

ARCHIWISTYKA SPOŁECZNA

**DIAGNOZA
I WYZWANIA**

Warszawa 2017

Zespół badawczy

dr Tomasz Czarnota, Joanna Łuba, dr Artur Jóźwik, Ewa Kołodziejska,
dr Marek Konstankiewicz, Małgorzata Kudosz, Natalia Martini,
dr Anna Sobczak, Agnieszka Świątecka, Marcin Wilkowski, Katarzyna Ziętał

Koordinacja: Artur Jóźwik, Katarzyna Ziętał

Opracowanie redakcyjne: Ewa Kołodziejska

Korekta: Małgorzata Kudosz

Fundacja Ośrodka KARTA

ul. Narbutta 29, 02-536 Warszawa

tel. (+48) 22-848-07-12, faks (+48) 22-646-65-11

e-mail: ok@karta.org.pl, www.karta.org.pl

Ośrodek **Karta**

Wydanie I

Warszawa 2017

Publikacja dostępna na licencji Creative Commons

Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0

Polska (CC-BY-NC-ND)

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.

Spis treści

WSTĘP – ARTUR JÓŻWIK	5
<hr/>	
I. ARCHIWA SPOŁECZNE W POLSCE – PREZENTACJA I ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ – KATARZYNA ZIĘTAŁ	14
<hr/>	
1. Podmioty prowadzące archiwa społeczne	16
2. Rola archiwum w strukturze organizacyjnej i geneza powstania zasobu	20
3. Zasób archiwów społecznych	22
4. Twórcy dokumentacji w archiwach społecznych	27
5. Nowo powstające archiwa społeczne	29
6. Przechowywanie, opracowanie, udostępnianie zasobu w archiwach społecznych	31
II. POLITYKA PAŃSTWA WOBEC ARCHIWÓW SPOŁECZNYCH W LATACH 2005–16 – MAREK KONSTANKIEWICZ	33
<hr/>	
1. Wstęp	33
2. Podstawy prawne polityki państwa wobec archiwów społecznych	35
3. Podmioty realizujące politykę państwa wobec archiwów społecznych	38
4. Wynikające z prawa warunki prowadzenia działalności przez archiwa społeczne	41
5. Działania publicznych instytucji archiwalnych wobec AS-ów	47
6. Podsumowanie	59
III. REALIA FUNKCJONOWANIA ARCHIWÓW SPOŁECZNYCH I CZYNNIKI SPRZYJAJĄCE ICH ROZWOJOWI – ARTUR JÓŻWIK, NATALIA MARTINI	62
<hr/>	
1. Sytuacja finansowa i zaplecze infrastrukturalne. Rola formalnych i nieformalnych powiązań	66
2. Pozyskiwanie zbiorów – rola archiwów społecznych i relacje z lokalną społecznością	69
3. Opracowywanie materiałów archiwalnych, ich digitalizacja oraz udostępnianie	71
4. Zakończenie	74

**IV. ZAGROŻONE ZBIORY ARCHIWALNE W ORGANIZACJACH POZARZĄDOWYCH
– MALGORZATA KUDOSZ** **76**

---

1. Wstęp.....	76
2. Organizacje pozarządowe posiadające zagrożone zbiory archiwalne – charakterystyka na podstawie badania ankietowego	78
2.1. Sposób doboru organizacji pozarządowych do przeprowadzonego badania	78
2.2. Charakterystyka organizacji pozarządowych i ich materiałów archiwalnych.....	79
2.3. Porządkowanie i opracowanie materiałów archiwalnych	81
2.4. Przechowywanie i zabezpieczanie zbiorów oraz ich udostępnianie	84
3. Badanie organizacji pozarządowych gromadzących zagrożone materiały archiwalne – na podstawie wizyt studyjnych.....	87
3.1. Charakterystyka 22 wizytowanych organizacji pozarządowych i ich zbiorów	87
4. Wnioski – geneza zagrożenia materiałów archiwalnych	91

**V. ARCHIWISTYKA SPOŁECZNA W NAUCE I DYDAKTYCE UNIWERSYTECKIEJ
ORAZ ZMIANY W NAUCE ZACHODZĄCE POD JEJ WPLYWEM
W LATACH 2005–16 – TOMASZ CZARNOTA** **94**

---

1. Sfera nauki	95
1.1. Metoda analizy	95
1.2. Charakterystyka literatury tematu	96
1.3. Wnioski	103
1.4. Postulaty.....	104
2. Sfera dydaktyki	106
2.1. Metoda analizy	106
2.2. Przegląd obecności treści dotyczących archiwistyki społecznej w programach kierunków studiów	109
2.3. Wnioski.....	114
2.4. Postulaty.....	117
3. Podsumowanie	120

Artur Jóźwik
Fundacja Ośrodka KARTA

WSTĘP

Archiwa społeczne (AS-y) spełniają dwa podstawowe zadania: przechowują i zabezpieczają materiały archiwalne oraz integrują społeczność wokół historii i bezpośrednich świadectw. Poprzez oddolne akcje dokumentacyjne dostarczają wiedzy o przeszłości, koncentrując się szczególnie na historii małych środowisk (np. grup artystycznych, grup zawodowych) oraz lokalnej społeczności.

Archiwa społeczne stają się przedmiotem badań akademickich oraz elementem rozwijającym społeczeństwo obywatelskie. Coraz częściej współpracują – na partnerskich zasadach – z archiwami państwowymi, instytucjami samorządowymi i centralnymi organami administracji państwowej.

Pojęcie archiwistyki społecznej, opisujące dziedzinę życia publicznego, w zasadzie nie było używane ani przez dwa pierwsze dziesięciolecia III Rzeczypospolitej, ani tym bardziej w PRL. Archiwa społeczne do 2012 roku nie były powiązane żadną tkanką – istniały jako byty efemeryczne, trwające jedynie wraz z energią środowiska, które je powołały do życia, zatimizowane, bez związków dwustronnych między sobą i takich, które łączyłyby je wszystkie.

Fundacja Ośrodka KARTA zaczęła używać terminu „archiwum społeczne”, legalizując swoje archiwa (w latach 1990–92). Miał on charakter prekursorski i definiował stojące przed Fundacją zadanie. Z czasem okazało się, że z pojęciem tym wiąże się niebagatelny problem braku regulacji prawnych. Szczególnie poruszającym wyobraźnię przykładem była akcja ratowania archiwum Towarzystwa Przyjaciół Pamiętnikarstwa¹. Zbiory wyspecjalizowanego stowarzyszenia znalazły się dosłownie w błocie. I nikt za to nie poniósł odpowiedzialności.

Akcja ratowania zbiorów Towarzystwa Pamiętnikarstwa przyczyniła się do powołania w listopadzie 2002 roku Rady Archiwów Społecznych, która była ciałem doradczym Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, a zarazem formą samoorganizacji rozproszonych dotąd inicjatyw społecznych, gromadzących dokumentację historyczną. W Radzie reprezentowanych było sześć fundacji, dwa stowarzyszenia i jedno przedsiębiorstwo prywatne: Archiwum Dokumentacji Historycznej PRL (Warszawa), Archiwum Polski Podziemnej (Warszawa), Archiwum Ukraińskie (Warszawa), Centrum Dokumentacji Czynu

---

¹ Z. Gluza, *Archiwa społeczne*, „Karta” 36/2002, s. 140–142.

Niepodległościowego (Kraków), Fundacja „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej” (Toruń), Fundacja Centrum „Solidarności” (Gdańsk), Niemiecka Wspólnota „Pojednanie i Przyszłość” (Katowice), Fundacja Ośrodka KARTA (Warszawa), Związek Sybiraków – Komisja Historyczna (Warszawa). Głównym zadaniem Rady (w latach 2002–04) miało być opracowanie zasad wsparcia ze strony państwa dla społecznych archiwów (a nie nadzór nad nimi) oraz stworzenie bazy informacyjnej na ich temat, co ułatwiłoby współdziałanie i zwiększyło dostępność do zbiorów. Planowane były szkolenia, choćby związane z konserwacją czy komputeryzacją zasobów archiwalnych. Metody organizowania tej archiwistyki i systemowego wsparcia jej przez państwo zostały wtedy ustalone, jednak ówczesny minister kultury nie dotrzymał słowa i Fundusz Archiwów Społecznych nie ruszył. W następstwie Rada, bez możliwości działania, straciła rację bytu.

W kwietniu 2007 Fundacja Ośrodka KARTA podjęła raz jeszcze próbę uruchomienia Rady Archiwów Społecznych, ustalając to z ówczesnym szefem Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (NDAP) – dyrektorem Sławomirem Radoniem. Miała to być reprezentacja dziesięciu środowisk – sześciu fundacji, trzech stowarzyszeń i jednego przedsięwzięcia w instytucji nauki: Archiwum i Muzeum Pomorskiego Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek (Toruń), Archiwum Partii Politycznych (Warszawa), Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego (Kraków), Fundacji „Pogranicze” (Sejny), Fundacji „Tygodnika Powszechnego” (Kraków), Instytutu Myśli Józefa Tischnera (Kraków), Fundacji Ośrodka KARTA (Warszawa), Stowarzyszenia „Brama Grodzka” (Lublin), Stowarzyszenia „Pokolenie” (Katowice), Wspólnoty Kulturowej „Pojednanie i Przyszłość” (Katowice). Kierownictwo NDAP obiecało poparcie, a Ministerstwo Kultury – odpowiedni fundusz od stycznia 2008. Ale i tym razem plany nie zostały sfinalizowane.

W grudniu 2010 powstał w Fundacji Ośrodka KARTA pierwszy raport na temat archiwistyki społecznej. Na zamówienie jednej z instytucji resortu kultury sformułowaliśmy opracowanie *Archiwistyka społeczna w Polsce – obecny stan wiedzy i proponowane rozwiązanie instytucjonalne*, ale zawarte w nim propozycje nie zostały zrealizowane – „z braku środków”. Ministerstwo deklarowało, że widzi potrzebę instytucjonalnego zabezpieczenia, najwyraźniej jednak za słaba była nadal wola polityczna.

Sprawa wróciła w lutym 2012. Przedstawiciele państwa obiecali wsparcie systemowe, by podjąć regularną pracę na rzecz całej archiwistyki społecznej. Takie działania zapowiedziało kierownictwo resortu kultury, taką też decyzją zakończyła się inicjatywa Senatu przyznania specjalnych środków z rezerwy budżetowej. Senatorowie wsparli ogłaszane publicznie postulaty, formułując poprawkę do budżetu państwa („za” głosował cały Senat, cała komisja sejmowa, potem Sejm). Uchwała budżetowa na rok 2012 po raz pierwszy formalnie wprowadziła archiwistykę społeczną w obszar zainteresowania państwa. Pierwszy raz termin archiwistyki społecznej pojawił się w dokumencie państwowym, a cała dziedzina stanęła wobec szansy profesjonalizacji.

W 2012 roku, gdyby nie obiecana pomoc państwa, musiałyby dojść do likwidacji Fundacji Ośrodka KARTA – zagrożone zostałyby zbiory największego archiwum społecznego w Polsce o dużej wartości materialnej i merytorycznej. Upadek archiwum KARTY dowodziłby, że archiwistyka społeczna nie ma w Polsce racji bytu, a zarazem, że ta szczególna dziedzina aktywności obywatelskiej, sprawdzająca w pewnym stopniu nasze „uspołecznienie”, jest skazana na porażkę. Ostatnie miesiące 2012 roku rozstrzygnęły – dzięki spełnieniu obietnic – nie tylko o ocaleniu Fundacji Ośrodka KARTA, ale też przesądziły o trwałości podstaw całej dziedziny archiwistyki społecznej.

Od tego czasu zapoczątkowany został spektakularny wzrost zainteresowania oddolnymi procesami zabezpieczania dziedzictwa kulturowego, zarówno w środowiskach lokalnych, wśród badaczy, jak też władz państwa.

W pierwszych latach rozwoju archiwistyki społecznej Fundacja Ośrodka KARTA, prowadząca największe archiwum społeczne w kraju, podjęła się prac koordynacyjnych, mających na celu zewidencjonowanie istniejących w Polsce archiwów, ich profesjonalizację (poprzez system szkoleń) oraz wypracowanie narzędzi informatycznych, niezbędnych do właściwego opracowania zbiorów.

Zbudowano portal archiwa.org, który zawiera obecnie bazę danych 499 podmiotów prowadzących archiwa społeczne w Polsce (głównie organizacji pozarządowych, ale także bibliotek gminnych i grup nieformalnych) i 66 polonijnych oraz podaje informacje o ich zasobach. W roku 2012 wydano także podręcznik „Archiwistyka społeczna”², określony w recenzji naukowej jako „pionierski”³.

Poszukując najlepszego wzorca dla wzajemnych relacji pomiędzy archiwistyką państwową a społeczną, Fundacja Ośrodka KARTA zdiagnozowała sytuację archiwistyki społecznej na świecie. Efektem konferencji naukowej, zorganizowanej w 2014 roku, jest publikacja „Archiwa społeczne. Modele współpracy z państwem”⁴, która wskazuje, że choć nie ma jednego dobrego modelu współpracy państwa z archiwami społecznymi, w wielu krajach istnieje system wspierania oddolnych działań archiwistycznych. Ministerstwo Kultury w Wielkiej Brytanii (Department for Culture, Media and Sport) inicjuje szerokie badania nad archiwami społecznymi („Community Archives”); w Archiwum Narodowym Nowej Zelandii (Archives New Zealand) istnieje specjalny departament ds. współpracy z archiwami społecznymi; w Kanadzie prowadzono ogólnokrajowy program wspierania oddolnych inicjatyw archiwistycznych w ramach Narodowego

-
- ² *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012.
http://archiwa.org/as/as_img/uploaded/Archiwa_spoeczne_podrecznik.pdf [dostęp 15.12.2017].
- ³ M. Wiśniewska, *Archiwistyka społeczna – recenzja*, „Archiwista Polski”, R. 18, nr 3 (2013), s. 67–76.
- ⁴ http://archiwa.org/as/as_img/uploaded/Archiwa%20spoleczne.%20Modele%20wspolpracy%20z%20panstwem.pdf [dostęp 15.12.2017].

Programu Rozwoju Archiwów (National Archives Development Program), który przyniósł spektakularne efekty i postawił Kanadę w roli lidera w zakresie wspierania i rozwoju szeroko pojętego narodowego zasobu archiwalnego. Warto czerpać wzorce z tych krajów, gdzie państwo współpracuje z niepaństwowymi wytwórcami zasobu archiwalnego, realizując w ten sposób zasadę pomocniczości.

Kluczowy dla dalszego rozwoju archiwistyki społecznej był rok 2015. Wtedy Fundacja Ośrodka KARTA podpisała umowę z Naczelnym Dyrektorem Archiwów Państwowych, w której obie strony zobowiązały się do wypracowania modelowych zasad współpracy archiwów państwowych z organizacjami pozarządowymi prowadzącymi działalność dokumentacyjną. Działania te są skorelowane m.in. z postulatami zawartymi w „Raporcie o archiwach w Unii Europejskiej po rozszerzeniu” z 2011 roku (zlecenie Rady UE) – „należy wspierać współpracę między służbami archiwalnymi a archiwami prywatnymi w celu zachowania, opisanie oraz upowszechnienia wiedzy i informacji o takich archiwach wszędzie tam, gdzie to możliwe”⁵.

Również w 2015 roku weszła w życie nowelizacja prawa archiwalnego, umożliwiająca Naczelnemu Dyrektorowi Archiwów Państwowych organizowanie konkursów dotacyjnych dla organizacji pozarządowych posiadających materiały archiwalne. Otworzył się zatem nowy rozdział w relacji państwo–archiwa społeczne, dający NDAP narzędzie do współpracy i do pomocy w trwałym zabezpieczeniu społecznych zbiorów. Konkurs powinien być tylko elementem długofalowej polityki państwa wobec tych podmiotów.

Zmiana atmosfery współpracy pomiędzy archiwistyką społeczną a państwową daje szansę na zbudowanie trwałego partnerskiego modelu. W latach 2005–07 fikcyjny zapis o funkcjonowaniu rejestru niepaństwowego ewidencjonowanego zasobu archiwalnego został usunięty z prawa archiwalnego. Dzięki ostatnim zmianom prawnym z 2015 roku, integracji archiwów społecznych oraz stworzeniu odpowiednich warunków i konstruowaniu narzędzi, jest szansa na budowanie trwałego modelu współpracy. Do tego jednak potrzebne było pozyskanie danych i ich analiza.

Efektom badań prowadzonych przez Ośrodek KARTA w odniesieniu do archiwów społecznych (posiadających status organizacji pozarządowych) była ekspertyza: Archiwa społeczne w Polsce. Stan obecny i perspektywy, opublikowana w 2016 roku⁶. Powstała ona w wyniku współpracy zespołu Ośrodka KARTA z naukowcami specjalizującymi się w dziedzinie archiwistyki. W ekspertyzie zostały zawarte informacje dotyczące m.in. charakterystyki zbiorów archiwów społecznych, metod opracowania zbiorów oraz narzędzi, które są

---

⁵ https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/RAPORT_O_ARCHIWACH_W_UNII_EUROPEJSKIEJ.pdf, s. 209 [dostęp 15.12.2017].

⁶ http://archiwa.org/as/as_img/uploaded/Archiwa_spoeczne_w_Polsce.Stan_obecny_i_perspektywy.pdf [dostęp 15.12.2017].

lub mogą być do tego używane, a także zaplecza infrastrukturalnego archiwistyki społecznej. Przedmiotem badań były archiwa społeczne posiadające status organizacji pozarządowych, czyli AS-y prowadzone przez organizacje pozarządowe lub przy nich działające. Analizie poddano niemal 300 podmiotów, z których 75% to stowarzyszenia, zaś 25% to fundacje.

Z przeanalizowanych wówczas danych wynika, że najwięcej archiwów społecznych działa w Polsce centralnej oraz południowej. Jednocześnie najwięcej organizacji zajmujących się gromadzeniem archiwalnych zasobów społecznych i dbaniem o nie powstało w latach 1989–2015: 72% tych organizacji. 20% spośród nich zawiązało się w pierwszych trzech latach transformacji ustrojowej (1989–91). W okresie PRL powstało prawie 20% AS-ów, natomiast do 1945 roku ponad 8%. Do najstarszych należą m.in.: Towarzystwo Naukowe Płockie (istniejące 1820–30, reaktywowane w 1907), Warszawskie Towarzystwo Muzyczne im. Stanisława Moniuszki (1871), Warszawskie Towarzystwo Wioślarskie (1878), Polskie Towarzystwo Ludoznawcze (1895).

Główne obszary zainteresowania obejmują tematykę lokalną, historię społeczeństwa, kultury, II wojny światowej, danej osoby czy mniejszości narodowych. Z zebranych danych wynika, że zasób archiwalny AS-ów często nie dotyczy jednej dziedziny, ale ma charakter mieszany, zwłaszcza w przypadku archiwów zajmujących się historią lokalną. Podobnie dzieje się w przypadku archiwów, które działają na pograniczu różnych kultur i narodowości. Tematyka zbiorów zgromadzonych w badanych archiwach społecznych w dużym stopniu zależy od tego, jaka społeczność zamieszkuje daną miejscowość, jakich losów doświadczyła, jakie osoby i czego dla niej dokonały, a przede wszystkim – od zainteresowań twórców danego archiwum.

W badaniu ankietowym, przeprowadzonym przez Fundację Ośrodka KARTA w 2014 roku, archiwa społeczne, jako jeden z głównych postulatów, wskazały potrzebę profesjonalnych narzędzi do opracowania zbiorów. W 2016 roku Ośrodek stworzył w tym celu bezpłatny program komputerowy – Otwarty System Archiwizacji (OSA). Ideą, przyświecającą jego twórcom, było zbudowanie systemu dostosowanego do osób i organizacji, które nie mają szerokiej wiedzy archiwistycznej (specyfika archiwów społecznych), przy jednoczesnym zastosowaniu międzynarodowych standardów archiwalnych. Najważniejsze jego możliwości to: dodawanie i edytowanie opisu archiwaliów na każdym poziomie archiwalnym, tworzenie własnych słowników słów kluczowych (indeks rzeczowy, geograficzny i osobowy), wyszukiwanie proste i zaawansowane archiwaliów, automatyczne generowanie inwentarza archiwalnego w formie zaakceptowanej przez NDAP. Program OSA został udostępniony początkowo w wersji desktopowej (czyli z dostępem stacjonarnym), zaś w 2017 roku w wersji webowej (aby skorzystać z serwisu wystarczą: komputer, przeglądarka internetowa oraz internet). Wersja webowa służy zarówno do opracowywania archiwaliów, jak udostępniania danych. Docelowo OSA ma stać się ogólnopolską platformą

internetową do prezentacji materiałów archiwalnych, będących w posiadaniu archiwów społecznych.

Niniejszy raport powstał w ramach zadania zleconego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w priorytecie „Obserwatorium kultury”. Dane zawarte w raporcie to efekt intensywnej pracy zespołu Fundacji Ośrodka KARTA, opartej na wieloletniej współpracy z archiwami społecznymi, oraz badań prowadzonych przez przedstawicieli środowiska uniwersyteckiego – specjalistów w dziedzinie archiwistyki. Raport dostarcza wielu cennych informacji o specyfice, sposobie działania, zasobie i potrzebach archiwów społecznych. W trakcie realizacji projektu skierowano do archiwów społecznych ponad 400 ankiet, pozyskano dane jakościowe i ilościowe, przeprowadzono 22 wizyty studyjne w organizacjach pozarządowych posiadających zagrożone zbiory archiwalne oraz przeprowadzono 10 pogłębionych wywiadów z animatorami archiwów społecznych.

Raport opisuje zjawisko archiwistyki społecznej zarówno pod kątem specyfiki działania archiwów społecznych, ich zbiorów, jak i realiów prawnych, w których funkcjonują. Analizie poddano także obecność tematyki archiwów społecznych w nauce i dydaktyce oraz kwestie zagrożonych zbiorów społecznych. Na podstawie wywiadów z przedstawicielami wybranych archiwów społecznych, wskazano również czynniki sprzyjające rozwojowi archiwów.

Z raportu wynika, że działania archiwistyczne są tylko elementem szerszej aktywności archiwów społecznych na polu upowszechniania historii wśród społeczności lokalnej. Często są środkiem służącym celom edukacyjnym, animacyjnym czy artystycznym. Dlatego też metody archiwizacji czy opracowania zbiorów dostosowane są do tych celów.

Wśród czynników sprzyjających efektywności archiwów społecznych należy wymienić: konkurs dotacyjny prowadzony przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych, integrację ruchu archiwów społecznych, a przede wszystkim bliskie relacje ze społecznością lokalną.

Konieczne jest także zwrócenie uwagi na problem istnienia zagrożonych zbiorów społecznych pozostających w rękach NGO i niską świadomość członków organizacji. Wśród negatywnych zjawisk można wymienić: rozproszenie zasobów archiwalnych, przechowywanie ich w domach prywatnych, brak opracowania i opisu, kwestie związane z ustaleniem prawa własności zbioru itp. Długofalowym efektem może być bezpowrotne utracenie tych materiałów, a nawet wiedzy o ich istnieniu.

Na bazie dotychczasowych badań oraz opisanego wyżej raportu można wskazać następujące wyzwania stojące przed archiwami społecznymi:

- rozpowszechnianie gromadzonych zasobów archiwalnych, w tym dokumentów, fotografii, dźwięków, relacji i filmów w atrakcyjnej formie (Otwarty

- System Archiwizacji, biblioteki cyfrowe, wirtualne wystawy, Wikipedia, Facebook, Instagram);
- integrowanie wiedzy o prowadzonych działaniach na jednej platformie branżowej www.archiwa.org;
  - rozpoczęcie współpracy ze specjalistami z innych dziedzin;
  - szersze stosowanie zasad wolnych licencji i otwartych zasobów edukacyjnych;
  - dalsza profesjonalizacja i podniesienie kompetencji osób działających i pracujących zawodowo w archiwach społecznych (dostarczanie wiedzy z zakresu właściwego opracowania materiałów archiwalnych, współdziałania z lokalną społecznością, tworzenia wirtualnych wystaw, wykorzystywania zasobów do tworzenia książek, wystaw stacjonarnych, spacerów historyczno-krajoznawczych, identyfikacji statusu prawnego-autorskiego pozyskiwanych obiektów);
  - rozbudowa sieci archiwów społecznych, rozwijania wzajemnej współpracy;
  - promocja zasad działania archiwów społecznych;
  - wdrażanie przyjętych na I Kongresie Archiwów Społecznych standardów archiwów społecznych – Karty Zasad Archiwum Społecznego.

Dalszy rozwój archiwistyki społecznej nie będzie możliwy bez zmian w jej otoczeniu. Niezbędne jest zatem prowadzenie prac nad uwzględnieniem archiwistyki społecznej w nowej ustawie archiwalnej. W prawie archiwalnym nie ma wyodrębnionego statusu archiwów społecznych. Są one zaliczane do szerszej grupy wytwórców niepaństwowego zasobu archiwalnego. Warto zastanowić się przede wszystkim nad art. 44 ustawy, który mówi, że archiwalia z chwilą zaprzestania działania AS-a trafiają do archiwum państwowego, co według dr. Marka Konstankiewicza (autora ekspertyzy prawnej) jest wyłączeniem bez odszkodowania. Poza tym, obecny zapis pomija całkowicie możliwość przekazania archiwaliów do biblioteki czy samorządowej instytucji, co w przypadku lokalnych archiwów społecznych mogłoby wydawać się niekiedy zasadne.

Działania związane z uwzględnieniem archiwistyki społecznej w prawie archiwalnym zapowiedział Wojciech Woźniak – Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych podczas VII Powszechnego Zjazdu Archiwistów w Kielcach (20–21 września 2017).

Konieczne jest opracowanie filozofii zmian rozdziału 4. ustawy, dotyczącego niepaństwowego zasobu archiwalnego oraz ustalenie zasad współpracy organów państwowej służby archiwalnej z archiwami społecznymi, które służyć będą stworzeniu rzeczywistej ewidencji zasobów archiwalnych organizacji pozarządowych. Niezbędnym elementem systemu jest również budowa stabilnego systemu wspierania archiwów społecznych nie tylko poprzez dotacje, ale także dostęp do usług konserwacji, systemów informatycznych, infrastruktury

archiwów państwowych. Nie do przecenienia pozostaje model wspierania archiwów w zakresie metodyki opracowania i digitalizacji zbiorów.

Wobec dynamicznego rozwoju archiwistyki społecznej konieczne jest zbudowanie modelu, który zarówno stworzy centralną ewidencję informacji o posiadanych przez archiwa społeczne zbiorach archiwalnych, a także przeciwdziałać będzie powstawaniu zagrożeń dla cennych materiałów historycznych. Z wyniku przeprowadzonych przez Fundację Ośrodka KARTA wizji lokalnych oraz badania ankietowego należy wyciągnąć wniosek, że możliwym rozwiązaniem systemowym jest przywrócenie rejestru niepaństwowego ewidencjonowanego zasobu archiwalnego. Z pewnością jego przywrócenie gwarantowałoby powszechny dostęp do informacji o gromadzonych przez archiwa społeczne zbiorach. W przypadku likwidacji archiwum społecznego przedstawiciele archiwów państwowych mieliby wiedzę, jak mogą uratować od zniszczenia zgromadzony zasób archiwalny. Do tego archiwa społeczne mogłyby liczyć także na pozafinansowe wsparcie ze strony Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Poniżej zaprezentowano wypracowane w toku konsultacji z przedstawicielami archiwów społecznych propozycje dotyczące funkcjonowania rejestru.

1) zakres informacji o archiwum społecznym wpisywanym do rejestru – coroczna aktualizacja w terminie do 31 marca każdego roku

Rejestr funkcjonujący jako publicznie dostępna baza danych (podobnie jak „Baza sprawozdań organizacji pożytku publicznego”) wraz z następującymi informacjami:

- a) pełna oficjalna nazwa instytucji prowadzącej archiwum;
  - b) dane kontaktowe do archiwum społecznego;
  - c) organ zarządzający;
  - d) informacje o posiadanym zasobie archiwalnym, w tym informacja o opracowanym, zewidencjonowanym, zdigitalizowanym zasobie oraz jego tematyce (w ujęciu ilościowym i jakościowym);
  - e) informacja o sposobie i zasadach udostępniania zasobu archiwalnego;
  - f) informacja o liczbie osób rocznie korzystających ze zbiorów archiwum w formie stacjonarnej i wirtualnie;
  - g) informacja o sposobie i zasadach udostępniania zasobu archiwalnego;
  - h) informacja o sposobie przechowywania zbiorów archiwalnych (miejsce, warunki, zabezpieczenie zbiorów);
  - i) informacja o stanie zachowania zbiorów archiwalnych;
  - j) informacja o potrzebach konserwatorskich archiwum społecznego.
- Punkty h, i, j nie byłyby udostępniane publicznie.

2) korzyści dla organizacji wynikające z wpisania do rejestru

Archiwa społeczne nie będą zobowiązane do zgłoszenia swojego archiwum do rejestru. Te jednak, które zdecydują się na taki krok, będą miały dostęp do następujących możliwości:

- a) zwolnienie z opłat za korzystanie z państwowego systemu konserwacji zasobu archiwalnego;
- b) nieodpłatne korzystanie z pomocy metodycznej wojewódzkich punktów konsultacyjnych archiwów państwowych;
- c) zwolnienie z opłat licencyjnych za wykorzystywanie materiałów archiwalnych zgromadzonych przez archiwistykę państwową w działalności nieodpłatnej i odpłatnej archiwów społecznych;
- d) dodatkowe preferencyjne punkty w otwartych konkursach ofert, organizowanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

3) minimalne warunki, jakie archiwum społeczne musi spełnić, aby zostać wpisane do rejestru – propozycja:

- a) posiada materiały archiwalne lub ich cyfrowe wizerunki, zgodnie z ich definicją;
- b) wśród działań realizowanych przez organizację pozarządową – ma w statucie wpis „o działalności archiwów” – kod PKD 91.01.B.PKD;
- c) wprowadzi do statutu zapis, że w przypadku swojej likwidacji lub rezygnacji z prowadzenia działalności archiwum, zgromadzone przez siebie materiały archiwalne i/lub muzealne zostaną przekazane innemu archiwum społecznemu wpisanemu do rejestru niepaństwowego zasobu archiwalnego lub jednostce organizacyjnej samorządu terytorialnego lub archiwum państwowemu wskazanemu decyzją Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych;
- d) udostępnia nieodpłatnie gromadzony zasób archiwalny i/lub muzealny.

Niezbędnym elementem systemu jest również budowa stabilnego systemu wspierania archiwów społecznych nie tylko poprzez dotacje, ale także dostęp do usług konserwacji, systemów informatycznych, infrastruktury archiwów państwowych. Nie do przecenienia pozostaje model wspierania archiwów w zakresie metodyki opracowania i digitalizacji zbiorów.

Mamy nadzieję, że niniejszy raport dostarczy wiedzy i danych, które staną się w przyszłości bazą do podejmowania decyzji dotyczących umocowania archiwistyki społecznej w prawie archiwalnym oraz pozwoli w całościowy sposób wypracować model współpracy archiwistyki państwowej i społecznej, tak by wzajemne relacje opierały się na zasadach niezależności i partnerstwa.

Katarzyna Ziętał
Fundacja Ośrodka KARTA

I. ARCHIWA SPOŁECZNE W POLSCE – PREZENTACJA I ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

Fundacja Ośrodka KARTA od 2012 roku ewidencjonuje polskie archiwa społeczne w ogólnodostępnej bazie, opublikowanej na stronie www.archiwa.org. Według definicji przyjętej przez Ośrodek KARTA:

„Archiwum społeczne powstaje w efekcie celowej oddolnej działalności obywatelskiej. Jego główną misją jest aktywne działanie na rzecz ratowania i ochrony dziedzictwa kulturowego, a celem – pozyskiwanie, zabezpieczanie, opracowanie i udostępnianie materiałów wchodzących w skład niepaństwowego zasobu archiwalnego”⁷. W definicji tej kładziony jest nacisk przede wszystkim na cele, misję i ideę archiwum społecznego, nie zaś na podmiot, który to archiwum prowadzi. Wynika z niej przede wszystkim, że archiwum takie powinno aktywnie działać na rzecz ochrony materiałów archiwalnych oraz realizować cele typowe dla archiwów (zabezpieczanie, opracowanie, udostępnianie materiałów archiwalnych). Materiały archiwalne, które archiwum zabezpiecza, należą do niepaństwowego zasobu archiwalnego.

W tekstach naukowych jako wyróżnik archiwum społecznego pojawia się także gromadzenie materiałów nie tylko własnych, ale pochodzących od innych dysponentów, np. od osób prywatnych⁸. Tomasz Czarnota ujmując cechy archiwum społecznego następująco: „Archiwa społeczne powstają bezpośrednio dzięki społeczeństwu, ich zasób traktuje głównie o społeczeństwie (a nie o władzy) i temuż społeczeństwu służy on przede wszystkim”⁹. To, co jest istotą archiwum społecznego, to przede wszystkim oddolność inicjatywy oraz aktywne działanie. W przeciwieństwie do archiwum państwowego, materiały archiwalne nie spływają do AS-a automatycznie – on sam musi się postarać o ich pozyskanie. W ideę AS-a wpisana jest partycypacja społeczna. Przy pozyskiwaniu archiwaliów, a także

---

⁷ http://archiwa.org/as_definicja.php [dostęp 01.09.2017].

⁸ M. Wiśniewska, *Funkcje archiwów społecznych*, w: *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, red. T. Czarnota, M. Konstankiewicz, Lublin 2015, s. 63–69.

⁹ T. Czarnota, *O archiwach społecznych i ich znaczeniu dla polskiego dziedzictwa narodowego i tożsamości lokalnej*, „Archiwa-Kancelarie-Zbiory” nr 5(7)/2014, s. 128.

przy ich opisywaniu, digitalizacji czy wykorzystaniu, angażowana jest społeczność lokalna lub dane środowisko.

W Wielkiej Brytanii, gdzie odbywa się szeroka dyskusja i prowadzone są badania naukowe na temat archiwów społecznych ("community archives"), nie istnieje jedna ich definicja, jednak elementem wyróżniającym to pojęcie jest wspólnotowość – archiwa tworzone są przez wspólnoty (lokalne, etniczne, religijne, zainteresowań, środowiskowe). Jak podaje Walijskie Archiwum Społeczne, materiały archiwalne „zostały zdigitalizowane i zinterpretowane przez grupy społeczne, umożliwiając w ten sposób określonym wspólnotom samodzielne przedstawienie ich własnej historii”¹⁰. Andrew Flinn, szef stowarzyszenia Community Archives and Heritage Group, podkreślając wspólnotowość brytyjskich archiwów społecznych, wymienia następujące ich rodzaje: wspólnoty lokalne, grupy etniczne, seksualne, religijne, językowe, narodowościowe, grupy społeczne, grupy osób niepełnosprawnych, grupy zawodowe.

Niniejszy tekst jest próbą opisu polskich archiwów społecznych w ujęciu ogólnym. Charakteryzując archiwa społeczne omówiono zarówno ich zbiory (pod względem gatunkowym, tematycznym), jak i typowe sposoby działania. Do tego celu wykorzystano dane statystyczne (baza archiwów społecznych udostępniona na stronie www.archiwa.org) jak i dane jakościowe (wywiady z twórcami AS-ów, opisy archiwalne).

Baza archiwów społecznych dostępna na stronie www.archiwa.org, powstaje w dwojaki sposób: poprzez aktywne poszukiwania prowadzone przez pracowników Fundacji Ośrodka KARTA (około 85% przypadków) oraz samodzielne zgłoszenie się danego archiwum (pozostałe 15% przypadków). Pozyskiwanie danych następuje za pomocą ankiety: mailowej lub telefonicznej. Nie zawsze jednak udaje się uzyskać ankietę zwrotną – wtedy pracownicy Fundacji Ośrodka KARTA samodzielnie wypełniają dane na podstawie dostępnych informacji. Opisana wyżej metoda zbierania danych wpływa na ilość i jakość uzyskanych danych. W bazie zostały zewidencjonowane przede wszystkim te organizacje, o których informacje można znaleźć w innych dostępnych bazach danych (np. baza organizacji pozarządowych prowadzona przez Stowarzyszenie Klon/Jawor), na stronach internetowych, w bibliotekach cyfrowych i mediach społecznościowych. Do części organizacji, które skąpo opisują swoje działania w internecie, udało się dotrzeć dzięki szkoleniom lub projektom badawczo-edukacyjnym Fundacji Ośrodka KARTA. Niewątpliwie jednak istnieją organizacje znane jedynie w środowiskach lokalnych, o których nie ma informacji w bazie www.archiwa.org.

---

¹⁰ J. Nyhan, *Archiwa społeczne w Wielkiej Brytanii: zarys problematyki*, w: *Archiwa społeczne na świecie. Modele współpracy z państwem*, Warszawa 2015, s. 208.

1. Podmioty prowadzące archiwa społeczne

Podmioty, które prowadzą archiwa społeczne, to przede wszystkim organizacje pozarządowe (59% podmiotów w bazie www.archiwa.org), ale także instytucje samorządowe (31%) czy osoby prywatne (8%). Pozostałe 2% to korporacje i związki zawodowe.

Wśród organizacji pozarządowych przeważają stowarzyszenia (75%); fundacje to 25% całości. Są to zarówno duże organizacje o charakterze ogólnopolskim (Związek Harcerstwa Polskiego, Naczelna Organizacja Techniczna), jak i niewielkie organizacje działające lokalnie. Sporą grupę stanowią towarzystwa miłośników danego regionu czy miejscowości (Towarzystwo Miłośników Wrocławia, Towarzystwo Przyjaciół Opatówka), które stawiają sobie za cel promocję lokalnego dziedzictwa. Niektóre z nich powstały wyłącznie po to, aby prowadzić archiwum (Fundacja „Archiwum Ziemi Sanockiej”, Stowarzyszenie Cyfrowa Galicja). Większość jednak realizuje przede wszystkim cele edukacyjne lub wydawnicze, a archiwum jest tworzone wtórnie w stosunku do podstawowej działalności organizacji. Część z nich pracuje na rzecz rozwoju turystyki, ochrony krajobrazu czy promocji regionu (Stowarzyszenie Rozwoju Miejscowości Studzianka). Organizacje pozarządowe, które prowadzą archiwa społeczne, to także te o profilu zawodowym (Polskie Towarzystwo Chemiczne), sportowym (Bydgoskie Towarzystwo Wioślarskie), etnicznym (Stowarzyszenie Łemków) czy pomocowym (Towarzystwo Opieki nad Ociemniałymi w Laskach).

Instytucje samorządowe, które prowadzą archiwa społeczne, to głównie biblioteki gminne, które należą do sieci Cyfrowych Archiwów Tradycji Lokalnej (Biblioteka Publiczna w Mońkach, Miejska Biblioteka Publiczna w Hrubieszowie) oraz inne lokalne instytucje kultury (Ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN, Białostocki Ośrodek Kultury), regionalne izby pamięci (Izba Tradycji w Barcinie), a także teatry (Teatr im. Aleksandra Sewruka w Elblągu). Wszystkie one budują swoje archiwa w oparciu o kontakt z lokalną społecznością czy danym środowiskiem i powstały w celu udostępnienia nieznanych dotąd szerzej zbiorów archiwalnych.

Archiwa społeczne nie zawsze przybierają formę zinstytucjonalizowaną. Czasem są prowadzone przez osobę lub osoby prywatne. To, co różni je od archiwów prywatnych, to współpraca ze społecznością (m.in. w celu pozyskiwania zbiorów) oraz szerokie udostępnianie zasobu. Wśród takich archiwów można wymienić Cyfrowe Archiwum Bemowa, które jest inicjatywą mieszkańców warszawskiej dzielnicy, mającą na celu zgromadzenie i udostępnienie materiałów archiwalnych dotyczących historii Bemowa. Oprócz prowadzenia archiwum, inicjatorzy organizują spotkania i wycieczki z przewodnikami. Innym przykładem jest portal Historia Urszulina, na którym udostępniane są m.in. zdjęcia pochodzące ze zbiorów rodzinnych osób nadal zamieszkujących miejscowość, jak przysyłanych przez potomków dawnych

mieszkańców gminy Urszulin rozsianych po świecie (Niemcy, Kanada, USA, Izrael, Rosja). Archiwalia dokumentują życie codzienne, uroczystości, obyczaje ludowe mieszkańców gminy i okolic na przestrzeni ostatnich 100 lat. Jeszcze inny ciekawy przykład inicjatywy o podobnym charakterze to portal Mapster – Mapy archiwalne Polski i Europy Środkowo-Wschodniej, na którym są zamieszczane skany historycznych map i planów miast Polski i Europy Środkowo-Wschodniej, pozyskiwane z prywatnych kolekcji, archiwów i bibliotek publicznych.

Tabela 1. Liczba archiwów społecznych z podziałem na województwa

Województwo	Liczba AS-ów działających przy organizacjach pozarządowych	Liczba AS-ów działających przy organizacjach samorządowych i osobach prywatnych	Suma
mazowieckie	76	32	108
małopolskie	23	17	40
lubelskie	23	10	33
śląskie	21	12	33
wielkopolskie	18	15	33
dolnośląskie	18	10	28
kujawsko-pomorskie	13	12	25
podkarpackie	12	11	23
łódzkie	16	6	22
zachodniopomorskie	15	7	22
pomorskie	9	10	19
warmińsko-mazurskie	8	11	19
podlaskie	10	8	18
lubuskie	5	8	13
świętokrzyskie	8	5	13
opolskie	7	1	8
SUMA	282	175	457

Archiwa społeczne działają w całej Polsce, jednak zdecydowanie najwięcej jest ich w województwie mazowieckim (108, czyli prawie 25% wszystkich archiwów), z czego większość mieści się w Warszawie. W województwie małopolskim istnieje 40 AS-ów. Po 33 – w województwach lubelskim, śląskim i wielkopolskim. Dane te nie są zaskakujące, jeśli weźmie się pod uwagę liczbę mieszkańców danych województw – regiony o dużej liczbie AS-ów pokrywają się z regionami o największej liczbie mieszkańców i odwrotnie – regiony o małej liczbie AS-ów to województwa o najmniejszej liczbie mieszkańców. Jedynie województwo lubelskie,

które wg danych GUS znajduje się na 8. miejscu pod względem liczby ludności, w przypadku liczby AS-ów zajmuje ex-equo z dwoma innymi województwami trzecie miejsce.

Zdecydowana przewaga liczebna archiwów społecznych na Mazowszu jest przede wszystkim efektem lokalizacji siedzib większości ogólnopolskich organizacji w stolicy. Warszawskie archiwa społeczne prowadzone są przez wspomniane duże ogólnopolskie organizacje (np. Klub Inteligencji Katolickiej, Związek Polskich Artystów Fotografików, Związek Harcerstwa Polskiego), ale także biblioteki dzielnicowe (Biblioteka Publiczna Dzielnicy Ochota, Biblioteka Publiczna Dzielnicy Wola) czy grupy nieformalne skupione na dokumentowaniu historii miasta (Fundacja „Warszawa1939.pl”) lub dzielnicy (Cyfrowe Archiwum Bemowa). Wśród archiwów warszawskich większość koncentruje swoją działalność wokół określonego tematu lub dziedziny (Fundacja im. Zbigniewa Seiferta, Stowarzyszenie Wolnego Słowa, Fundacja Muzyka Odnaleziona).

Tabela 2. Liczba archiwów społecznych z podziałem na wielkość miejscowości, w której mają swoją siedzibę

Województwo	Liczba AS-ów w miejscowościach poniżej 100 tys. mieszkańców	Liczba AS-ów w miejscowościach od 100 tys. do 500 tys. mieszkańców	Liczba AS-ów w miejscowościach powyżej 500 tys. mieszkańców
Suma	228	79	143
AS-y działające przy organizacjach pozarządowych	123	47	105
AS-y działające przy organizacjach samorządowych i osobach prywatnych	105	32	38

Większość archiwów społecznych działa w niewielkich miejscowościach – do 100 tys. mieszkańców (w tym spora część w miejscowościach o liczbie ludności poniżej 20 tys.). Wpływ na to ma przede wszystkim znaczna liczba bibliotek gminnych, które należą do sieci Cyfrowych Archiwów Tradycji Lokalnej (wymogiem projektu realizowanego w ramach Programu Rozwoju Bibliotek było, by biblioteka miała swoją siedzibę w gminie poniżej 20 tys. mieszkańców). Znacząca jest też liczba organizacji pozarządowych w niewielkich miejscowościach – głównie są to rozmaite towarzystwa przyjaciół danego miasta, miasteczka czy wsi

(np. Towarzystwo Przyjaciół Witnicy, Stowarzyszenie Miłośników Historii Szczekocin i Okolic, Towarzystwo Miłośników Ziemi Działdowskiej). Archiwa społeczne o tematyce lokalnej z pewnością łatwiej założyć w takich niewielkich miejscowościach. Wynika to zapewne z bliższych kontaktów pomiędzy członkami danej społeczności. Drugim czynnikiem mającym wpływ na powstawanie AS-ów w małych miejscowościach jest świadomość konieczności samodzielnego zadbania o swoją historię.

2. Rola archiwum w strukturze organizacyjnej i geneza powstania zasobu

---

Podmioty prowadzące archiwa społeczne zajmują się zazwyczaj szeroko pojętą działalnością kulturalną i edukacyjną. Zazwyczaj obszarem działań organizacji jest popularyzacja historii i dziedzictwa, badania naukowe, akcje edukacyjne, działalność wydawnicza czy artystyczna. W przypadku organizacji kombatanckich – także opieka nad osobami, które potrzebują pomocy. Archiwum tylko w odniesieniu do niektórych organizacji jest celem nadrzędnym ich istnienia – tak jak w przypadku Fundacji Ośrodka KARTA prowadzącego m.in. Archiwum Opozycji, którego geneza została opisana na stronie internetowej KARTY następująco: „W maju 1998 na nasz apel, opublikowany w mediach, odpowiedziało wiele osób i środowisk, nadsyłając unikatowe materiały i informacje dotyczące opozycji”. Częściej jednak gromadzenie zasobu (lub jego początek) odbywa się przy okazji innych działań organizacji, tak jak w przypadku Fundacji TRES, dokumentującej deportację polskich Żydów z Niemiec do Zbąszynia w 1938 roku. „Podczas pracy nad książką udało się zebrać wiele materiałów, które nie miały szansy znaleźć się w publikacji. Powody były różne: pojawiły się już za późno, nasza wiedza o nich była niewystarczająca. Sądzymy, że świat i sam Zbąszyń pełen jest jeszcze nieznanymi wspomnień i pamiątek o wydarzeniach 1938 roku. Zdecydowaliśmy się uruchomić miejsce w sieci, gdzie każdy będzie mógł udostępnić innym wiedzę, fotografie, dokumenty i wspomnienia swoje oraz innych...” – piszą twórcy archiwum na stronie internetowej. I to właśnie wystawy, publikacje, spotkania historyczne są dla wielu organizacji początkiem i inspiracją do powstania archiwum.

Różnorodne są sposoby archiwów społecznych na pozyskanie zasobu. Archiwalia nie trafiają do AS-ów automatycznie – inne instytucje czy organizacje nie mają obowiązku przekazywania zbiorów do archiwów społecznych, tak jak to się dzieje w przypadku archiwów państwowych. Dlatego kluczowa jest koncepcja twórców archiwum oraz ich aktywne działania – to od tego zależy, jakie zbiory pozyskają. Najczęściej odbywa się to poprzez bezpośredni kontakt z przedstawicielami lokalnej społeczności czy danego środowiska. Cyfrowe archiwa pozyskują zbiory drogą internetową – apelując o przesyłanie materiałów na dany temat. Inne sposoby pozyskania archiwaliów to zakupy, akcje ratunkowe, współpraca z kolekcjonerami, darowizny itd.

Analizując fenomen archiwistyki społecznej, nie można zapominać o osobie twórcy, który dla powstania i działania AS-a jest kluczowy. U źródeł powstania archiwum polskiego jazzu leży pasja Anety Norek-Skryckiej, która jako studentka Akademii Muzycznej zainteresowała się postacią Zbigniewa Seiferta, skrzypka jazzowego i zaczęła studiować materiały na jego temat: „Zadawałam sobie przy tym cały czas pytanie, jak to możliwe, że tak znakomite, cenne, unikatowe materiały nie są dostępne w internecie. Wtedy postanowiłam, że trzeba coś z tym

zrobić. Na szczęście redaktor naczelny «Jazz Forum» – Paweł Brodowski entuzjastycznie zareagował na pomysł zamieszczenia pisma w internecie i po dwóch latach pracy powstał portal www.polishjazzarch.com. W pierwszym etapie umieściliśmy magazyny «Jazz Forum» w wersji polskiej – od początku istnienia (lata 1965–89), w wersji angielskiej – te, które były eksportowane na Zachód (lata 1967–89) oraz wersji niemieckiej (lata 1976–81). Pozytywnie do tego pomysłu odniósł się także Jan Byrczek – założyciel pisma, który odetchnął z ulgą, że te pierwsze roczniki nie pójdą w zapomnienie. W założeniu, archiwum ma gromadzić całość materiałów archiwalnych dotyczących jazzu. Obecnie w portalu znajduje się ponad 32 tys. obiektów, ale to nie jest nasze ostatnie słowo, bo cały czas odkrywamy kolejne unikatowe publikacje, pasjonaci jazzu proponują umieszczanie nowych pozycji, dziennikarze, działacze podsyłają nam kolejne pomysły na zbiory¹¹. Należy zdawać sobie sprawę, że twórcy archiwów społecznych, choć są specjalistami w swojej dziedzinie, rzadko kiedy posiadają profesjonalną wiedzę z zakresu archiwistyki. Są to często osoby czynne zawodowo, które „po godzinach” wykonują swoją pracę. Jadwiga Gnich, zaangażowana w Archiwum Pielęgniarstwa Polskiego pracuje jako pielęgniarka anestezyjologiczna w jednym z warszawskich szpitali. Tak opowiada o swojej działalności: „Szczерze mówiąc, wcześniej historia nie była w kręgu moich zainteresowań. Ale... do czasu. Na mojej drodze pojawiła się niezwykła osoba – prawy człowiek, piękna osobowość, wykładowca i wychowawca wielu pokoleń pielęgniarek. Tą osobą jest mgr Krystyna Wolska-Lipiec, przewodnicząca Głównej Komisji Historycznej przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Pielęgniarskiego. I stało się... zostałam „zarażona” jej pasją, połknęłam bakcylię i tak rozpoczęłam działalność w Centralnym Archiwum Pielęgniarstwa Polskiego im. Barbary Purtak. W 2005 roku po raz pierwszy uczestniczyłam w zebraniu Głównej Komisji Historycznej. Spotkałam wtedy zespół, który tworzą nieprzeciętne osobowości, pielęgniarki z dużym doświadczeniem zawodowym – zarówno czynne zawodowo, jak i te, które przeszły już na emeryturę. Poznawanie historii pielęgniarstwa wywarło ogromny wpływ na mój emocjonalny stosunek do zawodu, wzmocniło poczucie więzi zawodowej, ale też przyczyniło się do poczucia dumy i uznania dla tej szlachetnej, często niedocenianej profesji¹². Nie zebrano dotąd danych statystycznych na temat profesji społecznych archiwistów, jednak z ewidencji uczestników szkoleń prowadzonych przez Fundację Ośrodka KARTA (600 uczestników) wynika, że poza bibliotekarzami, odsetek osób z wykształceniem archiwistycznym jest znikomy (3–10% uczestników szkoleń).

---

¹¹ Twórcy archiwów społecznych: http://archiwa.org/as_archiwista.php?str=1&aktualnosc=4#aktywna [dostęp 10.10.2017].

¹² Twórcy archiwów społecznych: http://archiwa.org/as_archiwista.php?str=1&aktualnosc=6#aktywna [Dostęp 10.10.2017].

3. Zasób archiwów społecznych

Zasób archiwalny AS-ów dotyczy przede wszystkim historii społecznej i lokalnej. Nie znajdziemy w archiwach społecznych dokumentacji urzędowej czy tej dokumentującej historię struktur administracyjnych państwa polskiego. Zasób archiwów społecznych obejmuje za to zagadnienia, które w małym stopniu są reprezentowane w archiwach państwowych.

Główny obszar zainteresowania AS-ów to tematyka lokalna, którą posiada w swoich zbiorach aż 67% podmiotów. Kolejne popularne tematy to historia społeczna (dokumentuje ją 15% AS-ów), historia kultury (11%) czy tematyka wojenna (10%). Historię osoby dokumentuje 6%, historię ruchów społecznych – również 6%, historię opozycji antykomunistycznej – 4%, historię muzyki – 2,5%, historię oświaty – 2%. Ponadto istnieje wiele tematów, specyficznych dla danego AS-a, które nie mieszczą się w żadnej z wymienionych wyżej kategorii. Wśród nich można wymienić m.in. historię kosmetyków, historię kolejnictwa, historię kartografii, historię zabawek, historię papierów wartościowych, historię policji czy historię starej fotografii.

Wśród archiwów o tematyce lokalnej należy wymienić Cyfrowe Archiwa Tradycji Lokalnej, które działają przy 107 bibliotekach gminnych. Zostały założone w ramach projektu Fundacji Ośrodka KARTA i opierają swoją pracę na wolontariuszach – członkach lokalnej społeczności. Zasób takich archiwów to głównie fotografie z XX i – rzadziej – XIX wieku, przedstawiające architekturę danej miejscowości, jej mieszkańców (zdjęcia portretowe w atelier, fotografie okolicznościowe, fotografie rodzinne), „obrazki” z życia lokalnych stowarzyszeń (ochotnicze straże pożarne, bractwa kurkowe, koła gospodyń wiejskich), dokumenty z archiwów rodzinnych (korespondencja, dokumenty osobiste), pocztówki przedstawiające miejscowość itp. Niektóre zawierają cenne kolekcje obrazujące losy Polaków w XX wieku, tak jak jest spuścizna poety i działacza ruchu ludowego, Wojciecha Breowicza przedstawiająca jego życie na emigracji w Brazylii w latach 30. XX wieku, gdzie organizował między innymi życie tamtejszej Polonii. Kolekcja znajduje się w posiadaniu Cyfrowego Archiwum Tradycji Lokalnej przy Gminnej Bibliotece Publicznej w Jaśle z siedzibą w Szebniach (Breowicz urodził się we wsi Osobnica w okolicach Jasła).

W zbiorach AS-ów o tematyce lokalnej znajdują się też unikatowe zespoły archiwalne, takie jak Parafia Ewangelicko-Augsburska w Mikołowie. Archiwum parafialnym opiekują się członkinie i członkowie Mikołowskiego Towarzystwa Historycznego we współpracy z proboszczem, ks. Kornelem Undasem. Zasoby archiwum liczą około 10 metrów bieżących akt. Znajdują się w nim m.in.: zabytkowe Biblie (najstarsza to Biblia w przekładzie Lutra z 1750 roku), akta metrykalne od 1881 roku, alegata, korespondencja od połowy XIX wieku prowadzona przez kolejnych proboszczów, kroniki parafialne od 1854 roku,

spisywane przez tutejszych pastorów, materiały dotyczące życia parafii i stowarzyszeń religijnych działających przy parafii – od II połowy XIX wieku.

Do interesujących archiwów lokalnych należy też to działające przy Fundacji TRES w Zbąszyniu. Fundacja udostępnia m.in. zbiór szklanych negatywów Constantego Sikorskiego, niemieckiego fotografa prowadzącego atelier w Zbąszyniu od końca XIX wieku do 1945 roku. Kolekcja dotyczy życia lokalnej społeczności w zaborze pruskim, Powstania Wielkopolskiego, II Rzeczypospolitej oraz okupacji hitlerowskiej. Innym wartościowym zbiorem są fotografie, pamiątki, wspomnienia i relacje (także w formie nagrań audio i wideo) dotyczące deportacji polskich Żydów w 1938 roku z Niemiec do Zbąszynia, zgromadzone w ramach pracy nad międzynarodowym filmowo-fotograficznym projektem pt. „Do zobaczenia za rok w Jerozolimie – deportacje polskich Żydów w 1938 roku z Niemiec do Zbąszynia”.

Daleko poza lokalność wychodzi archiwum Fundacji Pogranicze, mimo że działania Ośrodka i Fundacji są ściśle osadzone w społeczności lokalnej Sejn i okolic. Pracownia Centrum Dokumentacji Kultur Pogranicza gromadzi zbiory na temat dziedzictwa kulturowego narodów Europy Środkowo-Wschodniej, Azji Centralnej, Rosji, Kaukazu, Bliskiego Wschodu. Wielojęzyczny zasób obejmuje obszary tematyczne, takie jak prawa człowieka, mniejszości narodowe, wielokulturowość. W archiwum przechowywane są nie tylko materiały dotyczące ogólnie mniejszości narodowych, wyznaniowych i etnicznych dawnej Rzeczypospolitej, m.in.: Tatarów, Ormian, Cyganów, Żydów i Karaimów, ale także spuścizny znanych poetów i pisarzy, a zarazem ludzi pogranicza kultur, m.in. Czesława Miłosza oraz Tomasa Venclovy.

Zasób archiwalny AS-ów, zwłaszcza tych o profilu „historia lokalna” często nie dotyczy jednej dziedziny – materiały archiwalne odnoszą się do historii danego regionu, ale też są związane z historią osoby/osób, historią ruchów społecznych, a także kulturą czy muzyką. Podobnie dzieje się w przypadku archiwów, które dotyczą historii danej grupy etnicznej, wyznaniowej czy narodowej. Wówczas obejmują one zarówno historię mniejszości narodowych, jak i historię kultury, muzyki czy historii lokalnej i społecznej (Stowarzyszenie Łemków – Legnica, Południowo-Wschodni Instytut Naukowy – Przemyśl, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej – Gliwice, Fundacja Ochrony Dziedzictwa Kultury Żydów „Wspólne Korzenie” – Łódź, Fundacja Judaica – Centrum Kultury Żydowskiej na Kazimierzu – Kraków, Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich).

Historia społeczna jest dominującym tematem u 15% archiwów społecznych. Część z nich to unikatowe archiwalia, jak chociażby materiały z archiwum Sue Ryder. Fundacja Sue Ryder dokumentuje działania tej brytyjskiej społeczniczki i działaczki charytatywnej prowadzone w Polsce po II wojnie światowej, m.in. pomoc byłym cichociemnym, byłym więźniom obozów nazistowskich, a także wsparcie ubogich i wykluczonych.

Część archiwów prowadzona jest przez organizacje, które same dokumentują swoją przeszłość. Te archiwa zawierają niezwykle cenne materiały źródłowe,

które nie są dostępne w archiwach państwowych czy innych instytucjach pamięci. Niektóre z nich dotyczą działań prowadzonych przez kilkadziesiąt, a nieraz nawet ponad sto lat. Towarzystwo Opieki nad Ociemniałymi w Laskach posiada archiwum dotyczące działalności pomocowej dla niewidomych od momentu powstania organizacji, czyli 1910 roku. Towarzystwo Przytułku im. św. Franciszka Salezego z siedzibą w Warszawie powstało w 1882 roku w celu niesienia pomocy i opieki osobom niezdolnym do samodzielnej egzystencji ze względu na stan zdrowia. Archiwum Towarzystwa obejmuje dokumenty, plany budowlane (z podpisem Władysława Marconiego) i fotografie, poczynając od 1903 roku. Fundacja Pomarańczowa Alternatywa dokumentuje działania organizacji od 1981 roku do czasów współczesnych (działalność wydawnicza, happeningi, akcje artystyczne, protesty ekologiczne). Stowarzyszenie Lambda gromadzi materiały dotyczące działalności LGBT w Polsce i na świecie, takie jak wycinki prasowe, ulotki, fotografie, broszury, wewnętrzne biuletyny, z których najstarsze pochodzą z 1985 roku. Są też organizacje, które dokumentują swoje działania prowadzone już w XXI wieku. Fundacja Nowolipie-Uskrzydleni, która powstała w 2010 roku, posiada archiwum swoich działań dotyczących pobudzenia twórczości artystycznej osób niepełnosprawnych.

Tematyka kulturalno-artystyczna jest dominującym motywem u 11% archiwów. Wśród najciekawszych archiwów można wymienić Fundację im. Zofii Rydet, przechowującą bezcenną spuściznę znanej fotografki i graficzki Zofii Rydet, czy Fundację im. Zbigniewa Seiferta zajmującą się digitalizacją i upowszechnieniem materiałów dotyczących historii polskiego jazzu: fotografie, plakaty, materiały ikonograficzne, dokumenty, czasopisma. Fundacja Muzyka Odnaleziona gromadzi i udostępnia nagrania audio, nagrania wideo oraz fotografie ukazujące życie na prowincji, przede wszystkim wiejskich muzykantów od lat 80. XX wieku.

10% archiwów zajmuje się tematyką wojenną, przede wszystkim okresem II wojny światowej. Ważnym i już dość dobrze rozpoznany przykładem jest Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek prowadzone przez Fundację Generał Elżbiety Zawackiej. Zajmuje się gromadzeniem materiałów źródłowych dotyczących działalności Armii Krajowej na Pomorzu, Wydziału Łączności Zagranicznej KG AK („Zagrody”) oraz Organizacji Przynależności Wojskowej Kobiet. Współpracuje z byłymi żołnierzami AK i ich rodzinami, m.in. przy pozyskiwaniu i opracowywaniu wspomnień. Przykładem innego typu źródeł historycznych, dotyczących historii II wojny światowej, jest archiwum Stowarzyszenia Auschwitz-Memento, które posiada zbiór nagrań relacji przeprowadzonych z byłymi więźniami niemieckiego obozu KL Auschwitz-Birkenau oraz mieszkańcami Oświęcimia, którzy przeżyli niemiecką okupację. Istnieje też wiele organizacji kombatanckich, które poza główną aktywnością, polegającą na działaniach pomocowych, zajmują się także upamiętnieniem historii. Przykładem jest Stowarzyszenie Dzieci Zamojszczyzny Ziemi Biłgorajskiej, utworzone w 1991 roku, którego celem,

oprócz udzielania pomocy członkom stowarzyszenia znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej, jest dokumentowanie losów dzieci w czasie II wojny światowej. Archiwalia dotyczące tematu wywózek obywateli polskich w głąb ZSRR można znaleźć m.in. w archiwach Fundacji Ośrodka KARTA oraz Fundacji Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego.

Zasób archiwów społecznych jest mieszany gatunkowo. Są to nie tylko archiwalia, ale i muzealia oraz zbiory biblioteczne¹³. Dla większości archiwów kluczowy jest temat, nie zaś typ archiwaliów. Stosunkowo mały odsetek AS-ów gromadzi jeden tylko typ materiałów archiwalnych (Gorzowskie Towarzystwo Fotograficzne – fotografia, Fundacja Aby nikt nie zginął – nagrania wideo, Fundacja Archiwum Filmowe „Drogi do Niepodległości” – nagrania wideo, Naczelna Organizacja Techniczna – dokumentacja aktowa). Zdecydowana większość archiwów gromadzi fotografie (aż 81%). Drugim popularnym typem archiwaliów są dokumenty osobiste (gromadzi je 49% AS-ów), następnie: dokumenty życia społecznego (36%), dokumentacja aktowa (29%), muzealia (23%), nagrania audio (23%), wspomnienia (22%), nagrania wideo (21%), kartografia (20%), filatelistyka i wydawnictwa drugiego obiegu (po 8%).

Dane pokazują zasadniczą różnicę między archiwami społecznymi a archiwami państwowymi. W tych drugich zdecydowanie dominującym gatunkiem jest dokumentacja aktowa, którą z kolei gromadzi jedynie 25% archiwów społecznych. W AS-ach natomiast przeważają materiały pozyskiwane od osób prywatnych – stąd typy źródeł, które możemy spotkać w archiwach rodzinnych: fotografie, dokumenty osobiste, dokumenty życia społecznego. O zdecydowanej przewadze fotografii zadecydowała prawdopodobnie atrakcyjność tego źródła dla odbiorców AS-ów – zdjęcia umieszczane na stronach internetowych czy na wystawach zyskują dużą popularność. Stosunkowo łatwo można je opisać i udostępnić bez konieczności opracowywania całego zespołu archiwalnego. Innym powodem może być to, że osobom prywatnym, przynoszącym swoje zbiory do archiwów społecznych, łatwiej rozstać się z fotografią niż z bardziej osobistymi materiałami, takimi jak korespondencja czy wspomnienia.

Co kryje się pod pojęciem „dokumenty osobiste”, które gromadzi połowa archiwów społecznych? To materiały z archiwów rodzinnych, np.: świadectwa szkolne, legitymacje, korespondencja – bardzo często spotykane w archiwach zajmujących się historią lokalną.

Dokumenty życia społecznego, które gromadzi ponad 30% AS-ów, to różnego rodzaju ulotki, plakaty, bilety, zaproszenia – i znów o popularności tego typu archiwaliów zadecydowała popularność archiwów zajmujących się historią regionu, w których jest to bardzo często występujący gatunek.

Warto wspomnieć, że 23% AS-ów gromadzi muzealia. Dzieje się tak, dlatego że ofiarodawcy często oprócz materiałów archiwalnych przekazują różnego

---

¹³ M. Wiśniewska, *Funkcje archiwów...*, op. cit., s. 6.

rodzaju przedmioty. A i same archiwa społeczne, szukając materiałów na dany temat, napotykają na eksponaty. W archiwach społecznych można znaleźć m.in. przedmioty codziennego użytku (Stowarzyszenie „Mój Bogucin”, Krzczonowskie Stowarzyszenie Regionalne, Mszczonowskie Stowarzyszenie Historyczne), stroje ludowe, przedmioty sztuki ludowej (Stowarzyszenie „Dla Albigowej”, Towarzystwo Przyjaciół Markowej), projekty architektoniczne (Stowarzyszenie Architektów Polskich), obiekty architektoniczne, plansze i eksponaty dydaktyczne, puchary (Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Zespołu Szkół Ogólnokształcących w Bystrzycy Kłodzkiej), umundurowanie, wyposażenie i ekwipunek formacji wojskowych (Stowarzyszenie Grupa Rekonstrukcji Historycznej „Festung Breslau”, Fundacja „Muzeum Historyczno-Wojskowe”, Fundacja im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie), mundury, sztandary, lampy czy narzędzia górnicze, medale, znaczki (Społeczny Komitet Pamięci Górników KWK „Wujek” Poległych 16 grudnia 1981 roku), partytury, afisze koncertów, plakaty (Towarzystwo Muzyczne im. Henryka Wieniawskiego w Poznaniu), eksponaty opozycyjne: znaczki przypinane, oporniki, biżuteria patriotyczna, transparenty, opaski strajkowe, pamiątki z obozów internowania i więzień, sprzęt drukarski (Fundacja Ośrodka KARTA).

Prawie 25% AS-ów gromadzi nagrania audio – są to przede wszystkim nagrania relacji historii mówionej, które zyskują coraz większą popularność. Występują częściej niż pozyskane spisane relacje czy wspomnienia. Ten gatunek archiwaliów jest częsty zarówno w archiwach lokalnych, gdzie nagrywane są wspomnienia mieszkańców danej miejscowości (np. Cyfrowe Archiwum Tradycji Lokalnej przy Miejskiej Bibliotece Publicznej w Hrubieszowie), jak i w archiwach ukierunkowanych tematycznie, które pod kątem danego tematu poszukują świadków historii (np. Stowarzyszenie Auschwitz Memento w ramach projektu „Auschwitz Memento – multimedialne archiwum” oraz „Głosy z Auschwitz” zarejestrowało relacje byłych więźniów niemieckiego obozu KL Auschwitz-Birkenau.). Relacje gromadzone są coraz częściej także w formie wideo (nagrania wideo gromadzi 20% archiwów społecznych).

Archiwa społeczne bardzo różnią się rozmiarem posiadanego zasobu. Brakuje jednak precyzyjnych danych – organizacje rzadko posługują się „miarą archiwalną” przy podawaniu rozmiaru, a więc liczbą jednostek archiwalnych czy metrów bieżących. Wśród AS-ów istnieją takie, które zgromadziły mniej niż 100 archiwaliów (Cyfrowe Archiwum Tradycji Lokalnej przy Miejskiej Bibliotece Publicznej w Cieszanowie), jak i te o zasobie powyżej 40 metrów bieżących (archiwa Fundacji Ośrodka KARTA, Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek prowadzone przez Fundację Generał Elżbiety Zawackiej).

4. Twórcy dokumentacji w archiwach społecznych

Twórcą jest ciało zbiorowe, rodzina albo osoba, która wytworzyła, zgromadziła i/lub sprawowała kontrolę nad dokumentem w trakcie swoich zbiorowych lub indywidualnych działań – to definicja z polskiego tłumaczenia Międzynarodowego Standardu Opisu Archiwalnego – ISAD (G)¹⁴. Jest to podstawowe pojęcie z zakresu archiwistyki, które w dużej mierze określa charakter zasobu archiwalnego. W przypadku archiwów państwowych najczęściej występującymi twórcami są urzędy i instytucje państwowe. Kim są zaś twórcy dokumentacji zgromadzonej i udostępnianej przez archiwa społecznej?

Obecnie nie jest możliwe podanie analizy statystycznej typów twórców występujących w AS-ach, ponieważ archiwa posługują się odrębnymi systemami informacyjnymi, a niektóre nie mają ich wcale. Dlatego posłużono się ogólną analizą bazy polskich archiwów społecznych dostępną na stronie www.archiwa.org oraz analizą zawartości Otwartego Systemu Archiwizacji, do którego przystąpiło już 80 archiwów społecznych.

W przeciwieństwie do archiwów państwowych twórcami dokumentacji w AS-ach są najczęściej osoby prywatne, np. nieprofesjonalni fotografowie życia rodzinnego czy twórcy amatorskich zdjęć ukazujących architekturę danej miejscowości. W tych dwóch ostatnich przypadkach twórcy często są anonimowi lub nieznanymi. Dokumenty te trafiają do AS-ów z archiwów rodzinnych (w ten sposób działają Cyfrowe Archiwa Tradycji Lokalnej) lub są nadsyłane pojedynczo za pośrednictwem internetu (z tej formy komunikacji korzystają głównie archiwa prowadzone wirtualnie, np. Stowarzyszenie Wratislaviae Amici). Wśród osób prywatnych są także profesjonalni twórcy fotografii np. fotoreporterzy (Fundacja Ośrodka KARTA gromadzi spuścizny reporterów działających w okresie PRL), twórcy fotografii artystycznej (Fundacja im. Zofii Rydet opiekuje się spuścizną artystki) itp. Wśród twórców, których działalność była publicznie znana, są także sportowcy (np. himalaista Jerzy Kukuczka, którego spuścizną opiekuje się Fundacja Wielki Człowiek), działacze lokalni (np. Fundacja im. Stanisława Flisa „Archiwa Pomorskie” udostępnia teksty regionalisty i historyka Stanisława Flisa), społecznicy (np. Fundacja Sue Ryder, w której zasobach jest przechowywana obszerna korespondencja prowadzona przez Sue Ryder), reżyserzy teatralni (np. Archiwum Jerzego Grzegorzewskiego).

Wśród twórców dokumentacji obecnej w AS-ach można wymienić także organizacje czy instytucje, a nawet firmy. Są to m.in. zakłady fotograficzne, które wykonywały fotografie portretowe w atelier (takie fotografie z końca XIX i pierwszej połowy XX wieku są gromadzone przez Fundację Przestrzeń Kobiet), drukarnie i wydawnictwa (np. pocztówki, książki i czasopisma dotyczące terenów dawnej

---

¹⁴ ISAD(G). *Międzynarodowy standard opisu archiwalnego. Część ogólna*, Warszawa 2005, s. 5.

Galicji udostępniane przez Stowarzyszenie „Cyfrowa Galicja”), organizacje społeczne (np. dokumentacja ochotniczych straży pożarnych czy kół gospodyń wiejskich gromadzona przez Cyfrowe Archiwa Tradycji Lokalnej), partie (np. Fundacja „Centrum im prof. Bronisława Geremka” zabezpieczająca zespół archiwalny Unii Wolności), organizacje niezależnych działaczy z okresu PRL (np. Stowarzyszenie Federacji Młodzieży Walczącej gromadzące dokumentację tej opozycyjnej organizacji młodzieżowej z lat 80. i 90.) czy też organizacje pozarządowe (np. Towarzystwo Przytułku im. św. Franciszka Salezego opracowujące własną dokumentację). Niekiedy same archiwa społeczne wytwarzają lub wywołują źródła, stając się współtwórcami dokumentacji – tak dzieje się w przypadku nagrań relacji historii mówionej czy dokumentacji filmowej.

5. Nowo powstające archiwa społeczne

Począwszy od roku 2012, kiedy Fundacja Ośrodka KARTA rozpoczęła ewidencjonowanie polskich archiwów społecznych, realizatorzy tych działań obserwują dużą liczbę nowo powstających AS-ów. Na Ogólnopolskiej Gieldzie Projektów 2016 – wydarzeniu organizowanym przez Narodowe Centrum Kultury, gdzie animatorzy z całej Polski prezentowali swoje projekty, pojawiło się co najmniej 5 nowych inicjatyw, które można utożsamiać z ideą archiwistyki społecznej¹⁵. Jakie są te nowe archiwa?

Projekty, przedstawione na Ogólnopolskiej Gieldzie Projektów 2016, realizują ideę archiwum partycypacyjnego. Podstawowe jest zaangażowanie społeczności, które niekiedy jest ważniejsze niż prace archiwizacyjne – jest celem samym w sobie.

Przykładem takiego partycypacyjnego archiwum jest Archiwum Społeczne Osiedla Przyjaźń, założone by dokumentować historię warszawskiego osiedla powstałego dla budowniczych Pałacu Kultury i Nauki w latach 50., zamieszkałe następnie przez profesorów i studentów. Obecnie osiedle o unikatowej dla Warszawy architekturze, składającej się z drewnianych domów, zagrożone jest wyburzeniem. Celem Archiwum było zebranie relacji ustnych mieszkańców osiedla oraz archiwaliów, ale także integracja mieszkańców. Magda Leszko, jedna z twórczyń archiwum, tak opowiada o realizacji projektu: „To, co nas zaskoczyło, to jak dużo czasu poświęciliśmy na integrację społeczności. W projekcie założyliśmy, że będzie to 6 spotkań. Okazało się, że było ich 8, a potem trzeba było jeszcze zorganizować kolejnych 10. [...] Dzięki naciskom mieszkańców i wsparciu innych organizacji udało się wpisać Osiedle do gminnej ewidencji zabytków. Mieszkańcy ponadto masowo zgłosili uwagi do planu zagospodarowania przestrzennego. Poza tym, po raz pierwszy zorganizowano na Osiedlu wspólny karnawał dla mieszkańców”¹⁶.

Inny projekt, zaprezentowany na Ogólnopolskiej Gieldzie Projektów to „Odczytajmy Paruszowiec” realizowany przez Powiatową i Miejską Bibliotekę Publiczną im. K. Prusa w Rybniku. Miał na celu udokumentowanie historii dzielnicy Rybnika – Paruszowca oraz zainteresowanie mieszkańców tą historią. Kierowniczką biblioteki, Bogumiła Ziołko– Napieralska mówi o genezie projektu: „Ludzie opowiadali, że kiedyś się spotykali, działali, dobrze się razem bawili.

---

¹⁵ „Archiwa Społeczne Osiedla Przyjaźń”, Stowarzyszenie Przyjaźni PS, Warszawa;
„Pierwsi w Oleśnicy”, Fundacja Ważka, Wrocław;
„Do usłyszenia! Otwockie audioprzewodniki”, Otwockie Centrum Kultury;
„Koprzywnica Patrzy/My”, Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury i Sportu w Koprzywnicy;
„Odczytajmy Paruszowiec”, Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna im. K. Prusa w Rybniku.

¹⁶ Cytat pochodzi z wypowiedzi Magdy Leszko na Ogólnopolskiej Gieldzie Projektów, Lublin, 12 grudnia 2016: <https://www.youtube.com/watch?v=qPAZJRWQtLM>.

Postanowiliśmy więc nie tylko przywrócić dumę z dzielnicy, stworzyć archiwum społeczne, ale też zaprosić ludzi do spotkań, wspólnych działań i do dobrej zabawy. Ludzie przynosili na spotkania wyroby huty i zdjęcia. Okazało się, że dzielnica była niezwykle aktywna. Działały zespoły muzyczne, chóry, operetki, drużyny sportowe, były dwa lodowiska. A teraz niestety nic nie ma. Mieliśmy kilka takich spotkań. Liczyliśmy, że przyjdzie może 50 osób. Było 150. Lepiliśmy z gliny, zorganizowaliśmy warsztaty fotograficzne śladami dawnej fotografii. Do tego trzeba było stworzyć drużyny międzypokoleniowe. To, co było na starej fotografii, odnaleźć mogli tylko najstarsi mieszkańcy Paruszowca. Zaczęliśmy tworzyć archiwum społeczne. Oprócz zdjęć zbieraliśmy anegdoty, opowieści, pamiątki”.

Pozostałe, zaprezentowane w czasie wydarzenia, projekty również stawiają sobie cele inne niż archiwizacyjne, traktując powstanie archiwum społecznego jako środek do realizacji tych celów. Podstawą jest integracja społeczności. Zbliża to powyższe inicjatywy do anglosaskiego pojęcia „community archives”, gdzie szczególnie mocno podkreślana jest wspólnotowość.

6. Przechowywanie, opracowanie, udostępnianie zasobu w archiwach społecznych

---

Podstawowe zadania każdego archiwum to przechowywanie, zabezpieczanie, opracowanie i udostępnianie zasobu. W tych wszystkich aspektach widać podstawową różnicę między archiwami społecznymi a archiwami państwowymi.

Jeśli chodzi o przechowywanie zbiorów, najlepiej sytuacja wygląda w AS-ach działających przy bibliotekach – zbiory przechowywane są wówczas w pomieszczeniach o odpowiedniej temperaturze, wilgotności i w specjalnych materiałach archiwizacyjnych (pudła, teczki bezkwasowe). W przypadku organizacji pozarządowych i grup nieformalnych widać ogromne zróżnicowanie w tym zakresie. Zbiory przechowywane są w następujących miejscach:

- w siedzibie organizacji (osobny lokal lub przestrzeń biurowa);
- w mieszkaniu prywatnym członka/członków organizacji;
- w siedzibie/magazynie innej organizacji jako depozyt;
- w przestrzeni ekspozycyjnej w lokalnym muzeum lub izbie pamięci.

Ogromne zróżnicowanie widać także w materiałach służących do przechowywania zbiorów. Część organizacji inwestuje dzięki dotacjom w profesjonalne pudła/teczki bezkwasowe. Inne trzymają zbiory w segregatorach i plastikowych koszulkach, w starych walizkach, kartonach itp. Bardzo często archiwa gromadzą jedynie zbiory w wersji cyfrowej (oryginały oddając po digitalizacji właścicielom) – wówczas zbiory przechowywane są na dyskach zewnętrznych lub dyskach wewnętrznych komputerów. Tylko duże organizacje przechowują zbiory na serwerach.

Większość archiwów (65%) udostępnia swoje zbiory w internecie, niewiele mniej (63%) udostępnia zbiory na miejscu. Powyższe statystyki odnoszą się do 80% wszystkich AS-ów z bazy na stronie www.archiwa.org. Można przypuszczać, że statystyki te są zaniżone, ponieważ o pozostałych archiwach nie ma informacji w zakresie sposobu udostępniania przez nich zbiorów. Udostępnianie na miejscu najkorzystniej z punktu widzenia czytelnika wygląda w bibliotekach, które użyczają swojej infrastruktury i stanowisk czytelniczych na potrzeby AS. Niewiele organizacji pozarządowych może pochwalić się własną czytelnią. Najczęściej zbiory udostępniane są na życzenie użytkownika, który musi wcześniej zgłosić się do organizacji lub też w określonych dniach i godzinach dostępne są stanowiska czytelnicze. Udostępnianie w internecie odbywa się najczęściej na stronie internetowej organizacji, rzadziej – poprzez system bibliotek cyfrowych czy w systemie ZoSIA.

Opracowanie zbiorów AS-ów również cechuje się ogromną różnorodnością. Szczegółowa analiza kwestii opracowania oparta na przykładach kilkudziesięciu zbiorów została zawarta w rozdziale II ekspertyzy „Archiwa społeczne w Polsce.

Stan obecny i perspektywy¹⁷. Najważniejsze wnioski wysunięte przez autorów ekspertyzy to:

- brak jednolitych standardów opisu, również w ramach zasobu jednego archiwum;
- nie zawsze widoczna hierarchiczność zasobu archiwalnego (podział na zespoły, serie, jednostki archiwalne);
- dostosowanie opisu do konkretnego typu zbioru;
- rzadkie stosowanie pomocy archiwalnych w postaci inwentarzy czy katalogów;
- dokładny opis na poziomie dokumentu.

AS-y korzystają z różnorodnych systemów informacji o swoich zasobach – najczęściej jest to po prostu strona internetowa danego archiwum. Tylko 2 organizacje korzystają z systemu ZoSIA. Z oprogramowania OSA, dedykowanego archiwom społecznym korzysta 44 organizacji pozarządowych i 36 innego typu podmiotów (osoby prywatne, grupy nieformalne). Z powodu tego zróżnicowania, czytelnik ma niezwykle trudne zadanie związane z przeszukiwaniem zbiorów AS-ów, ponieważ musi korzystać z wielu odrębnych systemów informacji przy braku jednej wyszukiwarki zbiorów.

---

¹⁷ *Archiwa społeczne w Polsce...*, op. cit., s. 27–69.

Marek Konstankiewicz
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

II. POLITYKA PAŃSTWA WOBEC ARCHIWÓW SPOŁECZNYCH W LATACH 2005–16

---

1. Wstęp

Istotną częścią narodowego zasobu archiwalnego są materiały znajdujące się pod opieką archiwów społecznych. Posiadane przez nie archiwalia mogą stanowić źródła do poznania przeszłości równie cenne, jak te znajdujące się pod opieką publicznych służb archiwalnych¹⁸. Archiwa te rozciągają opiekę nad materiałami zgromadzonymi przez osoby i instytucje prywatne, których przynajmniej część prawdopodobnie nie zostałaby zabezpieczona w innym trybie, w szczególności przez archiwa państwowe. Tym samym działalność archiwalna AS-ów zwiększa poziom reprezentatywności zachowanych dla przyszłych pokoleń źródeł, tak by zainteresowani poznaniem przeszłości mieli dostęp nie tylko do dokumentacji narosłej w wyniku działania podmiotów publicznych, ale też do tej wytworzonej i zgromadzonej przez podmioty prywatne czy osoby fizyczne¹⁹. Powstawanie i funkcjonowanie Asów służyć może budowaniu i podtrzymywaniu lokalnej lub środowiskowej świadomości historycznej, kultywowaniu tradycji, ale jest też przejawem kultury archiwalnej i historycznej, a w szerszym kontekście pozostaje w związku z rozwojem społeczeństwa obywatelskiego.

Z powyższych względów materiały archiwalne znajdujące się pod opieką archiwów społecznych są objęte ochroną prawną jako niepaństwowy zasób archiwalny, zaś same archiwa powinny być w odpowiedni sposób wspierane

---

¹⁸ W. Stępnia, *Czy wiemy, czym jest instytucja narodowego zasobu archiwalnego?*, w: *Zatrzymać przeszłość, dogonić przyszłość. Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Wrocław 5-7 września 2012 r.*, red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2013, s. 11-13.

¹⁹ T. Czarnota, *Problematyka działalności dokumentacyjnej współczesnych archiwów*, w: „Toruńskie Konfrontacje Archiwalne”, t. 4, *Nowa archiwistyka – archiwa i archiwistyka w późnonowoczesnym kontekście kulturowym*, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2014, s. 62-68. A. Górak, D. Magier, *Selekcja archiwalna jako konstruowanie zasobu źródeł historycznych*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” nr 2 (4), 2011, s. 135-138.

przez instytucje publiczne. Działania te z jednej strony powinny być ukierunkowane na zapewnienie bezpieczeństwa materiałów archiwalnych jako części dziedzictwa kulturowego i spuścizny źródłowej. Z drugiej zaś strony, podejmujące je podmioty winny szanować samodzielność prywatnych właścicieli archiwaliów oraz uwzględniać niski poziom sformalizowania działania archiwów społecznych. Mając na względzie pewną płynność granic zjawiska AS-ów oraz całokształt aktualnych rozwiązań prawnych, należy podkreślić, że polityka państwa wobec AS-ów stanowi fragment takowej polityki wobec całego sektora podmiotów będących właścicielami archiwaliów stanowiących niepaństwowy zasób archiwalny.

2. Podstawy prawne polityki państwa wobec archiwów społecznych

---

Kluczowe znaczenie dla rozważań na temat polityki państwa wobec AS-ów mają przepisy prawa powszechnie obowiązującego, gdyż stanowią one podstawę wszelkich działań podejmowanych przez podmioty publiczne, zwłaszcza tych związanych z wydatkowaniem środków publicznych albo ingerowaniem w sferę praw i wolności podmiotów prywatnych. Punktem wyjścia musi być treść ustawy z dnia 14 lipca 1983 o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, określanej dalej jako ustawa archiwalna²⁰. W odniesieniu do interesujących nas zagadnień tekst tego aktu prawnego nadal ma postać zbliżoną do pierwotnej, a założenia ustrojowe oraz praktyka lat 80. XX wieku nie pozostają bez wpływu na zawarte w nim rozwiązania normatywne.

Ogół materiałów archiwalnych, określonych jako narodowy zasób archiwalny, został w ustawie podzielony na państwowy zasób archiwalny oraz niepaństwowy zasób archiwalny. Ten ostatni stanowią archiwalia będące własnością podmiotów innych niż Skarb Państwa, jednostki samorządu terytorialnego oraz państwowe i samorządowe osoby prawne, czyli innymi słowy stanowiące własność prywatną. Archiwa społeczne nie zostały dotąd w przepisach tej ustawy w żaden sposób wyodrębnione, w związku z czym traktować je należy tak jak wszystkie podmioty będące właścicielami niepaństwowego zasobu archiwalnego. W czasie ponad trzydziestu lat odnoszące się do tych ostatnich uregulowania zostały zmienione tylko trzy razy, a mianowicie:

- ustawą z dnia 18 października 2006 o zmianie i uchyleniu niektórych upoważnień do wydawania aktów wykonawczych (Dz. U. 2006, nr 220, poz. 1600) zlikwidowano możliwość wypłacania ekwiwalentu za nakłady związane z przechowywaniem, zabezpieczeniem i konserwacją materiałów archiwalnych wchodzących do niepaństwowego zasobu archiwalnego, w razie ich przekazania właściwym jednostkom państwowej sieci archiwalnej;
- ustawą z dnia 2 marca 2007 o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz ustawy – Kodeks pracy (Dz. U. nr 64, poz. 426) zlikwidowano instytucję rejestru niepaństwowego zasobu archiwalnego oraz wprowadzono instytucję przymusowego przejęcia na przechowanie w archiwum państwowym materiałów archiwalnych w razie ich zagrożenia;
- ustawą z dnia 20 marca 2015 o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. 2015, poz. 566) wprowadzono mechanizm wspierania działalności archiwalnej organizacji pozarządowych

---

²⁰ Tekst jednolity, Dziennik Ustaw (dalej: Dz. U.) 2016, poz. 1506.

oraz zmodyfikowano zasady przejmowania archiwaliów z niepaństwowych jednostek organizacyjnych do archiwów państwowych

Dla działalności archiwalnej prowadzonej przez AS-y duże znaczenie mają również regulacje aktów prawnych innych niż ustawa archiwalna. Należy tu wskazać na przepisy kodeksu cywilnego, kluczowe nie tylko dla kwestii związanych z własnością materiałów archiwalnych i jej przenoszeniem, ale także z punktu widzenia ochrony dóbr osobistych, których treść archiwaliów niekiedy dotyczy. Działalność mająca za przedmiot materiały archiwalne zawierające informacje o osobach fizycznych podlega także reżimowi prawnej ochrony danych osobowych. Obecnie obowiązująca ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 o ochronie danych osobowych²¹ zostanie od dnia 25 maja 2018 zastąpiona rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych)²². Dla postępowania z materiałami archiwalnymi ucieleśniającymi utwory w rozumieniu prawa autorskiego lub będącymi fonogramami i wideogramami istotne znaczenie mają regulacje ustawy z dnia 4 lutego 1994 o prawie autorskim i prawach pokrewnych²³.

Dodatkowo należy zauważyć, że zakres przedmiotowy terminu „materiały archiwalne” częściowo pokrywa się z terminami „zabytki”, „materiały biblioteczne” czy „muzealia”. Powoduje to, że niektóre obiekty, które można zaliczyć do archiwaliów, mogą znaleźć się w reżimie odpowiednio ustaw o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami²⁴, o bibliotekach²⁵ czy o muzeach²⁶. Konsekwencją tego jest stosowanie do takich materiałów innych, choć nie zawsze istotnie odmiennych regulacji mających zapewnić im ochronę. Ponadto podmioty będące właścicielami lub administratorami takich obiektów stają się adresatami władczych i niewładczych działań organów właściwych w sprawach ochrony zabytków.

---

²¹ Tekst jednolity Dz. U. 2016, poz. 922.

²² Dz. Urz. UE 2016, nr 119, s. 1.

²³ Tekst jednolity Dz. U. 2016, poz. 666.

²⁴ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity, Dz. U. 2014, poz. 1446, z późn. zm.).

²⁵ Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach (tekst jednolity Dz. U. 2012, poz. 642, z późn. zm.).

²⁶ Ustawa z dnia 21 listopada 1996 roku o muzeach (tekst jednolity Dz. U. 2012, poz. 987, z późn. zm.).

Treść niektórych ze wskazanych tutaj regulacji ustawowych zdeterminowana jest obecnie normami prawa międzynarodowego, w szczególności zawartymi w aktach stanowionych przez Unię Europejską. Sytuacja ta dotyczy zagadnienia restytucji dóbr kultury (do których archiwalia są zaliczane), prawa autorskiego (w szczególności niektórych form dozwolonego użytku utworów i dopuszczalnego zakresu korzystania z utworów osieroconych) czy też ochrony danych osobowych (o czym wzmiankowano wcześniej).

Dla funkcjonowania archiwów społecznych będących organizacjami pozarządowymi fundamentalne znaczenie ma również ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie²⁷. W szczególności jej przepisy określają warunki działania ASów prowadzonych przez podmioty posiadające status organizacji pożytku publicznego, czy też korzystających ze świadczeń wykonywanych przez wolontariuszy.

---

²⁷ Tekst jednolity Dz. U. 2016, poz. 1817.

3. Podmioty realizujące politykę państwa wobec archiwów społecznych

---

Politykę państwa wobec AS-ów, podobnie jak wszystkich prywatnych właścicieli materiałów archiwalnych, realizuje cały szereg instytucji publicznych. Najszerszy zakres kompetencji posiadają archiwa państwowe. Do ich zasobu mogą być włączane materiały archiwalne wytworzone lub zgromadzone przez wszystkie rodzaje podmiotów, a więc i AS-y. Archiwa państwowe mogą także przyjmować na przechowanie materiały archiwalne stanowiące własność podmiotów prywatnych. Wreszcie do ich obowiązków należy prowadzenie działalności popularyzatorskiej oraz informacyjnej.

Centralnym organem administracji rządowej do spraw archiwalnych jest Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, któremu podlegają archiwa państwowe. Organ ten w ramach kierowania tymi ostatnimi uprawniony jest m.in. do wydawania aktów normatywnych dotyczących poszczególnych aspektów działalności archiwalnej, w tym tzw. wskazówek metodycznych. Szczególne w zakresie opracowania materiałów archiwalnych wskazówki metodyczne państwowej służby archiwalnej są często uznawane za ogólne wzorce, stosowane także na zasadzie dobrowolności przez archiwa prywatne. Od 2015 roku wyraźną podstawę uzyskało prowadzenie przez ten organ działań popularyzatorskich, organizowanie systemu informacji archiwalnej z wykorzystaniem systemu teleinformatycznego, a także możliwe stało się finansowe wspieranie archiwów prowadzonych przez organizacje pozarządowe.

AS-y nie zostały bezpośrednio wskazane w doniosłym dokumencie ustalającym priorytety państwowej służby archiwalnej, jakim jest „Strategia archiwów państwowych na lata 2010–2020”²⁸. Działania do nich skierowane wpisują się jednak w sformułowaną tam misję archiwów państwowych, którą jest „trwałe zachowanie świadectw przeszłości i zapewnienie do nich powszechnego dostępu w celu wspierania rozwoju państwa i społeczeństwa obywatelskiego”. Uwagę tu zwraca zwłaszcza zapewnienie dostępu do archiwaliów, nie tylko znajdujących się w rękach państwa, co rozwija jeden z celów strategicznych, czyli „Zaspokajanie informacyjnych potrzeb społeczeństwa”, a w jego ramach cel operacyjny 1.4. – Rozwijanie systemu informacji o zasobie archiwalnym. Zbieżne z tak wyznaczonymi celami wydaje się podejmowanie działań służących temu by informacja o zasobie AS-ów była również dostępna w ramach ogólnego systemu informacji archiwalnej. Także inny z celów strategicznych – Budowanie wizerunku archiwów państwowych jako nowoczesnych i przyjaznych instytucji, aktywnie uczestniczących w procesie edukacji społeczeństwa otwartego,

---

²⁸ https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/Strategia_archiwow_pastwowych_na_lata_2010_2020.pdf [dostęp 01.07.2017].

oraz rozwijający go cel operacyjny 2.1. – Popularyzacja i promocja wiedzy o archiwach, ich zasobach i działalności, swym zakresem obejmuje zarówno działania o takim charakterze skierowane bezpośrednio do AS-ów, jak i za ich pośrednictwem do ogółu społeczeństwa.

Warto przyrzeć się również formułowanym przez poszczególne osoby pełniące funkcje Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych koncepcjom działania tego organu, które prezentowane były w formie publikowanych tekstów. W żadnym z nich określenie „archiwa społeczne” nie było użyte, ale w każdym można dopatrzeć się odniesień do tego zjawiska. Daria Nałęcz, której urzędowanie na stanowisku Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych obejmuje początek analizowanego okresu, w swym programowym tekście zwróciła uwagę jedynie na doniosły problem zabezpieczenia archiwów polonijnych w warunkach wyczerpywania się dotychczasowej formuły ich funkcjonowania w środowiskach emigracyjnych²⁹. Jej następcą – Sławomir Radoń zapowiadał doprowadzenie do kompleksowego uregulowania problematyki kompetencji Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych wobec właścicieli materiałów zaliczanych do niepaństwowego zasobu archiwalnego, co musiało by objąć również AS-y³⁰. W najszerszym zakresie problematykę AS-ów można dostrzec w koncepcji zaprezentowanej przez kolejnego Dyrektora Władysława Stępniaaka. Oprócz zwrócenia uwagi na konieczność dalszego wspierania działalności archiwów polonijnych przewidywał on także podejmowanie szeregu działań skierowanych do prywatnych właścicieli archiwaliów, takich jak:

- stworzenie systemu informowania i doradzania tym podmiotom w sprawach działalności archiwalnej;
- przywrócenie instytucji rejestru narodowego zasobu archiwalnego „wraz z określeniem zakresu świadczeń ze strony państwa na rzecz właścicieli zgłaszanych do niego materiałów, którzy zobowiązywaliby się w zamian do udostępniania do badań naukowych własnych zbiorów i obejmowania ich zakresem ogólnego systemu informacji archiwalnej”;
- szersze włączenie bibliotek w opiekę nad tymi archiwaliami;
- zaproszenie do udziału w Zintegrowanym Systemie Informacji Archiwalnej także archiwów prywatnych³¹.

---

²⁹ D. Nałęcz, *Archiwa w polityce państwa*, w: *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku*, red. D. Nałęcz, Radom 1997, s. 12-13.

³⁰ S. Radoń, *Archiwa polskie – stare i nowe wyzwania*, w: *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich Olsztyn 6-8 września 2007*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 10.

³¹ W. Stępniaak, *Koncepcja działania na stanowisku Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz metody jej realizacji*, „Archeion” t. 112, 2011, s. 347-357.

Ten ostatni postulat znajduje swą kontynuację w uczynionej przez obecnego Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych – Wojciecha Woźniaka zapowiedzi dalszego rozwoju i modernizacji serwisu www.szukajwarchiwach.pl jako podstawowego narzędzia informacji o zasobie archiwalnym³².

Rolą ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oprócz nadzoru nad Naczelnym Dyrektorem Archiwów Państwowych jest wydawanie rozporządzeń na podstawie upoważnień ustawowych oraz finansowanie zadań z zakresu kultury i ochrony dziedzictwa narodowego poprzez programy tego ministra.

Upoważnienia do działań skierowanych przynajmniej do niektórych AS-ów można dopatrywać się w art. 29 ust. 2 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu³³. Pozwala on Instytutowi gromadzić materiały archiwalne od m.in. polskich instytucji emigracyjnych i polonijnych oraz osób prywatnych z kraju i zagranicy. Pozostałe archiwa wyodrębnione i archiwa zakładowe w świetle przepisów ustawy archiwalnej administrują jedynie dokumentacją narastającą w tych podmiotach publicznych, w których one same funkcjonują. Natomiast jednostkom organizacyjnym (bez bliższego określenia ich statusu), w trybie art. 38, Naczelnny Dyrektor Archiwów Państwowych może powierzyć na stałe lub na czas określony gromadzenie i przechowywanie materiałów archiwalnych.

Wreszcie wskazać należy biblioteki i muzea będące państwowymi lub samorządowymi instytucjami kultury. W przepisach ustawy archiwalnej zostały one upoważnione do przechowywania materiałów archiwalnych (już znajdujących się w ich zasobie) oraz przejmowania ich od osób fizycznych. Takie sformułowanie pozwala tym instytucjom na przejmowanie materiałów archiwalnych od AS-ów prowadzonych przez grupy nieformalne. Szczególnie biblioteki publiczne prowadzone przez gminy i powiaty tworzą stosunkowo gęstą sieć instytucji, równomiernie pokrywającą obszar całego kraju. W tym kontekście warto zwrócić też uwagę na zadania bibliotek w zakresie działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej, a w odniesieniu do wojewódzkich i powiatowych bibliotek publicznych dodatkowo na udzielanie przez nie pomocy instrukcyjno-metodycznej innym bibliotekom³⁴.

---

³² W. Woźniak, *Koncepcja działania na stanowisku Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz metody jej realizacji*, „Archeion” t. 117, 2016, s. 9-17.

³³ Tekst jednolity Dz. U. 2016, poz. 1575.

³⁴ Art. 4 ust. 2, art. 20 ust. 1 pkt 4 i art. 20a ust. 1 ustawy o bibliotekach. Na potencjał tkwiący w bibliotekach gminnych jako instytucjach mogących wspierać powstawanie i funkcjonowanie ASów wykazała realizacja projektu Cyfrowe Archiwa Tradycji Lokalnej – M. Wilkowski, *Cyfrowe Archiwa Tradycji Lokalnej*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 36-38.

4. Wynikające z prawa warunki prowadzenia działalności przez archiwa społeczne

---

Jednym z podstawowych elementów polityki państwa wobec AS-ów jest ogólne kształtowanie warunków prowadzenia działalności tych ostatnich, poprzez tworzenie odpowiednich norm prawa powszechnie obowiązującego. Określone mogą być w nich w szczególności ograniczenia w stosunku do zasad wynikających z konstytucyjnie umocowanych praw i wolności. Takowe ramy prawne ustanowione zostały w przepisach ustawy archiwalnej. W szczególności wskazano tam ograniczenia w obrocie cywilnoprawnym materiałami archiwalnymi oraz katalog obowiązków spoczywających na różnych kategoriach ich właścicieli. W zakresie podmiotów niepublicznych, a więc także AS-ów, uregulowania te mają zasadniczo kształt, jaki otrzymały w 1983 roku, a więc w zupełnie innej rzeczywistości ustrojowej i społecznej. W analizowanym okresie, po roku 2005 zaszły w tym obszarze regulacji stosunkowo niewielkie zmiany.

Archiwalia stanowiące własność podmiotów innych niż publiczne (czyli prywatnych), w przepisach ustawy archiwalnej określane są jako niepaństwowy zasób archiwalny. Bardziej szczegółowe uregulowanie ich statusu uzależnione jest od dokonania w ustawie podziału zasobu niepaństwowego na zasób ewidencjonowany i nieewidencjonowany. W myśl art. 42 do ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego wchodzi materiały archiwalne wytworzone lub zgromadzone przez osoby prawne oraz jednostki organizacyjne niebędące osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną. Wszystkie te podmioty nie mogą być jednocześnie (na co wskazuje art. 41) ani państwowymi jednostkami organizacyjnymi, ani jednostkami organizacyjnymi samorządu terytorialnego. Generalnie właściciele ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego można utożsamić z podmiotami niepublicznymi (prywatnymi) o charakterze instytucjonalnym, określanymi w ustawie archiwalnej jako niepaństwowe jednostki organizacyjne. Drugą część niepaństwowego zasobu archiwalnego stanowi nieewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny. W myśl art. 46 składają się nań materiały archiwalne powstałe i powstające w wyniku działalności osób fizycznych oraz stanowiące własność tych osób lub ich prawnych następców, również będących osobami fizycznymi.

Powyższe rozgraniczenie prowadzi też do rozróżnienia AS-ów pod względem ich statusu. Pierwszą grupę stanowią AS-y działające w formie niepaństwowych jednostek organizacyjnych, czyli prowadzone przez podmioty będące osobami prawnymi lub jednostkami organizacyjnymi niebędącymi osobami prawnymi. W praktyce dotyczy to stowarzyszeń, fundacji czy podmiotów działających na podstawie prawa wyznaniowego (np. tzw. kościelnych osób prawnych). Materiały archiwalne stanowiące ich własność ustawa zalicza do ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego. A z kolei AS-y

działające jako grupy nieformalne należy potraktować jako aktywność osób fizycznych, której przedmiotem są materiały archiwalne stanowiące własność bądź współwłasność tych samych lub innych osób fizycznych. W takim przypadku mamy do czynienia z nieewidencjonowanym niepaństwowym zasobem archiwalnym.

Przepisy ustawy archiwalnej wprowadzają pewne ograniczenia w przenoszeniu własności archiwaliów zaliczanych do odpowiednich części niepaństwowego zasobu archiwalnego. W odniesieniu do wyróżnionych dwóch kategorii AS-ów determinuje to, jakie materiały archiwalne mogą one gromadzić poprzez przejęcie ich na własność oraz w jakim zakresie mogą tym prawem własności dysponować. W przypadku niepaństwowej jednostki organizacyjnej z łącznej interpretacji art. 8 i 43 ustawy archiwalnej wynika, że własność materiałów archiwalnych nie może być przeniesiona na inną niepaństwową jednostkę organizacyjną lub osobę fizyczną³⁵. Jedynym podmiotem, który legalnie może nabyć własność materiałów archiwalnych od podmiotu prywatnego o charakterze instytucjonalnym jest Skarb Państwa, w jednej z sytuacji spośród wskazanych w art. 44 ustawy archiwalnej. Odnośnie do archiwaliów stanowiących własność osób fizycznych, a więc zaliczanych przez ustawę do nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego, to ich własność może być zasadniczo bez przeszkód przenoszona na inne podmioty. Jedyne ograniczenie wprowadza art. 9 ustawy archiwalnej, poprzez przyznanie archiwom państwowym oraz archiwom wyodrębnionym prawa pierwokupu takich materiałów.

Biorąc pod uwagę powyższe, archiwum społeczne działające w formie niepaństwowej jednostki organizacyjnej może być właścicielem jedynie tych materiałów archiwalnych, które narosły w wyniku działalności tego podmiotu oraz nabytych od osób fizycznych. Wspomniane ograniczenie w obrocie materiałami należącymi do niepaństwowego ewidencjonowanego zasobu archiwalnego ustanowione w art. 44 powoduje, iż takie archiwum nie może przejąć na własność archiwaliów wytworzonych przez inną niepaństwową jednostkę organizacyjną. Również nie jest dopuszczalne w kontekście art. 7 przejęcie na własność materiałów archiwalnych należących do państwowego zasobu archiwalnego.

Wyjątkiem może być tu jednak powierzenie do przechowywania materiałów archiwalnych na podstawie umowy cywilnoprawnej, gdyż przy takiej konstrukcji nie następuje przeniesienie własności, nie dochodzi do naruszenia ograniczeń w obrocie archiwaliami stanowiącymi ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny. Jedynym obszarem, na którym AS-y (podobnie jak inne podmioty prywatne) nie mogą działać nawet w takim modelu, są archiwalia stanowiące państwowy zasób archiwalny. Art. 7 ustawy archiwalnej zakazuje przekazywanie

---

³⁵ A. Niewęglowski, *Obrót materiałami archiwalnymi – zagadnienia wybrane*, „Archeion” t. 115, 2014, s. 52-55.

ich podmiotom innym niż wskazane w ustawie, co należy rozumieć nie tylko jako przenoszenie własności, ale również jako przekazywanie pieczy nad nimi.

Archiwa instytucji prywatnych, w tym AS-ów w zamierzeniu ustawodawcy powinny mieć zasadniczo charakter archiwów własnych, pomijając możliwość gromadzenia w nich archiwaliów wytworzonych przez osoby fizyczne. Wyjątek od tej zasady przewiduje art. 45 ust. 3 ustawy archiwalnej, w myśl którego archiwa niepaństwowych jednostek organizacyjnych mogą obejmować również zasób historyczny w rozumieniu art. 25 ust. 2 tej ustawy. Jak się wydaje, termin „zasób historyczny” oznacza takie archiwalia, które dane archiwum zgromadziło przed wejściem w życie obecnie obowiązującej ustawy archiwalnej niezgodnie ze swą właściwością wynikającą z jej przepisów. Może to oznaczać archiwalia wytworzone przez inne jednostki organizacyjne niż ta, która obecnie owe materiały przechowuje. W praktyce z tej regulacji mogą korzystać podmioty działające przed 1 stycznia 1984.

W przypadku archiwum społecznego działającego jako grupa nieformalna, własność bądź współwłasność archiwaliów przysługuje osobom fizycznym. Te zaś mogą być właścicielami jedynie materiałów wytworzonych przez siebie oraz nabytych (w drodze sprzedaży, darowizny lub dziedziczenia) od innych osób fizycznych. Nie mogą one nabyć własności archiwaliów zarówno od prywatnych podmiotów o charakterze instytucjonalnym jak i od podmiotów publicznych.

Kolejne ograniczenie praw właścicieli materiałów stanowiących niepaństwowy zasób archiwalny, bez względu na ich przynależność do którejkolwiek z jego części, wynika z art. 14 ust. 1 ustawy archiwalnej wprowadzającego zakaz wywozu archiwaliów poza granice Rzeczypospolitej Polskiej. Drugi ustęp tego artykułu dopuszcza możliwość czasowego wywozu za granicę archiwaliów, po uzyskaniu zezwolenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Warto dodać, że wywóz archiwaliów poza granice Unii Europejskiej musi odbywać się na zasadach przepisów rozporządzenia Rady (WE) nr 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 w sprawie wywozu dóbr kultury (wersja skonsolidowana; Dz. Urz. UE L 39 z 10 lutego 2009, s. 1, dalej: rozporządzenie 116/2009). W przypadku nielegalnego wywiezienia archiwaliów z terytorium Polski do innego kraju członkowskiego Unii Europejskiej, ich restytucja może nastąpić w oparciu o zasady wprowadzone dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014.³⁶

---

³⁶ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 roku w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego, zmieniająca rozporządzenie (UE) nr 1024/2012 (wersja przekształcona) (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, seria L, 2014, nr 159, s. 1). Zastąpiła ona dyrektywę Rady 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 roku w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego (Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich, seria L, 1993, nr 74, s. 74), która była implementowana w 2004 roku poprzez m. in. dodanie art. 14a do ustawy archiwalnej. Dnia 20 czerwca 2017 roku stan prawny uległ zmianie w związku z wejściem w życie ustawy z dnia 25 maja 2017 roku o restytucji narodowych dóbr kultury (Dz. U. 2017, poz. 1086) wdrażającej do prawa polskiego dyrektywę z 2014 roku.

Na AS-y działające w formie niepaństwowych jednostek organizacyjnych, podobnie jak na wszystkie publiczne i prywatne podmioty instytucjonalne, u których powstają bądź które przechowują materiały archiwalne, został także nałożony ustawowy obowiązek ochrony archiwaliów przed zniszczeniem, uszkodzeniem, utratą oraz zapewnienia ich koniecznej konserwacji (art. 12 ustawy archiwalnej). W art. 13 uregulowanie sposobu wykonania tych dyrektyw pozostawiono właściwym organom wewnętrznym podmiotów prywatnych. Swoistą autonomią właścicieli objęte są także sprawy związane z kwalifikowaniem dokumentacji do materiałów archiwalnych, choć winni mieć oni na uwadze wskazane w art. 1 ustawy przesłanki zaliczania dokumentacji do materiałów archiwalnych. Katalog obowiązków związanych z posiadaniem archiwaliów uzupełnia wymóg ich ewidencjonowania (art. 45 ust. 1).

Realizację powyższych obowiązków zabezpiecza instytucja prawna przewidziana w art. 12a ustawy archiwalnej, wprowadzonym do niej nowelizacją z 2007 roku. Na podstawie tego przepisu archiwalia mogą być na mocy decyzji dyrektora właściwego archiwum państwowego przymusowo czasowo przeniesione do tego archiwum, jeśli istnieje uzasadniona obawa ich zniszczenia, uszkodzenia lub utraty, w szczególności przez wywiezienie za granicę bez zezwolenia. Ponadto zniszczenie lub uszkodzenie archiwaliów wbrew szczególnemu obowiązkowi ich ochrony (a taki właśnie wynika z art. 12) stanowi przestępstwo, określone w art. 52, zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 3. Tymczasem brak jest przepisu prawa nakładającego obowiązki w zakresie ochrony archiwaliów na osoby fizyczne będące ich właścicielami. Rozciągnąć to należy również na AS-y działające jako grupy nieformalne. Należy interpretować to jako pozostawienie osobom fizycznym swobody w dysponowaniu należącymi do nich archiwaliami. W konsekwencji nie może być stosowane wobec nich zarówno czasowe pozbawienie posiadania archiwaliów (art. 12a), jak i odpowiedzialność karna za zniszczenie tych ostatnich (art. 52).

Kwestia udostępniania archiwaliów stanowiących niepaństwowy zasób archiwalny również została przez ustawę archiwalną pozostawiona w zakresie swobody ich właścicieli. W art. 45 ust. 2 określono, że ustalenie zasad udostępniania archiwaliów należy do organów podmiotów prawnych będących ich właścicielami. W odniesieniu do udostępniania nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego ustawa archiwalna milczy. Zarazem taki zakres autonomii prywatnych właścicieli materiałów archiwalnych w zakresie ustalania zasad ich udostępniania, może stanowić utrudnienie dla osób starających się o dostęp do nich (np. historyków), gdyż brakuje przepisów, z których można by wywodzić uprawnienia dostępowe.

Istotnym elementem kontekstu prawnego funkcjonowania AS-ów są także przepisy ustawy o ochronie danych osobowych. Ich reżimem objęte są osoby prawne, jednostki organizacyjne oraz te osoby fizyczne, które przetwarzają dane osobowe dla celów innych niż osobiste i domowe. Należy przyjąć, że przedmiotowa regulacja dotyczy wszystkich AS-ów w zakresie tych części ich

zasobu, które zawierają informacje dotyczące osób fizycznych zidentyfikowanych lub możliwych do zidentyfikowania. Ustawa ta określa przesłanki dopuszczalności przetwarzania danych osobowych, zasady na jakich to przetwarzanie (w tym udostępnianie) może się odbywać, ze szczególnym uwzględnieniem wymogów w zakresie ochrony przetwarzanych danych, a także uprawnienia osób, których dotyczą przetwarzane dane. AS-y, prowadząc swą działalność archiwalną, winny stosować te przepisy na zasadach ogólnych. Jedynym odstępstwem wprost wskazanym jako odnoszące się do archiwów jest treść art. 32 ust. 4 cytowanej ustawy. Na jego podstawie przy przetwarzaniu danych osobowych m.in. dla celów archiwalnych można odstąpić od informowania osób o przetwarzaniu ich danych w przypadkach, gdy pociągałoby to za sobą nakłady niewspółmierne z zamierzonym celem. Ponadto, gdyby przyjąć, że przetwarzanie danych osobowych w działalności archiwalnej pokrywa się z przetwarzaniem dla celów badań naukowych lub historycznych możliwe staje się stosowanie do AS-ów przepisów:

- art. 26 ust. 2 określającego przesłanki dopuszczalności przetwarzania danych w celu innym niż ten, dla którego zostały one zebrane;
- art. 25 ust. 2 pkt 3 zwalniającego pod pewnymi dodatkowymi warunkami z obowiązków informacyjnych w przypadku zbierania danych nie od osoby, której dotyczą.

Przepisy tworzące pewne preferencje dla działalności archiwalnej, również tej prowadzonej przez AS-y zawiera ustawa z 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Archiwa są wprost wymienione w jej art. 28, który pozwala im na udostępnianie egzemplarzy utworów rozpowszechnionych, zwielokrotnianie utworów znajdujących się we własnych zbiorach w celu uzupełnienia, zachowania lub ochrony tych zbiorów oraz na udostępnianie zbiorów dla celów badawczych lub poznawczych za pośrednictwem końcówek systemu informatycznego (terminali) znajdujących się na terenie tych jednostek, pod warunkiem że wszystkie te czynności nie są dokonywane w celu osiągnięcia bezpośredniej lub pośredniej korzyści majątkowej. Przepis ten stanowi transpozycję dwóch aktów prawa Unii Europejskiej³⁷. Kolejna znacząca również dla działalności AS-ów regulacja prawa autorskiego jest efektem dokonanej w roku 2015 implementacji unijnej

---

³⁷ Dyrektywa 2001/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 maja 2001 roku w sprawie harmonizacji niektórych aspektów praw autorskich i pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym (Dz. Urz. WE L 2001, nr 167, s. 10). Dyrektywa 2006/115/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 12 grudnia 2006 roku w sprawie prawa najmu i udostępniania oraz niektórych praw pokrewnych do prawa autorskiego w zakresie własności intelektualnej (Dz. Urz. WE L 2006 nr 376, s. 28).

dyrektywy³⁸. Między innymi archiwa (obok szeregu innych podmiotów) zostały upoważnione do korzystania ze znajdujących się w ich zbiorach utworów osieroconych w celu realizacji służących interesowi publicznemu statutowych zadań poprzez ich zwielokrotnianie i udostępnianie publicznie (art. 35⁵). Chodzi tu o utwory, wobec których nie wygasły jeszcze autorskie prawa majątkowe, a jednocześnie nie zostały ustalone lub odnalezione podmioty, którym te prawa przysługują, co uniemożliwia wystąpienie do nich o zgodę na korzystanie z tych utworów wkraczające w zakres monopolu autorskoprawnego. Możliwość wykorzystywania utworów osieroconych została ograniczona do dzieł opublikowanych w książkach, dziennikach, czasopismach lub innych formach publikacji drukiem, a także utworów audiowizualnych, utworów zamówionych lub włączonych do utworów audiowizualnych lub utrwalonych na wideogramach (w zakresie korzystania z utworu audiowizualnego lub wideogramu jako całości) oraz utworów utrwalonych na fonogramach. Warunkiem tego jest przeprowadzenie w sposób staranny i w dobrej wierze poszukiwań każdego z uprawnionych do utworu oraz dopełnienie obowiązków rejestracyjnych i informacyjnych (art. 35⁶ i 35⁷). Uprawnionemu do utworu przysługują roszczenia o stwierdzenia wygaśnięcia statusu utworu osieroconego i o zapłatę godziwej rekompensaty za korzystanie z utworu (art. 35⁸).

---

³⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/28/UE z dnia 25 października 2012 roku w sprawie niektórych dozwolonych sposobów korzystania z utworów osieroconych (Dz. Urz. UE L 2012, nr 299, s. 5).

5. Działania publicznych instytucji archiwalnych wobec AS-ów

Biorąc pod uwagę znaczenie dla dziedzictwa kulturowego materiałów archiwalnych przechowywanych w AS-ach (podobnie jak we wszystkich archiwach prywatnych) oraz złożoność problematyki ich właściwego zabezpieczenia, rolę podmiotów publicznych powinno być podejmowanie również aktywnych działań w tej sferze. Jak się wydaje punktem wyjścia winno być systematyczne gromadzenie informacji na temat działalności i sytuacji AS-ów. Kolejnym krokiem może być nawiązywanie z AS-ami współpracy o różnym poziomie intensywności. W jej ramach winno się obejmować zasoby tych ostatnich prowadzonym przez państwową służbę archiwalną systemem informacji o zasobie archiwalnym. Bardziej aktywnymi działaniami podmiotów publicznych jest udzielanie AS-om wsparcia, zarówno o charakterze finansowym jak niefinansowym. Wreszcie w sytuacjach gdy funkcjonowanie AS-a ulega zakończeniu, może pojawić się potrzeba podejmowania działań mających na celu właściwe zabezpieczenie zasobu takiego archiwum.

Rozwiązaniem, które stwarzało potencjalną możliwość gromadzenia przez administrację archiwalną informacji o archiwaliach znajdujących się w rękach prywatnych (w tym w AS-ach), była instytucja prawna rejestru niepaństwowego zasobu archiwalnego. W myśl przepisów ustawy archiwalnej w jej pierwotnym brzmieniu do tego rejestru archiwalia mogły być wpisywane na wniosek ich właścicieli. Wpis taki wiązał się z nałożeniem na tych ostatnich pewnych obowiązków (ochrony archiwaliów przed zniszczeniem lub uszkodzeniem, zawiadamianie o wydarzeniach mogących mieć ujemny wpływ na stan zachowania archiwaliów i o przeniesieniu ich własności) oraz przyznaniem pewnych przywilejów (prawo do konserwacji archiwaliów na koszt Państwa). Prawdopodobnie brak równowagi pomiędzy obowiązkami a jednak zbyt słabymi zachętami był przyczyną tego, że rejestr w praktyce nie znalazł w ogóle zastosowania, a odnośne przepisy uchylono w roku 2007³⁹.

Próbę zapoczątkowania budowy nowego systemu gromadzenia informacji o stanie i potrzebach archiwów prywatnych, co powinno objąć także AS-y było wydanie zarządzenia nr 16 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 16 grudnia 2012 w sprawie współpracy archiwów państwowych z podmiotami, których materiały archiwalne wchodzą w skład ewidencjonowanego

---

³⁹ Niestosowanie w praktyce odpowiednich przepisów wskazano jako powód ich uchylecia – Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 2 marca 2007 roku o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz ustawy – Kodeks pracy, Sejm RP V kadencji, nr druku 1242. W. Stępnia, op. cit., s. 19.

niepaństwowego zasobu archiwalnego⁴⁰. Zobligowano w nim dyrektorów Archiwum Akt Nowych oraz archiwów państwowych niemających charakteru centralnego do dokonywania corocznego rozpoznania liczby i rodzajów podmiotów, z którymi wskazane jest kontynuowanie lub nawiązanie współpracy, oraz na podstawie tego sporządzanie i aktualizowanie wykazów tych podmiotów (par. 5). W myśl par. 6 do podmiotów ujętych w wykazie dyrektorzy archiwów państwowych winni kierować oferty kontynuowania lub nawiązania współpracy, określając w nich w szczególności zakres współpracy oraz informując o możliwości zawarcia porozumienia w jej przedmiocie (zgodnie z art. 45 ust. 4 ustawy archiwalnej o którym dalej). Omówienie podejmowanych przez archiwa państwowe czynności w tym zakresie ma być przedstawiane w ich sprawozdaniach rocznych (par. 8).

W wytycznych stanowiących załącznik do tego zarządzenia wskazano, że współpraca archiwów państwowych z podmiotami, których materiały archiwalne wchodzi w skład ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego, ma polegać na wspieraniu ich działalności poprzez poradnictwo, szkolenia, konsultacje, ekspertyzy, opinie, organizowanie wspólnych przedsięwzięć oraz inne formy kontaktów w zakresie między innymi:

- zarządzania dokumentacją wytwarzaną i narastającą w tych podmiotach i wydzielania z niej materiałów archiwalnych;
- opracowania, ewidencjonowania, konserwacji i digitalizacji materiałów archiwalnych;
- popularyzacji narodowego zasobu archiwalnego i działalności archiwalnej podmiotów;
- działalności naukowej, wydawniczej i informacyjnej.

Przy typowaniu podmiotów w celu nawiązania z nimi współpracy, należy uwzględnić między innymi:

- charakter i przedmiot prowadzonej działalności;
- jego znaczenie społeczne, gospodarcze, kulturalne, polityczne i naukowe;
- szczególne znaczenie historyczne posiadanych materiałów archiwalnych dla dokumentowania dziejów kraju lub danego obszaru.

Jako pokłosie wydania tego zarządzenia opublikowane zostały wyniki sondażowego rozpoznania sytuacji archiwów prywatnych na obszarze

---

⁴⁰ https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/zarzadzenie_nr_16.PDF [dostęp 01.07.2017].

województwa świętokrzyskiego⁴¹. Objęto nim w szczególności charakterystykę ich zasobu archiwalnego, zagadnienia jego ewidencji, udostępniania oraz warunków lokalowych i kadr archiwalnych. W analizie tej nie została wyodrębniona kategoria AS-ów, natomiast badano sytuację podmiotów określonych jako stowarzyszenia, towarzystwa, związki, fundacje.

Znamienne jest, że w rocznych sprawozdaniach Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych za lata od 2013 do 2015 (a więc po wydaniu cytowanego zarządzenia) zagadnienie współpracy archiwów państwowych z podmiotami prywatnymi nie było całościowo prezentowane⁴². Dopiero w sprawozdaniu za rok 2016 wyodrębniono je w stosowny podrozdział, wzmiankując w nim trwającą już od lat poprzednich współpracę z niektórymi podmiotami prywatnymi, również mającymi charakter AS-ów oraz kwestię udzielania dotacji na podstawie art. 43a ustawy archiwalnej⁴³.

Ogólny obowiązek współdziałania z organizacjami pozarządowymi, także na organy administracji archiwalnej (w szczególności na Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych) nakłada art. 5 ust. 1 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Współpraca ta odbywać się winna na zasadach pomocniczości, suwerenności stron, partnerstwa, efektywności, uczciwej konkurencji i jawności (art. 5 ust. 3). Może ona przybierać w szczególności postać wzajemnego informowania się, konsultowania projektów aktów normatywnych, tworzenia wspólnych zespołów o charakterze doradczym i inicjatywnym czy najbardziej zaawansowaną – zlecenia realizacji zadań publicznych na zasadach określonych w tej ustawie. Art. 5b ust. 1 cytowanej ustawy upoważnia m.in. ministrów do przyjęcia rocznego lub wieloletniego programu współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami z nimi zrównanymi w przepisach tej ustawy. W zakresie podmiotowym tego przepisu nie mieści się jednak Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, natomiast w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego aktualnie nie ma takiego obowiązującego programu⁴⁴.

Również w art. 45 ust. 4 ustawy archiwalnej przewidziane zostało ustanawianie formalnych podstaw współpracy niepaństwowych jednostek organizacyjnych z państwową siecią archiwalną, w postaci porozumień zawieranych przez nie

---

⁴¹ R. Chałoński, *Raport na temat stanu niepaństwowego zasobu archiwalnego na terenie właściwości Archiwum Państwowego w Kielcach*, „Archeion” t. 115, 2014, s. 226-258.

⁴² Na to, oraz na wycinkowe informacje w publikowanych sprawozdaniach tylko niektórych archiwów państwowych zwrócił uwagę T. Czarnota, *Oddziaływanie państwa na niepaństwowy zasób archiwalny w Polsce – od teorii do praktyki*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” t. 13, 2016, s. 304.

⁴³ Sprawozdanie z działalności Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz archiwów państwowych w 2016 roku: https://www.archiwa.gov.pl/files/sprawozdanie_2016.pdf, s. 18-19. [dostęp 01.07.2017].

⁴⁴ Informacja z 23 czerwca 2017 przekazana przez Centrum Informacyjne MKiDN, w posiadaniu Autora.

z ministrem właściwym do spraw kultury. Wskazanie organu tak wysoko umiejscowionego w strukturze aparatu administracji jest zapewne reliktem czasów funkcjonowania scentralizowanych organizacji społecznych, dla których władz naczelnych właściwym partnerem wydawał się minister. Obecnie przyjęte rozwiązanie wydaje się mało racjonalne, zwłaszcza wobec faktu, że istotna część AS-ów działa na skalę lokalną.

Platformą do nawiązywania i rozwijania współpracy podmiotów publicznych z AS-ami może być funkcjonowanie odpowiednich organów kolegialnych o charakterze konsultacyjnym. Warto zwrócić w tym kontekście uwagę na powołanie w roku 2002 przy Naczelnym Dyrektorsze Archiwów Państwowych Rady Archiwów Społecznych. Znalazło się w jej składzie 9 osób reprezentujących tę część środowiska archiwalnego. Zadaniem rady było opracowywanie zasad wsparcia AS-ów ze strony państwa oraz systemu gromadzenia informacji o nich. Niestety nie udało się szerzej rozwinąć tej działalności i w praktyce Rada Archiwów Społecznych przestała funkcjonować⁴⁵. Od tamtej pory środowisko AS-ów może być reprezentowane jedynie w organie kolegialnym o ogólnych kompetencjach, jakim jest Rada Archiwalna, działająca na podstawie art. 20 ustawy archiwalnej, stanowiąca ciało doradcze Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. W latach 2013–15 w jej składzie zasiadał przedstawiciel Fundacji Ośrodka KARTA.⁴⁶

Kolejnym rodzajem działań podejmowanych wobec AS-ów może być obejmowanie ich zasięgiem działania systemu informacji o zasobie archiwalnym. Jest to szczególnie pożądane z punktu widzenia potencjalnych użytkowników tego zasobu, którymi mogą być nie tylko prowadzący badania naukowe, ale także osoby pragnące zaspokoić potrzeby związane z edukacją, działalnością kulturalną czy własną pasją poznawczą. Istotnym ułatwieniem dla wszystkich tych osób byłoby zgromadzenie w jednym spójnym systemie informacji o archiwaliach przechowywanych we wszystkich podmiotach zarówno publicznych, jak i prywatnych. Jako organ szczególnie predysponowany do prowadzenia takiego systemu należy wskazać Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. W udostępnianych obecnie w internecie bazach danych, prowadzonych przez państwową służbę archiwalną, zawarte są opisy odnoszące się do zasobu pewnej liczby AS-ów, które nawiązały stosowną współpracę z administracją archiwalną. Takie informacje znaleźć można w bazie „Sezam”, zawierającej opisy na poziomie zespołów archiwalnych, w bazie „Iza” opisującej jednostki archiwalne oraz na obydwu poziomach opisu w systemie „Zosia” dostępnym poprzez stronę internetową www.szukajwarchiwach.pl.

---

⁴⁵ Z. Gluza, *Dekada przed archiwistyką społeczną*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 20-21.

⁴⁶ <https://www.archiwa.gov.pl/pl/o-nas/cia%C5%82a-kolegialne/rada-archiwalna> [dostęp 19.05.2017].

W ramach nowelizacji ustawy archiwalnej dokonanej w 2015 roku kompetencje Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych zostały rozszerzone o wykonywanie zadań polegających m.in. na projektowaniu, wdrażaniu, eksploatacji, integracji, rozwoju i udostępnianiu archiwom państwowym systemów teleinformatycznych obsługujących działalność archiwalną i koordynowaniu tych działań oraz zapewnieniu możliwości wymiany danych pomiędzy tymi systemami (art. 21 ust. 1 pkt 10). Na podstawie ust. 1b tego artykułu może on te zadania powierzyć podległemu sobie archiwum państwowemu. Ponadto na podstawie nowo dodanego art. 22a Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych może umożliwić nieodpłatne korzystanie z systemów teleinformatycznych obsługujących działalność archiwalną innym podmiotom prowadzącym działalność archiwalną w zakresie państwowego zasobu archiwalnego. Niestety przepis ten nie daje podstawy do umożliwienia nieodpłatnego korzystania z systemów teleinformatycznych dla podmiotów niepublicznych. Tymczasem mogłoby się to przyczynić po podniesienia jakości opracowania ich zasobu, a przede wszystkim ułatwiłoby włączenie informacji o nim do ogólnokrajowego systemu informacji archiwalnej.

Wspieraniem przez podmioty publiczne AS-ów może być także podnoszenie kompetencji osób uczestniczących w prowadzonej przez nie działalności. Może się to odbywać poprzez rozmaite działania edukacyjne i popularyzacyjne, zarówno skierowane do pewnych kategorii odbiorców, jak i do podmiotów indywidualnych (jako poradnictwo). Działania tego rodzaju mogą podejmować archiwa państwowe, gdyż art. 28 ust. 1 pkt 6 ustawy archiwalnej upoważnia je do popularyzowania wiedzy o materiałach archiwalnych i archiwach, co może obejmować również rozpowszechnianie wiedzy potrzebnej do właściwego zabezpieczania archiwaliów, czy szerzej – postępowania z nimi.

Wspomniana już nowelizacja ustawy archiwalnej z 2015 roku uzupełniła również kompetencje Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych o popularyzację wiedzy o materiałach archiwalnych i archiwach oraz prowadzenie działalności informacyjnej i wydawniczej (art. 21 ust. 1 pkt 9). Dało to temu organowi podstawę do podejmowania na skalę ogólnokrajową działalności popularyzującej m.in. właściwe postępowanie z archiwaliami, kierowanej również do ASów. Jako zapowiedź korzystania z tej możliwości należy potraktować istnienie na stronie www Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych zakładki zatytułowanej „Cenne dokumenty w posiadaniu osób i organizacji”⁴⁷, niestety z bardzo ograniczonym zasobem treściowym. W literaturze skonstatowano już brak długofalowej i spójnej polityki informacyjnej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i archiwów państwowych wobec podmiotów prywatnych⁴⁸.

---

⁴⁷ <https://www.archiwa.gov.pl/pl/dla-uzytkownikow/cenne-dokumenty-w-posiadaniu-os%C3%B3b-i-organizacji> [Dostęp 01.07.2017].

⁴⁸ T. Czarnota, op. cit., s. 303.

Kolejną formą możliwego wspierania AS-ów jest uczestniczenie w ich działalności fachowego personelu delegowanego przez instytucje publiczne. W stosunkowo szerokim zakresie i w formie długofalowego działania jest to realizowane w odniesieniu do archiwów prowadzonych przez organizacje polonijne. Z takiej pomocy koordynowanej przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych korzystało ponad dwadzieścia archiwów instytucji polonijnych zlokalizowanych w siedmiu krajach na czterech kontynentach. Ze środków programu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Dziedzictwo kulturowe”, priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą” finansowano pracę specjalistów wykonujących w tych archiwach czynności z zakresu konserwacji, porządkowania, ewidencjonowania i digitalizacji ich zasobu. Jednocześnie opisy zgromadzonych tam materiałów są umieszczane i udostępniane w prowadzonych przez państwową służbę archiwalną bazach danych. Ponadto osoby prowadzące archiwa polonijne mają możliwość odbywania staży i szkoleń w polskich archiwach państwowych⁴⁹. Działalność polegającą na opracowaniu i digitalizacji zasobów instytucji polonijnych prowadzi również Instytut Pamięci Narodowej⁵⁰.

Jak się wydaje, najdalej idącą formą wspierania AS-ów przez podmioty publiczne jest przejmowanie przez te drugie zasobu tych pierwszych na przechowanie. Taką możliwość art. 11 ustawy archiwalnej daje jednostkom państwowej sieci archiwalnej w odniesieniu do materiałów archiwalnych będących własnością bądź na podstawie innego tytułu pozostających w posiadaniu niepaństwowych jednostek organizacyjnych oraz osób fizycznych. Na podstawie innych przepisów takie działania podejmować mogą też inne instytucje publiczne, w szczególności biblioteki i muzea prowadzone przez państwo lub jednostki samorządu terytorialnego. Jest to rozwiązanie dające szanse na zapewnienie właściwej ochrony archiwaliów nadal pozostających własnością podmiotów prywatnych. Niestety nie ma danych dotyczących skali tego zjawiska.

Dodany do ustawy archiwalnej w 2015 roku art. 43a daje podstawę prawną dla pierwszego i jak dotąd jedyne go finansowego mechanizmu wspierania przez Państwo działalności archiwalnej instytucji prywatnych. Na jego podstawie Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych może zlecać realizację zadań publicznych w zakresie ewidencjonowania, przechowywania, opracowania, udostępniania lub zabezpieczenia materiałów archiwalnych stanowiących ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny. O tym, komu realizacja zadań może być zlecona przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych

---

⁴⁹ A.. Belka, *Wsparcie archiwistów z Polski dla instytucji polonijnych gromadzących dokumentację historyczną*, „Archeion” t. 117, 2016, s. 645-647. Informacje na temat realizacji programu w latach 2011-2016: <https://www.archiwa.gov.pl/pl/dla-uzytkownikow/archiwa-polonijne/wsp%C3%B3wpraca-ndap-z-poloni%C4%85> [dostęp 30.06.2017].

⁵⁰ Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Informacja o działalności 1 stycznia 2016–31 grudnia 2016, s. 51: <http://bip.ipn.gov.pl/bip/przedmiot-dzialania/2350,w-okresie-1-stycznia-2016-r-31-grudnia-2016-r.html> [dostęp 01.07.2017].

przesądza zawarte w cytowanym przepisie odesłanie do ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Zleceniobiorcami mogą być po pierwsze organizacje pozarządowe zdefiniowane na potrzeby tej ostatniej ustawy, czyli osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej (z wyłączeniem niektórych kategorii podmiotów), o ile nie są jednostkami sektora finansów publicznych, w rozumieniu ustawy o finansach publicznych i jednocześnie nie działają w celu osiągnięcia zysku, czyli w praktyce przede wszystkim stowarzyszenia i fundacje. Po drugie mogą to być zrównane z poprzednią grupą wskazane w ustawie o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie:

- podmioty działające na podstawie przepisów poszczególnych ustaw o stosunku państwa do kościołów i związków wyznaniowych oraz ustawy z 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (pod dodatkowymi warunkami);
- stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego;
- spółdzielnie socjalne;
- spółki akcyjne i spółki z ograniczoną odpowiedzialnością oraz kluby sportowe będące spółkami działającymi na podstawie przepisów ustawy z 2010 roku o sporcie (z pewnymi ograniczeniami).

Wypada zauważyć, że choć art. 43a nie wskazuje wprost na AS-y, to jednak zakres podmiotowy tego przepisu obejmujący szeroko rozumiane organizacje pozarządowe sprawia, że wprowadzony przezeń mechanizm wsparcia finansowego można uznać za dedykowany AS-om oraz podmiotom, których archiwa potencjalnie mogą zyskać taki charakter.

Zlecenie wykonywania tychże zadań odbywa się w trybie ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, a w szczególności jej art. od 11 do 18a. Może ono mieć albo formę powierzania zadań albo wspierania ich wykonywania, w obu przypadkach wiąże się z udzieleniem dotacji na finansowanie lub dofinansowanie ich realizacji. Organ administracji zawiera umowę o wsparcie lub powierzenie realizacji zadania publicznego z podmiotem lub podmiotami wyłonionymi po przeprowadzeniu otwartego konkursu ofert. Dotacja przekazana w związku z realizacją zadań zleconych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych może być przeznaczona na sfinansowanie wyliczonych w ustawie działań. Ewidencjonowanie materiałów archiwalnych należy rozumieć jako tworzenie i utrzymywanie w stanie aktualnym ewidencji ujmującej każdy obiekt należący do zasobu archiwalnego, co jest niezbędnym warunkiem jego prawidłowego zabezpieczenia, w szczególności przed utratą lub rozproszeniem. Przechowywanie materiałów archiwalnych należy rozumieć jako obowiązek sprawowania pieczy nad nimi oraz podejmowania działań zabezpieczających archiwalia przed zniszczeniem lub uszkodzeniem, uwzględniających specyficzne

wymagania poszczególnych rodzajów dokumentacji. Opracowanie obejmuje nadanie archiwaliom odpowiedniego trwałego układu (porządkowanie) oraz skrótowe opisanie ich treści w pomocach archiwalnych, które umożliwiają odnalezienie konkretnych materiałów archiwalnych (jednostek archiwalnych) zawierających poszukiwane informacje. Użyte w omawianym przepisie określenie „udostępnianie” obejmuje wszystkie formy zapewnienia dostępu do materiałów archiwalnych osobom tym zainteresowanym wraz z działalnością popularyzującą wiedzę o materiałach archiwalnych i publikowaniem ich odwzorowań.

Z kolei wymienione w art. 43a zabezpieczanie można rozumieć jako podejmowanie działań służących zapewnieniu materiałom archiwalnym należytych warunków ich przechowywania, ochrony przed uszkodzeniem, zniszczeniem bądź utratą oraz ich koniecznej konserwacji. Po drugie, można by się w tym dopatrywać możliwości dokonywania zabiegów konserwatorskich oraz sporządzania zabezpieczających kopii (np. digitalizowania) materiałów archiwalnych, które nie należą do podmiotu wykonującego zleczone zadania, ani nie są przez niego przechowywane, o ile stanowią one własność innych niepaństwowych jednostek organizacyjnych. Wreszcie przy najszerszym rozumieniu terminu „zabezpieczanie” może chodzić o przejmowanie na przechowanie archiwaliów stanowiących własność innej niepaństwowej jednostki organizacyjnej, znajdujących się w stanie zagrożenia spowodowanym brakiem właściwych warunków przechowywania. Taką działalność należy jednak rozgraniczyć od kompetencji przyznanych dyrektorom archiwów państwowych w art. 12a ustawy archiwalnej (możliwość wydawania decyzji o zabezpieczeniu materiałów archiwalnych wchodzących do narodowego zasobu archiwalnego przez przeniesienie ich do archiwum państwowego) oraz trybu postępowania z archiwaliami porzuconymi, przewidzianego w ustawie o rzeczach znalezionych. Przy takim ujęciu, rolę organizacji pozarządowych może być też zbieranie informacji o materiałach archiwalnych znajdujących się w stanie zagrożenia, przekazywanie tych informacji właściwym organom oraz instruowanie właścicieli archiwaliów o sposobie odpowiedniego ich zabezpieczenia.

Ten nowy mechanizm wsparcia finansowego w analizowanym okresie funkcjonował w praktyce dopiero przez jeden rok. W jego trakcie ogłoszono najpierw konkurs projektów na realizację zadania publicznego „Wspierania działań archiwalnych 2016”, którego celem było ewidencjonowanie, przechowywanie, opracowanie, udostępnianie oraz zabezpieczanie materiałów archiwalnych. Projekty 24 podmiotów, wśród których znalazły się również AS-y, zostały zakwalifikowane do dofinansowania łączną kwotą 900 tys. złotych. Następnie został ogłoszony analogiczny konkurs „Wspieranie działań archiwalnych 2016. Część II”, w którym wyłoniono 4 projekty, na łączną kwotę 100 tys. złotych. Ponadto odbył się konkurs „Wspieranie działań archiwalnych w zakresie niepaństwowego zasobu archiwalnego 2016 – priorytet digitalizacja” na realizację zadania mającego na celu zabezpieczenie cennych zbiorów archiwalnych w formie cyfrowej. W nim dofinansowanie w łącznej wysokości ponad 390 tys. złotych

otrzymały projekty 8 podmiotów⁵¹. Wprowadzenie tego systemowego rozwiązania poprzedzone zostało zapisem w ustawie budżetowej na rok 2012 przewidującym w ramach rezerw celowych (część budżetowa 83) zadanie „dofinansowanie archiwistyki społecznej” w kwocie 800 tys. złotych⁵².

Oprócz tego AS-y działające w formie organizacji pozarządowych mogą korzystać z ogólnych mechanizmów wspierania takich podmiotów przez władze publiczne. Bodaj najważniejszy oparty jest o przepisy ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, na podstawie których organizacje pozarządowe w jej rozumieniu oraz niektóre ze zrównanych z nimi podmiotów mogą uzyskać status organizacji pożytku publicznego. Podmioty posiadające taki status są zwolnione od niektórych podatków, opłaty skarbowej i opłat sądowych w odniesieniu do prowadzonej przez siebie działalności pożytku publicznego (art. 24 ust. 1) oraz mogą na zasadach określonych w odrębnych przepisach nabywać na szczególnych warunkach prawo użytkowania nieruchomości będących własnością Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego (art. 24 ust. 2). Kluczowe znaczenie ma jednak możliwość otrzymywania środków finansowych pochodzących z 1% podatku dochodowego od osób fizycznych (art. 27). Niektóre podmioty prowadzące AS-y mają status organizacji pożytku publicznego, jak np. Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej. Archiwum i Muzeum Pomorskiej Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek czy Fundacja Archiwum Filmowe „Drogi do Niepodległości”⁵³.

Ostatni i zarazem doniosły obszar, na którym władze publiczne powinny podejmować działania wobec AS-ów, dotyczy sytuacji, gdy takie archiwa kończą swą działalność. Jest to problematyka bardzo ważna w kontekście zabezpieczenia spuścizny dokumentacyjnej po wszystkich podmiotach, lecz w odniesieniu do AS-ów nabiera ona szczególnego znaczenia. Częste sytuacje braku stabilnego

-
- ⁵¹ Obliczenia własne na podstawie: Lista projektów, które otrzymają dotację na realizację zadania publicznego Wspieranie działań archiwalnych 2016: <http://bip.ap.gov.pl/dokument.php?idok=4387&idmp=1696&r=o> . Konkurs na realizację zadania publicznego „Wspieranie działań archiwalnych 2016. Część II” – ogłoszenie wyników dostęp 18 lipca 2016 r., <https://www.archiwa.gov.pl/pl/aktualnosci/4363-konkurs-na-realizacj%C4%99-zadania-publicznego-%E2%80%9Ewspieranie-dzia%C5%82a%C5%84-archiwalnych-2016-cz%C4%99%C5%9B%C4%87-ii-og%C5%82oszenie-wynik%C3%B3w> . Wyniki konkursu na realizację zadania publicznego "Wspieranie działań archiwalnych w zakresie niepaństwowego zasobu archiwalnego 2016 – priorytet digitalizacja" dostęp 18 sierpnia 2016 r., <https://www.archiwa.gov.pl/pl/aktualnosci/4374-wyniki-konkursu-na-realizacj%C4%99-zadania-publicznego-wspieranie-dzia%C5%82a%C5%84-archiwalnych-w-zakresie-niepa%C5%84stwowego-zasobu-archiwalnego-2016-priorytet-digitalizacja> [dostęp 01.07.2017].
- ⁵² Z. Gluza, op. cit., s. 22. Ustawa budżetowa na rok 2012 z dnia 2 marca 2012 r. (Dz. U. 2012 poz. 273).
- ⁵³ Wykaz organizacji pożytku publicznego: <http://pozytek.gov.pl/Wykaz,Organizacji,Pozytku,Publicznego,3666.html> [dostęp 12.06.2017].

finansowana czy też oparcia działalności o aktywność nielicznych osób sprawiają, że problemy z zapewnieniem ciągłości działania AS-ów oraz skutkami jej zakończenia mogą pojawiać się stosunkowo często i nieraz dość nagle. Wartość gromadzonych przez AS-y materiałów powinna skłaniać do podejmowania odpowiednich działań zabezpieczających te ostatnie w razie takowych perturbacji organizacyjnych. Postępowanie w takich sytuacjach w stosunku do AS-ów stanowiących niepaństwowe jednostki organizacyjne jest przedmiotem regulacji ustawy archiwalnej. W myśl jej art. 44 jedynym podmiotem, który legalnie może nabyć własność materiałów archiwalnych od podmiotu prywatnego o charakterze instytucjonalnym jest Skarb Państwa. Po pierwsze, może się to odbyć w czasie normalnego funkcjonowania takiego podmiotu, gdy wolę przeniesienia własności archiwaliów wyrażą jego statutowe organy (ust. 2). Po drugie, przejście własności materiałów archiwalnych na rzecz Skarbu Państwa następuje w razie trwałego zaprzestania działalności przez jednostkę organizacyjną. Przed nowelizacją z 2015 roku przesłanką do przejścia własności archiwaliów było „ustanie działalności”. Choć na pierwszy rzut oka taka konstrukcja prawna zdaje się dobrze zabezpieczać materiały archiwalne, budzi jednak poważne zastrzeżenia. Przewidziano w niej przymusowe pozbawianie własności materiałów archiwalnych, czyli dokonywanie wywłaszczenia z nich dokonywane jest bez odszkodowania, co jest wyraźnie zakazane w art. 21 ust. 2 Konstytucji RP z 1997 roku.⁵⁴

W art. 44 ust. 1 ustawy archiwalnej wprowadzono odrębny tryb postępowania z materiałami archiwalnymi należącymi do podmiotu, któremu powierzono na podstawie art. 43a zadania związane z materiałami stanowiącymi ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny, w razie jego likwidacji lub upadłości. Zasadnicza różnica wobec regulacji ogólnej polega na tym, że własność archiwaliów przechodzi z tego podmiotu na Skarb Państwa już z dniem wszczęcia likwidacji lub ogłoszenia upadłości przechowującego.

Odrębna regulacja dotyczy podmiotów działających w oparciu o przepisy prawa wyznaniowego. Przykładowo w myśl art. 59 ustawy z dnia 17 maja 1989 o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁵, w razie zniesienia kościelnej osoby prawnej, jej majątek przechodzi na nadrzędną

---

⁵⁴ M. Konstankiewicz, *Współczesne wyzwania dla prawnej regulacji działalności archiwalnej*, w: „Toruńskie Konfrontacje Archiwalne”, t. 4, *Nowa archiwistyka – archiwa i archiwistyka w późnonowoczesnym kontekście kulturowym*, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek, A. Rosa, Toruń 2014, s. 147. A. Niewęglowski, w: M. Konstankiewicz, A. Niewęglowski, *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 496-497.

⁵⁵ Tekst jednolity Dz. U. 2013, poz. 1169, z późn. zm.

kościelną osobę prawną. Użyte w tym przepisie określenie „majątek” odnieść należy do rzeczy, w tym materiałów archiwalnych⁵⁶.

Instytucjami, które powinny przejmować materiały archiwalne w trybie art. 44 ustawy archiwalnej, są przede wszystkim archiwa państwowe. Wskazanie archiwum właściwego do przejęcia określonych materiałów zostało zastrzeżone do kompetencji Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Zasady, na jakich odbywa się ich przekazywanie, reguluje rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015 w sprawie warunków i trybu przekazywania do archiwów państwowych materiałów archiwalnych tworzących ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny⁵⁷. W tym akcie prawnym przewidziano różne tryby, mające zastosowanie w zależności od wystąpienia którejś z okoliczności przekazywania archiwaliów spośród wskazanych w art. 44, a także w sytuacji, gdy przedmiotowe archiwalia mają postać dokumentów elektronicznych. W tym kontekście na uwagę zasługuje działalność Archiwum Akt Nowych w Warszawie, które od lat 90. XX wieku podejmuje starania zmierzające do przejmowania materiałów archiwalnych od organizacji pozarządowych, również tych prowadzących AS-y, ze szczególnym uwzględnieniem organizacji kombatanckich. Działania zmierzające do pozyskiwania archiwaliów obejmują też działające za granicą organizacje polonijne. Pozyskiwaniem do zasobu Archiwum Akt Nowych wszystkich tych materiałów zajmuje się obecnie wyspecjalizowana komórka organizacyjna – Oddział V Archiwów Społecznych⁵⁸.

W art. 44 ust. 1 ustawy archiwalnej mowa jest o przejmowaniu archiwaliów z prywatnych podmiotów instytucjonalnych przez jednostki państwowej sieci archiwalnej. Oprócz archiwów państwowych są nimi archiwa wyodrębnione i archiwa zakładowe. Jednak odnośne przepisy ustawy określające ich zadania zdają się wykluczać gromadzenie przez te archiwa materiałów innych niż wytworzone przez instytucje, w ramach których one same działają. Jedynie w odniesieniu do Instytutu Pamięci Narodowej można się takowego upoważnienia dopatrywać w art. 29 ustawy z 1998 roku regulującej jego status⁵⁹. Sprawozdania

⁵⁶ A. Niewęglowski, w: M. Konstankiewicz, A. Niewęglowski, *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 513.

⁵⁷ Dz. U. 2015 poz. 1733.

⁵⁸ Regulamin organizacyjny Archiwum Akt Nowych: <http://www.bip.ap.gov.pl/dokument.php?iddok=649&idmp=858&r=o> [dostęp 01.07.2017]. Genezę i działalność tego oddziału syntetycznie przedstawia M. Olczak, *Archiwistyka społeczna w Archiwum Akt Nowych*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s.23-26. W latach 1998 – 2004 były to odrębne oddziały VII Archiwum Czyn Niepodległościowego i VIII Archiwum Polonii – *Archiwum Akt Nowych. Informator o zasobie archiwalnym*, oprac. Edward Kołodziej, wsp. Wanda Bieńkowska, Bartosz Nowożycki, t. 1, Warszawa 2009, s. 32-33.

⁵⁹ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 roku o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (tekst jednolity Dz. U. 2016, poz. 1575).

Instytutu wskazują, że podejmuje on działania zmierzające do przejmowania archiwaliów gromadzonych przez organizacje kombatanckie⁶⁰. Z kolei państwowe oraz samorządowe biblioteki i muzea, choć w świetle ustawy archiwalnej mogą przechowywać i gromadzić materiały archiwalne, to jednocześnie nie zostały przez nią zaliczone do państwowej sieci archiwalnej. Tym samym wyłączono w stosunku do nich możliwość przejmowania archiwaliów od instytucji prywatnych zarówno funkcjonujących, jak i tych, których działalność uległa trwałemu zakończeniu.

Odmiennie wygląda sytuacja AS-ów prowadzonych przez grupy nieformalne. Ponieważ należy przyjąć, że w takim przypadku właścicielami lub współwłaścicielami archiwaliów są osoby fizyczne, mają one swobodę w dysponowaniu należącymi do nich materiałami. Jedyne ograniczenie wprowadza tu art. 9 ustawy archiwalnej, który przyznaje archiwom państwowym oraz archiwom wyodrębnionym prawo pierwokupu archiwaliów należących do nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego. Jeśli uprawnione archiwa z tego prawa nie skorzystają, własność takich archiwaliów może przejść na inne osoby fizyczne lub prawne, w szczególności na podmioty prywatne, w tym także na inne AS-y. Spośród podmiotów publicznych archiwalia od osób fizycznych przejmować mogą oprócz archiwów państwowych czy Instytutu Pamięci Narodowej także państwowe i samorządowe biblioteki oraz muzea. Ponadto Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych może jednostkom organizacyjnym powierzyć na stałe lub na czas określony gromadzenie i przechowywanie materiałów archiwalnych. W zależności od treści aktu powierzenia otwiera to drogę do przejmowania przez nie materiałów archiwalnych obcej proveniencji od osób fizycznych oraz od niepaństwowych jednostek organizacyjnych. Z takiego statusu korzystają m.in. archiwa szkół wyższych czy prowadzone przez Polską Akademię Nauk⁶¹.

---

⁶⁰ Przykładowo Instytut Pamięci Narodowej..., op. cit. s. 22.

⁶¹ Statut pomocniczej jednostki naukowej działającej pod nazwą Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, załącznik do decyzji nr 71 Prezesa Polskiej Akademii Nauk z dnia 23 grudnia 2011 roku: http://www.petea.home.pl/apan/files/user_files2/Statut_Archiwum__PAN.pdf [dostęp 14.10.2016]..

6. Podsumowanie

Archiwa społeczne nie posiadają wyodrębnionego statusu w polskim prawie archiwalnym, zaś problematyka ich funkcjonowania jest raczej pośrednio wzmiankowana w enuncjacjach oficjalnych państwowej służby archiwalnej. Polityka państwa wobec AS-ów stanowi fragment takowej polityki wobec całego sektora podmiotów będących właścicielami archiwaliów stanowiących niepaństwowy zasób archiwalny. W tym zakresie uderzający jest fakt, iż odnośne regulacje ustawy archiwalnej nadal pozostają w kształcie zbliżonym do tego, jaki otrzymały w roku 1983, w zupełnie innych realiach ustrojowych i cywilizacyjnych.

W analizowanym okresie uzupełniono je tylko o przepis przewidujący czasowe przymusowe przechowywanie w archiwach państwowych materiałów archiwalnych znajdujących się w stanie zagrożenia, a nieco wcześniej wdrożono unijną dyrektywę dotyczącą restytucji dóbr kultury. W dużo większym stopniu na ogólne warunki działalności AS-ów prawo europejskie wpłynęło w obszarze prawa autorskiego (w szczególności niektórych form dozwolonego użytku utworów czy dopuszczalnego zakresu korzystania z utworów osieroconych) czy też ochrony danych osobowych. Nie pozostaje to bez związku z dynamicznym rozwojem technologii informatycznych oraz wzrostem ich znaczenia dla działalności archiwalnej, także tej uprawianej przez AS-y.

AS-y mające status organizacji pozarządowych w świetle całokształtu przepisów ustawy archiwalnej mogą mieć jedynie charakter archiwów własnych. Ich zasób stanowić może dokumentacja wytworzona przez same prowadzące je organizacje oraz materiały archiwalne nabyte przez nie od osób fizycznych. Własność archiwaliów wytworzonych i zgromadzonych przez podmioty instytucjonalne (w tym AS-y) może być legalnie przenoszona tylko na rzecz Skarbu Państwa. Na AS-ach działających w sposób zinstytucjonalizowany spoczywają określone w ustawie obowiązki w zakresie ochrony archiwaliów, zabezpieczone sankcjami administracyjnymi i karnymi. Z kolei AS-y prowadzone przez niesformalizowane grupy należy potraktować jako działalność osób fizycznych. Te zaś nie zostały w ustawie obciążone obowiązkami ochrony zasobu, a ograniczenia w obrocie należącymi do nich materiałami są również daleko mniejsze.

Pewnym zmianom, choć dość ograniczonym w swym zakresie, podlegał całokształt działań podejmowanych wobec AS-ów przez podmioty publiczne. Interesujący nas okres rozpoczął się od zlikwidowania w roku 2007 instytucji rejestru niepaństwowego zasobu archiwalnego, który z założenia miał być narzędziem roztaczania ściślejszej kontroli państwa nad archiwaliami pozostającymi w rękach prywatnych, choć praktycznego znaczenia zupełnie nie miał. Odwróceniem tej tendencji było wydanie w 2012 roku zarządzenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych nakładającego na archiwa państwowe obowiązek systemowego prowadzenia i rozszerzania współpracy

w zakresie działalności archiwalnej z podmiotami prywatnymi, w tym z AS-ami. Przez cały czas były natomiast wspierane archiwa organizacji polonijnych poprzez delegowanie do pracy w nich fachowego personelu, opracowywanie i digitalizowanie ich zasobu oraz szkolenie ich pracowników.

Istotne zmiany dotyczące instrumentów oddziaływania państwa na podmioty prywatne, w tym AS-y przyniosła nowelizacja ustawy archiwalnej z 2015 roku Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych zyskał wyraźną podstawę prawną do podejmowania pewnych aktywności na skalę ogólnokrajową, w praktyce realizowanych także wcześniej. Po pierwsze chodzi o działania o charakterze popularyzacyjnym, które mogą służyć także podnoszeniu kompetencji osób zaangażowanych w ruch archiwistyki społecznej. Po drugie odnosi się to do tworzenia i utrzymywania systemów teleinformatycznych obsługujących działalność archiwalną, w szczególności zapewniających dostęp do informacji o zasobie archiwalnym, także tych zgromadzonych poza siecią archiwów państwowych. Ponadto w ramach wspomnianej nowelizacji zmieniono przesłanki oraz uszczegółowiono tryb przejmowania materiałów archiwalnych w razie trwałego zaprzestania działalności przez jednostkę organizacyjną. Co wreszcie najistotniejsze, pojawił się mechanizm finansowego wspierania działalności archiwalnej niektórych podmiotów prywatnych, z którego mogą korzystać AS-y mające status organizacji pozarządowych lub podmiotów z nimi zrównanych

w rozumieniu ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

Próbując stworzyć pewne ujęcie modelowe, należałoby wskazać obszary, na których władze publiczne winny podejmować działania wobec AS-ów. Pierwszym jest monitorowanie sytuacji tego ruchu, co powinno stanowić podstawę do stosowania wszelkich innych środków.

Drugim jest wspieranie AS-ów. Kluczowe znaczenie zdają się tutaj mieć działania edukacyjne, podnoszące jakość funkcjonowania AS-ów. Niska formalizacja takich działań pozwala adresować je do wszystkich zainteresowanych podmiotów, także tych, które nie mają charakteru instytucjonalnego. Oprócz tego konieczny jest mechanizm wsparcia finansowego, z racji uwarunkowań prawnych kierowany już tylko do AS-ów działających w sposób sformalizowany. Ostatnim obszarem jest władcze wkraczanie administracji archiwalnej, ograniczone tylko do sytuacji, gdy materiały archiwalne znajdują się w stanie zagrożenia, a pozbawione elementu przymusu metody oddziaływania na ich właścicieli okazują się nieskuteczne.

Na zakończenie, mając na względzie troskę o zapewnienie skutecznej opieki materiałom archiwalnym gromadzonym w AS-ach, można pokusić się o sformułowanie kilku postulatów.

1. Konieczna jest nowelizacja art. 44 ustawy archiwalnej, dotyczącego postępowania z archiwaliimi należącymi do niepaństwowej jednostki organizacyjnej, która trwale zaprzestaje działalności. Przepis ten w obecnym kształcie przewiduje w istocie dokonywanie wyłączenia z materiałów

archiwalnych bez odszkodowania, co jest wyraźnie zakazane w art. 21 ust. 2 Konstytucji. Po drugie nadmiernie, bo praktycznie tylko do archiwów państwowych ogranicza on krąg instytucji mogących przejmować materiały archiwalne w takich sytuacjach. Warto rozważyć rozciągnięcie tych uprawnień już to na biblioteki i muzea, już to na podmioty prywatne. W tym ostatnim przypadku zlikwidowałoby to jedną z formalnych barier w działalności AS-ów. Konieczne byłoby przy tym odpowiednie określenie przesłanek dopuszczalności takiego przejmowania, mających zapewnić bezpieczeństwo archiwaliom oraz stworzenie mechanizmu wspierania tego rodzaju działalności, nie tylko finansowego ale i merytorycznego.

2. Pożądane wydaje się szersze włączenie bibliotek publicznych do wspierania działalności AS-ów. Szczególnie biblioteki publiczne prowadzone przez gminy i powiaty tworzą stosunkowo gęstą sieć instytucji, równomiernie pokrywających obszar całego kraju i częstokroć dobrze funkcjonujących w lokalnych społecznościach. Oprócz usunięcia pewnych barier formalnych, związanych z przejmowaniem archiwaliów od podmiotów prywatnych o charakterze instytucjonalnym, konieczne jest zapewnienie bibliotekom odpowiedniego wsparcia merytorycznego, tak by prowadzona przez nie działalność była zgodna z zasadami archiwistyki.
3. Konieczne jest szczegółowe monitorowanie stosowania art. 43a ustawy archiwalnej, w którym ustanowiono mechanizm wsparcia finansowego niektórych archiwów prywatnych, w tym mających charakter AS-ów. W szczególności powinno to obejmować ocenę realnych skutków tego programu oraz identyfikację czynników utrudniających lub uniemożliwiających AS-om aplikowanie o takie wsparcie.
4. Potrzebne jest wykorzystanie wprowadzonej w 2015 roku wyraźnej podstawy prawnej do budowy przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych systemu informacji archiwalnej opartego o system teleinformatyczny, obejmującego również informacje o zasobie AS-ów. Pożądane byłoby także stworzenie formalnej możliwości nieodpłatnego udostępniania tego systemu tym archiwom, gdyż obecna postać art. 22a tego nie przewiduje.
5. Podniesieniu poziomu bezpieczeństwa zasobu archiwalnego oraz jego wykorzystania służyć może rozbudowa działań o charakterze edukacyjnym, skierowanych do osób zaangażowanych w działalność AS-ów. Szczególnie pożądane jest użycie do ich prowadzenia narzędzi internetowych. Działania edukacyjne mogą być adresowane do wszystkich AS-ów, także tych działających jako grupy nieformalne, które mają ograniczone możliwości uzyskiwania innych form wsparcia. W tym obszarze pożądane jest wykorzystanie kompetencji niedawno przyznanych Naczelnemu Dyrektorowi Archiwów Państwowych, które pozwalają na realizację tego typu przedsięwzięć na poziomie ogólnopolskim. Oprócz archiwów państwowych w taką działalność mogą angażować się też instytucje kultury, szkoły wyższe i organizacje pozarządowe.

Natalia Martini
Bronowickie Archiwum Społeczne

Artur Jóźwik
Fundacja Ośrodka KARTA

III. REALIA FUNKCJONOWANIA ARCHIWÓW SPOŁECZNYCH I CZYNNIKI SPRZYJAJĄCE ICH ROZWOJOWI

Zróżnicowanie archiwów społecznych pod względem ich statusu prawnego, wielogatunkowość zasobów archiwalnych, sposób finansowania, odmienne cele organizacyjne, wpływ otoczenia i kontakty ze społecznością lokalną – wszystkie te elementy sprawiają, że nie sposób opisać modelowego archiwum społecznego. By pokazać codzienne wyzwania archiwów społecznych oraz zaproponować możliwe rozwiązania ich problemów, przeanalizowaliśmy dziesięć AS-ów. Kryteria doboru AS-ów do badania wyznaczała ich różnorodność pod względem: rodzaju podmiotu prowadzącego (grupa nieformalna, organizacja pozarządowa, biblioteka publiczna, instytucja kultury), lokalizacji (teren wiejski, teren miejski, w tym: miasta małe do 20 tys. mieszkańców, średnie od 20 do 100 tys. mieszkańców i duże powyżej 100 tys. mieszkańców), okresu działalności (od roku do 27 lat) oraz charakteru archiwum (cyfrowe, tradycyjne). Celem badania było przeanalizowanie warunków działania archiwów społecznych oraz próba określenia kierunków i form wsparcia dla archiwistyki społecznej.

Związłą charakterystykę AS-ów, które wzięły udział w badaniu, prezentuje Tabela 1.

Tabela 1. Charakterystyka AS-ów

1.	Archiwum Historii Kobiet prowadzone przez Fundację Przestrzeń Kobiet w Krakowie – powstało w 2012 roku; pozyskuje, zabezpiecza, opracowuje i udostępnia (w internecie i siedzibie Fundacji) materiały archiwalne związane z historią kobiet (głównie z Krakowa i regionu historycznego Galicji), które wykorzystuje w działalności edukacyjnej i wydawniczej; administruje również internetową bazą wiedzy na temat historii kobiet
----	---

	<p>w Polsce, zawierającą m.in. biogramy działaczek emancypacyjnych i innych ważnych postaci dla historii kobiet, opisy miejsc ważnych dla ruchu emancypacji kobiet, trasy śladami emancypantek po różnych miejscowościach w Polsce, a także opisy historycznych inicjatyw realizowanych w różnych polskich miastach, miasteczkach i wsiach.</p>
2.	<p>Archiwum Polskich Ormian prowadzone przez Fundację Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich w Warszawie – powstało w 2006 roku; pozyskuje, zabezpiecza, opracowuje i udostępnia (w internecie i siedzibie Fundacji [część w depozycie]) materiały archiwalne, materiały biblioteczne i obiekty muzealne związane z historią i dziedzictwem kulturowym Ormian i Kościoła katolickiego obrządku ormiańskiego w Polsce; Fundacja zarządza powierzonym mieniem Kościoła ormiańsko-katolickiego w Polsce oraz popularyzacją wiedzy historycznej o polskich Ormianach w kraju i za granicą.</p>
3.	<p>Archiwum Społeczne Nowica-Przysłup – prowadzone przez grupę nieformalną (od kwietnia 2017 roku przez Fundację Memo) powstało w 2016 roku; pozyskuje, zabezpiecza, opracowuje i udostępnia (w internecie) materiały archiwalne związane z historią wsi Nowica i przyczółka Przysłup w województwie małopolskim; zajmuje się ochroną i promocją lokalnego dziedzictwa kulturowego, w tym kultury łemkowskiej; jeden z obszarów szczególnego zainteresowania jego twórców stanowi łyżkarstwo; archiwum dokumentuje historię tego zanikającego rzemiosła i wspiera międzypokoleniowy transfer związanych z nim umiejętności.</p>
4.	<p>Archiwum Społeczne Osiedla Przyjaźń – prowadzone przez Stowarzyszenie Przyjaźni PS z Warszawy powstało w 2014 roku; pozyskuje, zabezpiecza, opracowuje i udostępnia (w internecie) materiały związane z historią warszawskiego Osiedla Przyjaźń, zbudowanego w latach 50. XX wieku dla budowniczych Pałacu Kultury i Nauki; archiwum powstało z inicjatywy mieszkank w celu utrwalenia i upowszechnienia wiedzy na temat historii Osiedla; twórczynie archiwum aktywnie działają na rzecz wzmocnienia więzi sąsiedzkich poprzez animowanie życia społecznego na Osiedlu oraz zachowanie oryginalnego charakteru lokalnej zabudowy i układu urbanistycznego, który w 2015 roku został wpisany do gminnej ewidencji zabytków m. st. Warszawy.</p>
5.	<p>Bronowickie Archiwum Społeczne prowadzone przez Towarzystwo Przyjaciół Bronowic z Krakowa – powstało w 2014 roku; pozyskuje, zabezpiecza, opracowuje i udostępnia (w internecie) materiały archiwalne związane z historią życia codziennego w Bronowicach Małych – dawnej wsi podkrakowskiej, w której odbyło się wesele Lucjana Rydla i Jadwigi Mikołajczykówny opisane w słynnym dramacie przez Stanisława Wyspiańskiego; pielęgnuje tożsamość kulturową Bronowic Małych przy aktywnym zaangażowaniu mieszkank i mieszkańców.</p>

6.	<p>Centrum Dokumentacji Kultur Pogranicza w Sejnach, prowadzone przez samorządową instytucję kultury Ośrodek „Pogranicze – sztuk, kultur i narodów” we współpracy z Fundacją Pogranicze – powstało w 1991 roku; pozyskuje, zabezpiecza, opracowuje i udostępnia (w internecie i siedzibie Ośrodka) materiały archiwalne i materiały biblioteczne związane z dziedzictwem kulturowym narodów Europy Środkowo-Wschodniej, Azji i Kaukazu; propagowanie etosu i promowanie kultury pogranicza stanowi misję Centrum.</p>
7.	<p>Cyfrowe Archiwum Łodzian „Miastograf” prowadzone przez Łódzkie Stowarzyszenie Inicjatyw Miejskich Topografie – powstało w 2007 roku; pozyskuje, zabezpiecza, opracowuje i udostępnia (w internecie) [wyjątek stanowią relacje biograficzne, z którymi w całości można zapoznać się w siedzibie Stowarzyszenia] materiały archiwalne związane z „nieoficjalną” historią Łodzi, dotyczącą „zwykłego” człowieka; działalność archiwum zorientowana jest na rewitalizację tożsamości i wzmocnienie słabej identyfikacji z miastem wśród mieszkańców i mieszkank, czemu sprzyjać ma partycypacyjny charakter procesu gromadzenia zasobu archiwalnego.</p>
8.	<p>Cyfrowe Archiwum Tradycji Lokalnej prowadzone przez Miejską Bibliotekę Publiczną w Chrzanowie – powstało w 2011 roku w ramach projektu „Cyfrowe Archiwa Tradycji Lokalnej” realizowanego przez Fundację Ośrodka KARTA w ramach Programu Rozwoju Bibliotek; pozyskuje, zabezpiecza, opracowuje i udostępnia (w internecie i czytelni) materiały archiwalne związane z historią i dziedzictwem kulturowym powiatu chrzanowskiego w województwie małopolskim; integruje różne środowiska lokalne do ocalania historii i tradycji Chrzanowa; materiały archiwalne wykorzystuje m.in. w działalności wydawniczej i wystawienniczej.</p>
9.	<p>Cyfrowe Archiwum Tradycji Lokalnej prowadzone przez Gminną Bibliotekę Publiczną w Raszynie – powstało w 2012 roku w ramach projektu „Cyfrowe Archiwa Tradycji Lokalnej” realizowanego przez Fundację Ośrodka KARTA w ramach Programu Rozwoju Bibliotek; pozyskuje, zabezpiecza, opracowuje i udostępnia (w internecie i czytelni) materiały archiwalne związane z historią i dziedzictwem kulturowym powiatu pruszkowskiego w województwie mazowieckim; integruje różne środowiska lokalne do ocalania historii i tradycji Raszyna; materiały archiwalne wykorzystuje m.in. w działalności wydawniczej i wystawienniczej.</p>
10.	<p>Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” – archiwum prowadzone przez samorządową instytucję kultury w Lublinie powstało w 1998 roku; pozyskuje, zabezpiecza, opracowuje i udostępnia (w internecie i siedzibie Ośrodka) materiały archiwalne, materiały biblioteczne i obiekty muzealne</p>

związane z wielokulturową historią Lublina i Lubelszczyzny; pod względem liczby materiałów cyfrowych znajduje się w pierwszej dziesiątce największych bibliotek cyfrowych w Polsce; posiada również jedną z największych kolekcji relacji biograficznych; materiały gromadzone w archiwum stanowią zaplecze działalności naukowej, muzealniczej, edukacyjnej, artystycznej i animacyjnej Ośrodka.

1. Sytuacja finansowa i zaplecze infrastrukturalne. Rola formalnych i nieformalnych powiązań

Zasadniczą rolę w zakresie działania i żywotności AS-ów odgrywają kwestie finansowe. To one w znacznym stopniu decydują o rozwoju archiwum lub jego zahamowaniu, czasami niestety również zaprzestaniu działalności.

Główny mechanizm finansowania działalności AS-ów prowadzonych przez organizacje pozarządowe (Archiwum Historii Kobiet, Archiwum Polskich Ormian, Archiwum Społeczne Nowica-Przysław, Archiwum Społeczne Osiedla Przyjaźń, Bronowickie Archiwum Społeczne, Cyfrowe Archiwum Łódzian „Miastograf”) stanowią dotacje. AS-y pozyskują je, startując w konkursach na realizację zadań publicznych organizowanych przez m.in. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwo Cyfryzacji, Muzeum Historii Polski, jednostki samorządu terytorialnego, a od 2016 roku również Naczelną Dyрекcyję Archiwów Państwowych. Udział środków w budżecie AS-ów pochodzących ze źródeł innych niż dotacje (m.in. ze składek członkowskich, darowizn od osób prywatnych, instytucji i firm, zbiorów publicznych, 1% podatku) jest znikomy. Do rzadkości należą też przypadki, w których sama działalność archiwalna AS-ów generuje przychody. Spośród dziesięciu analizowanych AS-ów, tylko Cyfrowe Archiwum Tradycji Lokalnej prowadzone przez Miejską Bibliotekę Publiczną w Chrzanowie wykonywało odpłatne kwerendy archiwalne (zlecenia od podmiotów komercyjnych zainteresowanych tworzeniem ksiąg jubileuszowych). Czasami przychody są generowane z pozaarchiwalnej działalności podmiotów prowadzących AS-y (odpłatna działalność statutowa lub działalność gospodarcza). Łódzkie Stowarzyszenie Inicjatyw Miejskich Topografie odpłatnie wynajmuje np. przestrzeń co-workingową. W przypadku pozostałych AS-ów przychody generuje np. działalność wydawnicza.

Problem stabilności finansowej oraz dywersyfikacji źródeł finansowania, a właściwie ich braku, przekłada się na codzienne funkcjonowanie AS-ów. Intensyfikacja działalności archiwalnej, która – co istotne – stanowi tylko jeden z obszarów aktywności analizowanych organizacji prowadzących AS-y, następuje w okresie realizacji konkretnych projektów, których harmonogramy rozpisywane są zazwyczaj tylko na kilka miesięcy (wymuszają to regulaminy większości konkursów dotacyjnych). Przekłada się to na trudności związane z realizowaniem długofalowych i spójnych wewnętrznie programów działania oraz podtrzymywaniem zaangażowania głównych odbiorców działalności archiwalnej w okresach między projektami. Korzystanie ze środków publicznych (zarówno krajowych, jak i zagranicznych) oznacza również konieczność podporządkowania się szeroko rozumianej polityce ich dysponentów, a więc m.in. wpisanie celów i form swojej działalności w cele i formy preferowane

przez grantodawców. Nie bez znaczenia pozostaje też brak elastyczności w wydatkowaniu środków publicznych.

Dzięki dotacjom archiwa społeczne mają możliwość nie tylko opracować posiadane materiały archiwalne, ale też poddać konserwacji i digitalizacji część zasobów. Istotną rolę środków pochodzących z dotacji w skutecznej działalności AS-ów ilustruje przykład Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, która sprawuje opiekę nad spuścizną Kościoła ormiańsko-katolickiego w Polsce, liczącą ponad 10 metrów bieżących archiwaliów oraz 3600 obiektów muzealnych i bibliotecznych, wśród których znajduje się m.in. XII-wieczny Ewangeliarz ze Skewry, zgłoszony na Listę Programu „Pamięć Świata” UNESCO. Dzięki systematycznie pozyskiwanym dotacjom, m.in. z Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Miasta Stołecznego Warszawa i Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, Fundacja może finansować niezbędne prace konserwatorskie i digitalizacyjne, zlecając ich wykonanie profesjonalistom. Środki finansowe pozwalają również na budowanie zaplecza infrastrukturalnego AS-ów.

Sytuacja wygląda nieco inaczej w przypadku AS-ów prowadzonych przez instytucje kultury, w tym biblioteki (np. Archiwum Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN”, Centrum Dokumentacji Kultur Pogranicza, Cyfrowe Archiwum Tradycji Lokalnej w Chrzanowie, Cyfrowe Archiwum Tradycji Lokalnej w Raszynie). Ich podstawowa działalność archiwalna, ze względu na formę prawną, finansowana jest bowiem ze środków własnych instytucji, przeznaczonych na realizację celów statutowych, w które wpisuje się pozyskiwanie, zabezpieczanie, opracowywanie i udostępnianie materiałów archiwalnych. Nie oznacza to jednak, że przedstawiciele i przedstawicielki AS-ów prowadzonych przez instytucje kultury są w pełni zadowoleni z kondycji finansowej swoich przedsięwzięć. Wskazują na konieczność aktywnego pozyskiwania dodatkowych środków na działalność wydawniczą, wystawienniczą, edukacyjną i animacyjną.

„Wieczyste przechowywanie” stanowi cechę definicyjną materiałów archiwalnych, a co za tym idzie jedno z podstawowych zadań archiwów, także społecznych. Choć wszystkie z analizowanych AS-ów realizują owo zadanie, ich samoocena w tym zakresie wypada nisko. Winę za taki stan rzeczy ponosi przede wszystkim niedoskonałe zaplecze infrastrukturalne – brak odpowiednio przystosowanych i odpowiednio dużych powierzchni magazynowych (w przypadku zasobów tradycyjnych), brak odpowiedniej – przede wszystkim odpornej na awarie – infrastruktury informatycznej (w przypadku zasobów cyfrowych) oraz niemożność zmiany tej sytuacji, głównie ze względów finansowych. Świadomość własnych ograniczeń skłania AS-y do poszukiwania rozwiązań alternatywnych wobec samodzielnego zabezpieczania zasobu. Przykładowo Archiwum Polskich Ormian zdecydowało się oddać swoje najcenniejsze zbiory w depozyt, Bronowickie Archiwum Społeczne rozważa skorzystanie z takiej możliwości, a Archiwum Społeczne Osiedla Przyjaźń przekazuje kopie cyfrowe gromadzonych przez siebie fotografii Bemowskiemu Centrum Kultury.

AS-y funkcjonują sprawnie dzięki kapitałowi społecznemu zajmujących się nimi osób. Archiwiści społeczni korzystają z osobistych znajomości (np. proszą znajomego informatyka o pracę nad stroną internetową bez wynagrodzenia lub znajomych właścicieli firmy informatycznej o nieodpłatne udostępnienie miejsca na serwerze). Nawiązują też nieformalne partnerstwa z innymi organizacjami lub instytucjami, których członków lub pracowników znają osobiście. Tym sposobem zyskują możliwość m.in. nieodpłatnego korzystania ze skanera, rejestratora dźwięku, czy pomieszczenia. Podobną rolę spełnia sieć powiązań instytucjonalnych, mających charakter już bardziej formalny, z której wsparcia korzystają AS-y prowadzone przez instytucje kultury, w tym biblioteki. Na przykład Cyfrowe Archiwum Tradycji Lokalnej prowadzone przez Miejską Bibliotekę Publiczną w Chrzanowie współpracuje w zakresie digitalizacji z Wojewódzką Biblioteką Publiczną w Krakowie. Z kolei Centrum Dokumentacji Kultur Pogranicza współpracuje w zakresie digitalizacji i udostępniania cyfrowych kopii materiałów archiwalnych z Podlaską Biblioteką Cyfrową.

2. Pozyskiwanie zbiorów – rola archiwistów społecznych i relacje z lokalną społecznością

Wszystkie analizowane AS-y pozyskują swój zasób w sposób aktywny, gromadząc materiały wytworzone przez inne podmioty. Dodatkowo, w skład zasobu Archiwum Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” i Centrum Dokumentacji Kultur Pogranicza wchodzi dokumentacja wytworzona i zgromadzona przez te instytucje w wyniku ich wieloletniej działalności, stanowiąca w przeważającej mierze dokumentację projektową. Analizowane AS-y pozyskują materiały archiwalne zarówno od osób prywatnych (m.in. od mieszkańców i mieszkanek miejscowości, w których działają, regionalistów i kolekcjonerów), jak i instytucji (m.in. od szkół, parafii, ochotniczych straży pożarnych, kół gospodyń wiejskich, klubów sportowych, jak również od bibliotek, muzeów, a nawet archiwów państwowych [w postaci kopii]).

Kształtowanie zasobu archiwalnego to obszar szczególnej, wzmożonej aktywności analizowanych AS-ów, którą można określić mianem organicznej pracy. Naturalnym dla AS-ów polem są bowiem społeczności lokalne (wiejskie, miejskie), czasem też regionalne, a wraz z nimi prywatne zbiory ich członków i członkiń, „magazynowane” w komodach, biurkach, szafach i na strychach. Działalność archiwistów społecznych nie ogranicza się do przejmowania zlokalizowanych przez nich archiwaliów. Muszą oni najpierw przekonać potencjalnych darczyńców, by pamiątki rodzinne i osobiste wspomnienia zaczęły traktować jako dokumentację posiadającą wartość historyczną, wartą wieczystego przechowywania. Nie zawsze jest to zadanie proste. Mowa bowiem o uświadomieniu ludzi, że ich osobiste historie, amatorskie fotografie, zeszyty szkolne czy kolekcje pocztówek z wakacji mogą być warte „trwałego zachowania dla przyszłych badaczy przeszłości”. Skuteczna zmiana statusu z „pamiątki rodzinnej” na „materiał archiwalny” to dopiero połowa sukcesu. W dalszej kolejności należy przekonać potencjalnego ofiarodawcę do wyrażenia (pisemnej) zgody na włączenie materiałów archiwalnych (lub ich kopii cyfrowych) do zasobu AS-ów oraz ich udostępnienie, a także wykorzystywanie we wskazanych w umowach polach eksploatacji. Wszystko to odbywa się na drodze indywidualnego kontaktu z drugim człowiekiem, w kontekście złożonej materii relacji międzyludzkich. Z wynikających z tego faktu wyzwań szczególnie dobrze zdają sobie sprawę AS-y pozyskujące relacje biograficzne (Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”, Archiwum Społeczne Osiedla Przyjaźń, Bronowickie Archiwum Społeczne, Cyfrowe Archiwum Łodzian „Miastograf”). Większość analizowanych AS-ów przyznaje, że na początku ich działalność spotykała się z niezrozumieniem i wskazuje na ważną rolę ambasadorów, którzy pomagają wzbudzić zainteresowanie wśród członków i członkiń społeczności lokalnych oraz zdobyć ich zaufanie. W przypadku Cyfrowego Archiwum Tradycji Lokalnej prowadzonego przez Miejską Bibliotekę Publiczną w Chrzanowie oswojenie mieszkańców i mieszkanek z inicjatywą dokumentacyjną trwało aż dwa lata.

Skutecznymi ambasadorami okazali się być seniorzy (uczestniczący w innych zajęciach organizowanych przez bibliotekę) i regionaliści (zainteresowani wykorzystaniem zasobu w przygotowywanych przez siebie opracowaniach). W przekonaniu mieszkańców i mieszkank miasta do aktywnego współtworzenia archiwum pomogła również wystawa pierwszych pozyskanych archiwaliów, która skonkretyzowała mglistą ideę archiwistyki społecznej i wzbudziła przekonanie co do historycznej wartości „zwykłej” pamiętki rodzinnej.

3. Opracowywanie materiałów archiwalnych, ich digitalizacja oraz udostępnianie

---

Różnorodne programy realizowane przez Fundację Ośrodka KARTA (m.in. kompleksowe szkolenia z prowadzenia archiwum społecznego, których ważną część stanowi opracowanie archiwaliów; rozwój aplikacji do opisu archiwalnego Otwarty System Archiwizacji, bazującej na międzynarodowym standardzie ISAD(G)), jak również niektóre działania archiwów państwowych (m.in. szkolenia z zakresu digitalizacji organizowane przez Narodowe Archiwum Cyfrowe) sprzyjają rozwojowi świadomości archiwalnej wśród archiwistów społecznych (z których większość nie posiada wykształcenia archiwistycznego lub historycznego) i profesjonalizacji AS-ów (rozumianej jako postępowanie zgodnie z wytycznymi metodyki archiwalnej). W początkowej fazie wdrażanie standardów, może jednak przynosić zaskakujące konsekwencje. Profesjonalizacja wymaga bowiem od archiwistów społecznych nabywania wiedzy i rozwijania nowych kompetencji (często związanych ze wszystkimi aspektami archiwizacji, gdyż ze względu na ograniczone liczebnie zespoły w AS-ach rzadko dochodzi do podziału ról). Przystawanie wiedzy i efektywne wykorzystywanie jej w praktyce wymaga dodatkowego czasu (potrzebnego na pełne zrozumienie przyswojonych treści) oraz dodatkowych zasobów finansowych (np. realizacja procesu digitalizacji zgodnie ze standardami oznacza wyższe nakłady finansowe – związane z infrastrukturą i pracą specjalistów). W niektórych przypadkach prowadzi to do czasowego zmniejszenia intensywności działań archiwalnych. Niemniej jednak archiwa społeczne starają się profesjonalizować swoją działalność w odniesieniu do opracowania archiwaliów, jak i ich digitalizacji.

Warto podkreślić, że opracowując zbiory, AS-y starają się jednocześnie zwracać uwagę na dostosowanie opisu archiwalnego do odbiorców. Głównym adresatem działalności analizowanych AS-ów jest społeczność lokalna. Archiwa te tworzone są przede wszystkim „dla ludzi”, jak określiła to przedstawicielka Cyfrowego Archiwum Tradycji Lokalnej w Chrzanowie, a więc użytkowników „nieprofesjonalnych”. W związku z tym, AS-y nieraz świadomie odchodzą od standardów opisu archiwalnego i tworzenia profesjonalnych pomocy archiwalnych, uwzględniając specyfikę swojego użytkownika, nieprzywykłego do korzystania z przewodników, inwentarzy, katalogów, czy skorowidzów archiwalnych. Zagadnienie to oddaje następująca wypowiedź: „Powieм tak, mieszkańcy i mieszkanki Bronowic Małych nie skorzystają bezpośrednio na tym, że opracuję zasób Bronowickiego Archiwum Społecznego zgodnie ze standardem ISAD(G). Skorzystają natomiast, gdy swój czas poświęcę na spotkania, w trakcie których sami będą mogli podzielić się wiedzą i wspomnieniami na temat zgromadzonych archiwaliów” (Bronowickie Archiwum Społeczne). Zważywszy na odmienną potrzeb użytkowników, dostosowaną do tego hierarchię celów oraz ograniczone „moce przerobowe” samych archiwistów, metodyczne

opracowanie w AS-ach schodzi niekiedy na dalszy plan: „Ewidentnie nam przy opracowywaniu brakuje mocy przerobowych, bo właśnie też przez to, że ten cel jest jednak taki społeczny, to my robiąc wywiad już widzimy, które fragmenty w jaki sposób wykorzystamy i na tym nam najbardziej zależy. Natomiast reszta trochę czeka zawsze na to aż ktoś będzie miał czas, żeby się tym porządnie zająć” – przyznają przedstawicielki Archiwum Społecznego Osiedla Przyjaźń, dla których priorytetowym obszarem działania jest aktywizacja i integracja mieszkańców i mieszkańek wokół historii osiedla.

Sytuacja wygląda zgoła inaczej, gdy AS adresuje swoją działalność do użytkowników „profesjonalnych”. Choć taka sytuacja należy do rzadkości, to wśród analizowanych AS-ów znalazł się jeden, który swoją działalność adresuje w pierwszej kolejności do historyków. Przypadek ten to Archiwum Polskich Ormian prowadzone przez Fundację Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich z Warszawy. Orientacja na inny typ użytkownika przekłada się na odmienny sposób realizacji zadań z zakresu opracowania archiwalnego – postępowanie zgodnie z wytycznymi Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i korzystanie z profesjonalnego narzędzia do opracowywania zasobu (Zintegrowany System Informacji Archiwalnej stworzony przez Narodowe Archiwum Cyfrowe), a nawet zlecenie prac zawodowym archiwistom.

Te same uwagi mają również zastosowanie w przypadku skuteczności realizacji zadań z zakresu udostępniania archiwaliów. W przypadku AS-ów zorientowanych na „zwykłych ludzi” udostępnianie zasobu archiwalnego – na razie rozumianego wąsko, jako oferowanie bezpośredniego dostępu do zgromadzonych materiałów archiwalnych – odbywa się na zasadzie powszechnego dostępu (z ograniczeniami wynikającymi jedynie z poszanowania zasad etycznych i przepisów prawnych związanych z udostępnianiem). Dodatkowo, w przypadku zasobów cyfrowych, dostosowaniu do potrzeb „zwykłego człowieka” podlega również sposób prezentowania archiwaliów przeznaczonych do udostępnienia. Gdy tylko AS-y mają możliwość prezentowania archiwaliów na zaprojektowanych przez siebie stronach internetowych, starają się robić to w sposób atrakcyjny dla „zwykłego użytkownika” (lub odpowiadający ich wyobrażeniu o atrakcyjności). I tak na przykład zasoby Archiwum Społecznego Osiedla Przyjaźń i Cyfrowego Archiwum Łodzian „Miastograf” prezentowane są w formie interaktywnych map, a strona internetowa Bronowickiego Archiwum Społecznego kładzie nacisk na komunikację wizualną.

W przypadku Archiwum Polskich Ormian, które reprezentuje typ AS-a zorientowanego na użytkownika profesjonalnego, mamy do czynienia z „reglamentowaniem” dostępu do archiwaliów (dotyczy to zasobu tradycyjnego). Pełny dostęp do przechowywanych przez Archiwum oryginałów mają przede wszystkim naukowcy. Pozostali użytkownicy zachęceni są do korzystania ze zdigitalizowanej części zasobu, udostępnianej za pośrednictwem własnej strony internetowej www.archiwum.ormianie.pl i rozwijanego przez Narodowe Archiwum Cyfrowe serwisu www.szukajwarchiwach.pl.

Wszystkie analizowane AS-y realizują zadanie polegające na digitalizacji materiałów archiwalnych. Tworzenie kopii cyfrowych archiwaliów ma przede wszystkim na celu zabezpieczenie oryginałów. Niekiedy służy też usprawnianiu procesu udostępniania archiwaliów. Tylko w nielicznych przypadkach digitalizacja realizowana jest w celu tzw. głębokiej archiwizacji oryginałów. Zdarza się również, że utworzone kopie cyfrowe stanowią jedyny zasób archiwalny (oryginały pozostają u właścicieli, zwykle u rodziny, zaś w archiwum społecznym przechowywane są tylko skany).

Większość AS-ów samodzielnie wykonuje kopie cyfrowe archiwaliów (do wyjątku należą Archiwum Ormian Polskich i Centrum Dokumentacji Kultur Pogranicza, które w zakresie digitalizacji korzystają z usług zewnętrznych oraz Cyfrowe Archiwum Tradycji Lokalnej w Chrzanowie, które podjęło współpracę w zakresie digitalizacji z dysponującą profesjonalną pracownią i personelem Wojewódzką Biblioteką Publiczną w Krakowie, nie rezygnując przy tym całkowicie z samodzielnej realizacji tego zadania). Wszystkie badane AS-y twierdzą, że robią to zgodnie ze standardami, mając na myśli parametry digitalizacji opisane w Załączniku nr 1 do zarządzenia Nr 14 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 sierpnia 2015. Jednak niska jest świadomość faktu, że „digitalizowanie zgodnie ze standardami” nie ogranicza się tylko do wykonywania skanów o zalecanych parametrach, lecz obejmuje również odpowiednie przystosowanie pomieszczenia, w którym odbywa się digitalizacja, jak również kalibrację i profilowanie sprzętu, zarządzanie kolorem oraz kontrolę jakości wykonanych kopii wzorcowych. Nawet jeśli przedstawiciele i przedstawicielki analizowanych AS-ów są tego świadomi, to i tak nie mają możliwości stosowania się do zawartych w Zarządzeniu wymogów, co – podobnie jak w kwestii zabezpieczania – wiąże się z niedoskonałym zapleczem infrastrukturalnym (brak osobnych, odpowiednio przygotowanych pomieszczeń, brak profesjonalnego sprzętu), jak również brakiem odpowiednich kompetencji.

Skuteczne działanie AS-ów w zakresie zabezpieczania i digitalizowania materiałów archiwalnych w dużej mierze warunkuje ich zaplecze infrastrukturalne. W tym kontekście rozwiązaniem optymalnym (a także ekonomicznym) jest opracowanie programu dotacyjnego wspierającego zakupu sprzętu w tym regałów archiwalnych, profesjonalnych skanerów, serwerów do zabezpieczania zdigitalizowanych zasobów.

4. Zakończenie

Określenie optymalnych warunków działania AS-a stanowi niełatwe zadanie ze względu na dużą różnorodność inicjatyw, które współtworzą społeczny ruch archiwistyczny w Polsce. Przykład dziesięciu analizowanych AS-ów wskazuje zarówno na wielość możliwych sposobów działania, jak również różnorodność celów, które wyznaczają sobie archiwa społeczne. Wszelkie próby wypracowania sposobów wspierania oddolnej działalności dokumentacyjnej powinny uwzględniać to zróżnicowanie. Powinny również dążyć do zachowania równowagi między stabilizującym tę działalność rozwojem organizacyjnym a napędzającym ją potencjałem twórczym. O ile zaplecze infrastrukturalne archiwistyki społecznej z pewnością skorzysta na ujednoliconych, a przez to stosunkowo łatwych do zaprojektowania i wdrożenia formach wsparcia, o tyle stworzenie optymalnych warunków dla działania samych archiwistów społecznych wymagać będzie bardziej zindywidualizowanego podejścia. Przy opracowywaniu optymalnych warunków rozwoju archiwów społecznych należy pamiętać, że archiwizacja nie stanowi celu samego w sobie, lecz środek, metodę, sposób, czy narzędzie wykorzystywane do realizacji innych zamierzeń. Sposoby działania w zakresie pozyskiwania, zabezpieczania, opracowywania i udostępniania archiwaliów podporządkowane są zatem celom informacyjnym, naukowym, edukacyjnym, promocyjnym, artystycznym, animacyjnym. Wyznacza to dodatkowy obszar analizy czynników sprzyjających efektywnemu działaniu AS-ów, określane w większym stopniu przez rozmaite relacje, „w jakie wchodzą ze sobą ludzie w kontekście archiwaliów”, niż „ze względu na to, co człowiek (w tym archiwista) robi z archiwaliami”. Obszar zbyt rozległy, by zmieścić go w ramach niniejszego opracowania, wymagający bowiem pogłębionej analizy nad skutecznością działania AS-ów w polach tak od siebie odległych jak: rewitalizacja tożsamości (Cyfrowe Archiwum Łódzian „Miastograf”), ochrona dziedzictwa kulturowego (Archiwum Polskich Ormian, Archiwum Społeczne Nowica-Przysłup, Bronowickie Archiwum Społeczne, Cyfrowe Archiwum Tradycji Lokalnej w Raszynie, Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”), edukacja w zakresie wielokulturowości (Centrum Dokumentacji Kultur Pogranicza), aktywizacja i integracja członków społeczności lokalnych (Archiwum Społeczne Nowica-Przysłup, Archiwum Społeczne Osiedla Przyjaźń, Bronowickie Archiwum Społeczne), czy też przeciwdziałanie dyskryminacji i wzmocnienie kobiet (Archiwum Historii Kobiet).

Wśród postulowanych zmian, które na pewno poprawiłyby stabilność finansową archiwów społecznych, a tym samym przyczyniłyby się do zmniejszenia poczucia niepewności i tymczasowości oraz zagwarantowałyby lepsze warunki dla pracy merytorycznej, warto wskazać w pierwszej kolejności na konieczność wprowadzenia ze strony państwa programów wsparcia z perspektywą kilkuletnią. Drugą kwestią, o którą muszą już zawalczyć same archiwa społeczne, jest integracja tego środowiska, a przede wszystkim wypracowanie sieci

instytucjonalnych na wzór osobistych kontaktów nieformalnych, które już istnieją. Ta osobista sieć powiązań mogłaby uzupełniać sieć relacji instytucjonalnych, stwarzając sprzyjające warunki do nawiązywania współpracy między AS-ami i udzielania sobie wzajemnego wsparcia (merytorycznego, ale też infrastrukturalnego). Rozwojowi sieci mogłaby sprzyjać integracja środowiska archiwistów społecznych prowadzona =przez Fundację Ośrodka KARTA poprzez dedykowany system szkoleń oraz organizowany w cyklu dwuletnim Kongres Archiwów Społecznych.

Małgorzata Kudosz
Fundacja Ośrodka KARTA

IV. ZAGROŻONE ZBIORY ARCHIWALNE W ORGANIZACJACH POZARZĄDOWYCH

---

1. Wstęp

We wrześniu 2016 Fundacja Ośrodka KARTA rozpoczęła realizację zadania, mającego na celu identyfikację zbiorów archiwalnych polskich organizacji pozarządowych, które nie są uporządkowane, zewidencjonowane, opracowane, zabezpieczone i udostępniane. W ramach zadania przeprowadzono badania ilościowe (kwestionariusz wysyłany mailowo i pocztą), dzięki którym uzyskano informacje o 70 takich archiwach. Następnie dane uzupełniono na podstawie badań jakościowych – za pomocą pogłębionego wywiadu indywidualnego, przeprowadzanego podczas wizyt studyjnych w wybranych 22 organizacjach pozarządowych w całej Polsce.

Celem realizowanego zadania było zbadanie skali, rodzajów i przyczyn zagrożeń zasobów zidentyfikowanych 70 organizacji. Wnioski z przeprowadzonej analizy mogą przyczynić się do stworzenia trwałych narzędzi, które pozwoliłyby na reagowanie w momencie zagrożenia zbiorów, np. w przypadku likwidacji organizacji czy zmiany struktury osobowo-organizacyjnej.

Badaniem zostały objęte zbiory archiwalne, które spełniają definicję Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, a więc te mające „znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej o działalności Państwa Polskiego, o rozwoju życia społecznego i gospodarczego, o działalności organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, o organizacji i rozwoju nauki, kultury i sztuki”⁶². Nie badano materiałów wchodzących w skład archiwum zakładowego, przeznaczonych do czasowego przechowywania na bieżące potrzeby organizacji i na wypadek kontroli zewnętrznej instytucji.

---

⁶² Ustawa z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tekst jednolity Dz. U. 1983 nr 38, poz. 173.).

Niniejszy rozdział składa się z dwóch zasadniczych części. W pierwszej – opracowanej na podstawie ankiet – scharakteryzowano 70 badanych organizacji pozarządowych, zanalizowano sposób porządkowania, przechowywania, zabezpieczania oraz udostępniania gromadzonych przez nie materiałów archiwalnych. W drugiej części – opracowanej na podstawie informacji uzyskanych w trakcie wizyt studyjnych – poddano pogłębionej analizie wybrane 22 organizacje, omówiono genezę powstania zasobu archiwalnego, stan prawny materiałów archiwalnych, wyposażenie archiwum oraz rolę archiwum w strukturze organizacji. W podsumowaniu wyciągnięto wnioski dotyczące przyczyn zagrożenia materiałów archiwalnych.

2. Organizacje pozarządowe posiadające zagrożone zbiory archiwalne – charakterystyka na podstawie badania ankietowego

---

2.1. Sposób doboru organizacji pozarządowych do przeprowadzonego badania

Za kryterium doboru organizacji pozarządowych do badania przyjęto posiadanie przez nie materiałów unikatowych, o wartości historycznej, niedostępnych w innych instytucjach. W pierwszej fazie poszukiwań, we wrześniu 2016, wytypowano – na podstawie bazy archiwów społecznych stworzonej przez Fundację Ośrodka KARTA na portalu archiwa.org oraz z bazy organizacji pozarządowych prowadzonej przez Stowarzyszenie KLON/Jawor na portalu ngo.pl – 70 takich organizacji. Po mailowym wysłaniu ankiet i nawiązaniu kontaktu telefonicznego, udało się uzyskać 23 wypełnione ankiety. Rozpoczęto kolejne tury poszukiwań – w październiku 2016 (wytypowano 80 podmiotów), listopadzie 2016, styczniu–lutym 2017, a także w lipcu i wrześniu 2017. Szukano wśród określonych typów organizacji pozarządowych (np.: Związków Strzeleckich i Sokolich, Kół Gospodyń Wiejskich, Ochotniczych Straży Pożarnych), wśród organizacji największych i najstarszych, organizacji zajmujących się tematyką mniejszości narodowych, ekologiczną, turystyczno-krajoznawczą, organizacji mających w nazwie słowo „miłośników/sympatyków/przyjaciół”. Szukano również w małych miejscowościach, a także w późniejszym okresie – w miastach wojewódzkich (co przyniosło lepszy skutek), a także wśród organizacji prowadzących działania artystyczno-kulturalne (np. wystawy) czy gromadzących spuścizny artystów. W wyniku kwerendy obejmującej ponad 800 organizacji pozarządowych udało się znaleźć 70 podmiotów, które posiadają materiały archiwalne o wysokim, średnim lub niskim stopniu zagrożenia. Trudności w trakcie poszukiwań wynikały głównie z faktu, iż spora część organizacji istniejących w bazie ngo.pl jest nieaktywna, zakończyła swoją działalność lub posiada nieaktualny adres e-mail i numer telefonu. Trafiono na kilka organizacji, których zbiory nie są zagrożone, i które nie kwalifikowały się do dalszych badań, a także takie, które swoje zbiory przekazały do muzeów czy archiwów państwowych. Czasem próby pozyskania ankiet lub przeprowadzenia wizyt studyjnych były nieskuteczne z powodu przedłużających się procedur po stronie organizacji pozarządowych (decyzję o wypełnieniu ankiety mógł podjąć tylko prezes lub cały zarząd). Tylko dwa podmioty prosiły o wysłanie kwestionariusza w formie papierowej, w takiej też uzupełnioną ankietę odesłały. W rezultacie poszukiwań udało się uzyskać 70 kwestionariuszy ankietowych (obiecanych w rozmowie telefonicznej było jeszcze ponad 20).

Podczas badania zastrzeżono, że uzyskane dane będą zanonimizowane. Respondentów zapewniano również, że informacje posłużą do celów statystycznych i do opisanie ogólnych zagadnień. W ankiecie – oprócz danych

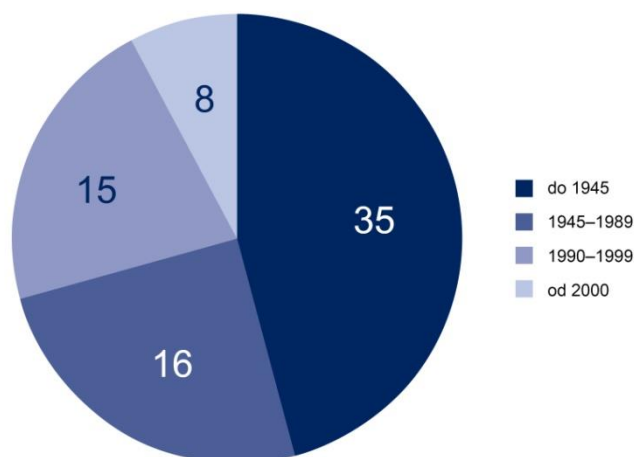
kontaktowych, zadano 5 pytań, które miały charakter otwarty. Dotyczyły informacji o danej organizacji pozarządowej i jej materiałach archiwalnych; uporządkowania, przechowywania, zabezpieczania materiałów archiwalnych oraz kompetencji osoby odpowiedzialnej za prace archiwalne i udostępnianie zbiorów.

Wśród 70 respondentów – organizacji pozarządowych gromadzących materiały archiwalne – najwięcej ankiet pochodziło od organizacji z województwa mazowieckiego (24), 7 odpowiedzi uzyskano z województwa pomorskiego i łódzkiego, po 5 – dolnośląskiego i warmińsko-mazurskiego, po 2 – lubelskiego, śląskiego i opolskiego. Po jednej ankiecie nadeszły archiwa z pozostałych 9 województw.

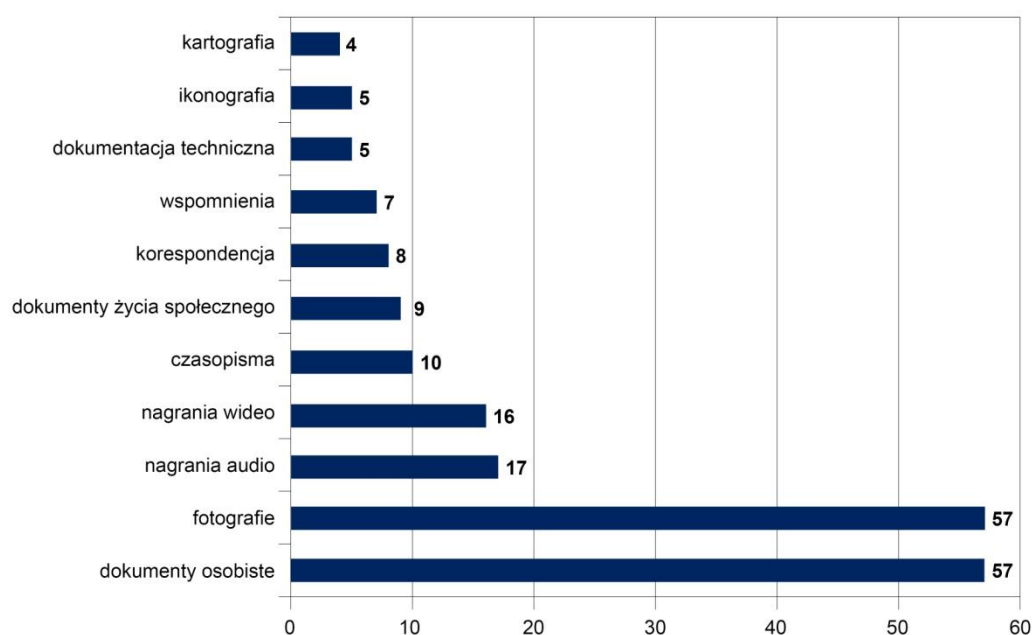
2.2. Charakterystyka organizacji pozarządowych i ich materiałów archiwalnych

Na podstawie zebranych informacji od 70 organizacji pozarządowych, można stwierdzić, że zaledwie 4 z nich powstały przed 1945 rokiem, 15 pochodzi z lat 1945–1989, 16 powstawało w latach 90., a najwięcej – 35 – datowanych jest na rok 2000 i lata późniejsze. W trakcie badań okazało się, że rok powstania organizacji może wpływać na doświadczenie archiwistów czy bogactwo zbiorów, ale nie ma bezpośredniego przełożenia na fakt zagrożenia zasobu archiwalnego, nie jest jego przyczyną. Zbiory narażone na zagrożenie występują zarówno u organizacji o dłuższym stażu, jak i tych młodszych.

Wykres 1. Okresy powstawania 70 organizacji pozarządowych posiadających zagrożone zasoby archiwalne (liczbowo)

Wykres 2. Organizacje pozarządowe gromadzące dany typ materiałów archiwalnych (liczbowo).

Organizacje pozarządowe, które udzieliły odpowiedzi na 6 pytań w ankiecie, bez problemu podawały tematykę swoich zbiorów: 30 (z 70) organizacji gromadzi zbiory związane z historią swojej organizacji, 23 (z 70) gromadzi zbiory o tematyce lokalnej (historii miasta i regionu), zaledwie 2 (z 70) organizacji zajmuje się historią osoby – jej życia zawodowego i prywatnego (działacze opozycyjni, artyści), 3 (z 70) – historią kolei, 4 (z 70) – dokumentuje życie i działalność mniejszości narodowej w Polsce (Ukraińcy, Romowie, Żydzi). Pozostałe organizacje gromadzą materiały dotyczące historii teatru, sportu, nauki i techniki. Podczas charakteryzowania swoich zbiorów organizacje również opisywały typy gromadzonych materiałów archiwalnych. Większość organizacji gromadzi dokumenty – 57 (z 70), fotografie – 57 (z 70), co czwarta organizacja deklaruje, że posiada w swoich zbiorach nagrania audio lub wideo. W zbiorach zagrożonych można znaleźć również: wspomnienia, korespondencję, pocztówki, dokumentację techniczną, dokumenty życia społecznego, mapy, kroniki, a także materiały o charakterze bibliotecznym (publikacje, czasopisma) czy muzealnym (eksponaty, trofea, odznaczenia, ubiory, sztandary, wytwory sztuki ludowej, zabawki). Organizacje pozarządowe również bez większych problemów odpowiadały na pytanie o granice chronologiczne gromadzonej przez nie dokumentacji archiwalnej, przy czym z różną precyzją – czasem podając co do roku, czasem –

zaokrąglając do przedziału lat lub całego wieku. Problematiczne natomiast okazało się określenie rozmiaru zasobu – dane te podało tylko 36 (z 70) organizacji. Wynika z tego, że połowa organizacji nie potrafi oszacować rozmiaru swojego zasobu archiwalnego (w kwestionariuszach padały słowa „trudna do określenia”⁶³, „trudna do oszacowania”⁶⁴), a wśród pozostałych większość podała dane ogólne: „3 szuflady dokumentów”⁶⁵, „kilkanaście kartonów”⁶⁶, „setki, tysiące”⁶⁷, „kilkadziesiąt/kilkaset egzemplarzy”⁶⁸. Nomen-klatury archiwalnej do opisu wielkości zasobu użyło zaledwie 10 (z 70) organizacji – podając ją w metrach bieżących lub jednostkach archiwalnych (jeden przypadek: „jednostka inwentarzowa”⁶⁹, dwa: „jednostka”⁷⁰). Przyczyną takiego stanu rzeczy jest – jak wykazano w dalszej części raportu – fakt, że w większości badanych organizacji zbiory te nie są zewidencjonowane, brakuje inwentarzy archiwalnych, katalogów czy choćby spisów zbiorów.

2.3. Porządkowanie i opracowanie materiałów archiwalnych

Na pytanie „Czy zbiory są uporządkowane?”, organizacje odpowiadały w sposób otwarty, opisując dokładnie stan uporządkowania lub odpowiadając jednym zdaniem, że zbiory nie są uporządkowane. Odpowiedzi te można uszeregować według trzech głównych kategorii i na tej podstawie wyodrębnić materiały archiwalne, które są: a) nieuporządkowane – 25 (z 70) organizacji, b) uporządkowane częściowo – 26 (z 70), c) uporządkowane – 19 (z 70). Na podstawie powyższych danych można zauważyć, że co trzecia organizacja nie uporządkowała swoich zbiorów. Przyczyną tego faktu może być brak wiedzy, jak należy to zrobić, brak czasu, a także braki kadrowe. W jednej z ankiet czytamy: „Jeśli odejdą wykonawcy prac, całe archiwum trafi na śmietnik, nikt nie zdoła opisać fotografii czy dokumentacji technicznej”⁷¹. Co trzecia organizacja deklaruje również, że jej zbiory są uporządkowane częściowo. Organizacje w kwestionariuszach deklarują między innymi, że „Tylko część materiałów posiada

---

⁶³ Kwestionariusz ankietowy nr 1, nr 65.

⁶⁴ Kwestionariusz ankietowy nr 28, nr 58.

⁶⁵ Kwestionariusz ankietowy nr 48.

⁶⁶ Kwestionariusz ankietowy nr 49.

⁶⁷ Kwestionariusz ankietowy nr 3.

⁶⁸ Kwestionariusz ankietowy nr 4, nr 22, nr 29.

⁶⁹ Kwestionariusz ankietowy nr 24.

⁷⁰ Kwestionariusz ankietowy nr 19, nr 36.

⁷¹ Kwestionariusz ankietowy nr 6.

opisy⁷², „Zbiory są uporządkowane w różnym stopniu”⁷³, „Częściowo uporządkowane – zdjęcia umieszczone w koszulkach”⁷⁴, „Część teczek jest uporządkowana (od lat 20. do lat 80. – zostały uporządkowane przez zatrudnioną kilkanaście lat temu archiwistkę), reszta pozostaje nieuporządkowana”⁷⁵ czy np. „Okolo 20% zbioru jest uporządkowana i opisana, ale tylko chronologicznie”⁷⁶. To pokazuje, jak różna jest sytuacja zbiorów i jak ankietowane organizacje odmiennie rozumieją „uporządkowanie” zasobu archiwalnego. Potwierdza to trzecia grupa respondentów – organizacje, które swoje zbiory uporządkowały. Prawie żadna z nich nie wymienia, mówiąc o opracowaniu, etapów takich jak rozpoznanie przynależności zespołowej, systematyzacja akt, nadanie sygnatur, opracowanie inwentarza. Zbiory porządkowane są najczęściej intuicyjnie poprzez stosowanie kryterium tematycznego, chronologicznego, alfabetycznego. W kwestionariuszach czytamy między innymi: „Zbiory są ściśle uporządkowane. W odniesieniu do archiwum papierowego – w segregatorach, poukładanych chronologicznie oraz tematycznie (każdy spektakl posiada własny segregator)”⁷⁷, „Dokumenty z ostatnich 20 lat są uporządkowane według jakiegoś klucza, np. chronologicznego, geograficznego”⁷⁸ czy „Zbiory fotograficzne – uporządkowane tematycznie – szkoła, kultura, ludzie, architektura, sport, huta szkła”⁷⁹. Z odpowiedzi wynika, że zaledwie 5 organizacji zna standardy opracowania materiałów archiwalnych. W kwestionariuszach czytamy: „Zbiory są uporządkowane, podzielone na kategorie wg wytycznych archiwalnych. Teczki pudełka opisane, nadane sygnatury i numery”⁸⁰, „Tak, zasób archiwalny stowarzyszenia został uporządkowany w całości. Został opracowany w tym kierunku tymczasowy roboczy inwentarz archiwalny”⁸¹.

Z badań wynika, że aż w 31 (z 70) organizacji pozarządowych nie ma osoby odpowiedzialnej za uporządkowanie/opracowanie materiałów archiwalnych. Ankietowani wymieniają różne przyczyny: „W Stowarzyszeniu jest tylko osoba, która zajmuje się gromadzeniem zbiorów, ale ona nie ma już czasu na ich

---

⁷² Kwestionariusz ankietowy nr 1.

⁷³ Kwestionariusz ankietowy nr 28.

⁷⁴ Kwestionariusz ankietowy nr 53.

⁷⁵ Kwestionariusz ankietowy nr 16.

⁷⁶ Kwestionariusz ankietowy nr 62.

⁷⁷ Kwestionariusz ankietowy nr 39.

⁷⁸ Kwestionariusz ankietowy nr 56.

⁷⁹ Kwestionariusz ankietowy nr 43.

⁸⁰ Kwestionariusz ankietowy nr 34.

⁸¹ Kwestionariusz ankietowy nr 35.

uporządkowanie i opracowanie⁸², „brak środków”⁸³, „członkowie – wiek 60+ nie obsługują komputera”⁸⁴, „jedynie wolontariat”⁸⁵, czy „[Organizacja] ma w planach uporządkowanie i opracowanie zbiorów, ale na razie brak czasu”⁸⁶. Druga połowa ankietowanych na powyższe pytanie odpowiedziała pozytywnie, w ich organizacji taka osoba jest, ale często zdarza się, że jest nią prezes danej organizacji, który obok zadań dotyczących porządkowania czy opracowania materiałów archiwalnych, ma wiele innych, jak choćby pozyskiwanie środków na działania danej organizacji. Często za prace archiwalne odpowiedzialna jest jedna osoba (skarbnik, szef biura, sekretarz, kronikarz), co też nie zawsze odbywa się regularnie i w dużej mierze zależy od możliwości finansowych organizacji: „Za opracowanie i uporządkowanie archiwum odpowiada [XY]. Jego praca ma jednak charakter dorywczy i jest uzależniona od aktualnych funduszy Stowarzyszenia. Opracowanie materiałów nie odbywa się w sposób regularny, wynika raczej z zapotrzebowania na opisanie i wykorzystanie danego tematu. Nie ma osoby odpowiedzialnej za udostępnianie zbioru”⁸⁷. Czasami odpowiedzialność za porządkowanie i opracowanie zasobu jest podzielona między kilku członków organizacji – co może powodować, że archiwizacja dokumentacji archiwalnej następuje dorywczo, jak czytamy w kwestionariuszach: „Porządkowaniem, opracowaniem i upowszechnianiem zbiorów zajmują się wszyscy członkowie fundacji, w zależności od możliwości czasowych”⁸⁸. Z czasem też liczba członków zmniejsza się: „Misja Fundacji jest realizowana w coraz mniejszym stopniu ze względu na stale kurczącą się liczbę członków”⁸⁹. W kwestionariuszach nie poddano ocenie wiedzy i wykształcenia z dziedziny archiwistyki osób, które zajmują się opracowaniem materiałów, ale tylko w jednym kwestionariuszu przy funkcji osoby podano, że jest nią „kustosz dyplomowany”⁹⁰, co wskazuje raczej na fakt, iż zdecydowana większość badanych nie posiada przeszkolenia archiwistycznego.

---

⁸² Kwestionariusz ankietowy nr 65.

⁸³ Kwestionariusz ankietowy nr 6.

⁸⁴ Kwestionariusz ankietowy nr 2.

⁸⁵ Kwestionariusz ankietowy nr 11.

⁸⁶ Kwestionariusz ankietowy nr 25.

⁸⁷ Kwestionariusz ankietowy nr 24.

⁸⁸ Kwestionariusz ankietowy nr 70.

⁸⁹ Kwestionariusz ankietowy nr 23.

⁹⁰ Kwestionariusz ankietowy nr 26.

2.4. Przechowywanie i zabezpieczanie zbiorów oraz ich udostępnianie

W kwestii przechowywania materiałów archiwalnych dwie organizacje nie udzieliły na to pytanie odpowiedzi, zdecydowana większość organizacji jako miejsce przechowywania podała siedzibę organizacji – 50 (z 70). Archiwalia są przechowywane w pomieszczeniach biurowych, na strychu (1 przypadek), w piwnicy (3 przypadki), na regałach, półkach, w szafach (1 przypadek – szafy są zamykane na klucz), w gablotach muzealnych, w szufladach, w kartonach, pudłach, skrzyniach, segregatorach, kopertach, koszulkach, czy nawet foliowych reklamówkach. Nieliczni – 3 (z 70) organizacji – do przechowywania używają archiwalnych pudeł bezkwasowych. Tylko jedna z organizacji fachowo opisała sposób przechowywania archiwaliów: „Odbitki fotograficzne przechowywane są w obwolutach poliestrowych wpinanych w segregator wykonany z tektury bezkwasowej (System Secol). Album zabezpieczony jest w pudełku z tektury bezkwasowej wykonanym na wymiar. Przechowywane są na regale magazynowym (otwartym) obok innych materiałów biurowych”⁹¹. Inna zwróciła uwagę na trudności z pozyskaniem środków: „W 2016 [roku] wystąpiliśmy do Archiwów Państwowych [Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych] w ramach konkursu o zakup kopert bezkwasowych oraz teczek... z nikłym skutkiem, nasz wniosek nie przeszedł”⁹². Duża część organizacji przechowuje zbiory archiwalne w mieszkaniach prywatnych – 14 (z 70), często to w nich mieści się siedziba organizacji. Nieliczni swoje zbiory gromadzą w lokalu, który znajduje się poza siedzibą, w oddaleniu do kilkuset km od niej – 6 (z 70), co w dużym stopniu utrudnia udostępnianie materiałów osobom z zewnątrz (w jednym przypadku materiały są przechowywane w stodole). W jednej z ankiet czytamy: „Najpilniejszą potrzebą jest znalezienie lokalu i przeniesienie do Warszawy zbioru akt osobowych z magazynu pod Warszawą tak, aby mogły być na bieżąco udostępniane bez niepotrzebnych kosztów (pakowanie, wysyłka, odesłanie)”⁹³. Rzadko natomiast organizacje – ze względu na brak miejsca do przechowywania zbiorów – decydują się na przekazanie ich w depozyt do innych instytucji – 2 (z 70). Wśród odpowiedzi w ankietach czytamy również o sytuacjach, gdy materiały archiwalne gromadzone są w kilku różnych miejscach – 10 (z 70) – część w depozycie, część w siedzibie organizacji, a czasem – w kilku prywatnych mieszkaniach członków organizacji. Takie rozmieszczenie zbiorów grozi ich rozproszeniem.

Jak wynika z zebranych informacji, materiały archiwalne gromadzone są zarówno w suchych pomieszczeniach biurowych – ogrzewanych, z dostępem do światła, choć bez regulacji temperatury i wilgotności powietrza, jak i w pomieszczeniach wilgotnych, bez oświetlenia, w których zbiory narażone

---

⁹¹ Kwestionariusz ankietowy nr 70.

⁹² Kwestionariusz ankietowy nr 19.

⁹³ Kwestionariusz ankietowy nr 9.

są na zagrzybienie. W jednym z kwestionariuszy czytamy: „Zasób archiwalny nie jest odpowiednio przechowywany ani zabezpieczony przed czynnikami zewnętrznymi. Materiały archiwalne są gromadzone na otwartych regałach w pomieszczeniu pracowniczym, będącym również czytelnią. Pomieszczenie ma tylko jedno okno, a na ścianie zbiera się grzyb, który stanowi zagrożenie dla zbiorów”⁹⁴. A gdy dodatkowo w miejscach przechowywania archiwaliów nie ma systemów alarmowych, zabezpieczeń antypowodziowych czy przeciwpożarowych, materiały archiwalne mogą ulec zalaniu, pożarowi lub kradzieży. Taka sytuacja miała już miejsce w jednej z badanych organizacji: „W wyniku awarii wodociągowej w budynku, w którym znajduje się Archiwum, część zasobu uległa zalaniu. Pojawiło się zawilgocenie, a wraz z nim grzyb. Aktualnie lokal jest po remoncie. Znacznej liczby eksponatów i dokumentów nie ma jednak gdzie pomieścić”⁹⁵.

Duża część organizacji pozarządowych – 34 (z 70) – dokonuje digitalizacji gromadzonych zbiorów — zwłaszcza dokumentacji aktowej, czy fotograficznej, skany są przechowywane najczęściej na płytach CD lub DVD – 19 (z 70), dyskach zewnętrznych – 18 (z 70), dysku komputera – 9 (z 70), czy serwerach – 6 (z 70), a także w chmurze na dysku Google – 1 (z 70). Czasami organizacje gromadzą dane na dwóch nośnikach – np. na dysku komputera i na dyskach zewnętrznych, częściej jednak dane są przechowywane na jednej formie nośnika, co oznacza, że w przypadku gdy dysk/płyta cd ulegnie np. zniszczeniu, danych tych może nie dać się już odzyskać. Jeszcze gorzej sytuacja przedstawia się w przypadku nagrań audio czy wideo, które zostały nagrane na nośnikach z lat 80., 90. i nie zostały przebrane na nośniki cyfrowe. Bez ratunkowej digitalizacji nagrań audio i video, które nie są w żaden sposób zabezpieczone, grozi im rozmagnesowanie i całkowita utrata zawartości.

Sposób przechowywania zbiorów (jak również stopień ich uporządkowania i opracowania) ma wpływ na ich udostępnianie. Pytanie o dostępność zbiorów – jako jedno z kluczowych – również zostało zadane ankietowym. 3 (z 70) organizacji nie udzieliły na to pytanie odpowiedzi, natomiast aż 16 (z 70) odpowiedziało negatywnie. W dużej mierze przyczyną tego stanu rzeczy jest fakt, że zbiory są nieuporządkowane i nieopracowane, nie ma inwentarzy zbiorów. Jak czytamy w jednym z kwestionariuszy: „Poszukiwanie materiałów archiwalnych dla samych pracowników jest dużym kłopotem, gdyż wiąże się z koniecznością przeszukiwania półek”⁹⁶. Mimo problemów z uporządkowaniem zasobów, duża część organizacji decyduje się na udostępnianie części zbiorów – na miejscu – 15 (z 70), w internecie – 10 (z 70), a część udostępnia swoje zbiory zarówno na miejscu,

---

⁹⁴ Kwestionariusz ankietowy nr 33.

⁹⁵ Kwestionariusz ankietowy nr 26.

⁹⁶ Kwestionariusz ankietowy nr 33.

jak i w internecie – 23 (z 70). W organizacjach, w których materiały są udostępniane na miejscu, często odbywa się to „w określonych, ustalonych godzinach”⁹⁷, „jedynie na wewnętrzny użytek”⁹⁸, „Częściowo są udostępniane podczas czasowych wystaw i na prośbę zainteresowanych osób”⁹⁹, „po wcześniejszym kontakcie telefonicznym”¹⁰⁰, są udostępniane „Bardzo rzadko, z uwagi na stan techniczny”¹⁰¹. Czasem zdarza się, gdy „Organizacja znacznie częściej otrzymuje zapytania mailowe o materiały”¹⁰², że są one przesyłane w formie cyfrowej w korespondencji mailowej – 3 (z 70). W przypadku, gdy organizacje udostępniają zbiory jedynie na miejscu, ogranicza to zdecydowanie liczbę potencjalnych odbiorców. Jeśli chodzi o przyczyny nieudostępniania zbiorów w sieci, wymieniane są zazwyczaj dwie główne: „Fundacja nie posiada własnej strony internetowej”¹⁰³, „w internecie nie ma kto [udostępniać zbiorów], ponieważ członkowie nie mają umiejętności informatycznych”¹⁰⁴. Prawie połowa badanych organizacji społecznych stara się swoje zbiory w internecie udostępniać – duża część z nich posiada własną stronę internetową, niektórzy udostępniają materiały w serwisach społecznościowych (Facebook, Nasza-Klasa, Youtube), w bibliotece cyfrowej. Tak zaprezentowane zbiory są jednak często rozproszone, bez opisów i właściwego ich uporządkowania, i nie mają gwarancji „wieczystego przechowania”. Ponadto najczęściej nie jest to pełne udostępnianie cyfrowych odwzorowań materiałów archiwalnych, ponieważ prezentowane są skany poglądowe (o niskiej rozdzielczości.)

---

⁹⁷ Kwestionariusz ankietowy nr 1.

⁹⁸ Kwestionariusz ankietowy nr 16.

⁹⁹ Kwestionariusz ankietowy nr 27.

¹⁰⁰ Kwestionariusz ankietowy nr 42.

¹⁰¹ Kwestionariusz ankietowy nr 32.

¹⁰² Kwestionariusz ankietowy nr 1.

¹⁰³ Kwestionariusz ankietowy nr 23.

¹⁰⁴ Kwestionariusz ankietowy nr 2.

3. Badanie organizacji pozarządowych gromadzących zagrożone materiały archiwalne – na podstawie wizyt studyjnych

---

W okresie od lutego do września 2017 pracownicy Fundacji Ośrodka KARTA przeprowadzili 22 wizyty studyjne w wybranych organizacjach pozarządowych (z 70 ankietowanych) w województwach: mazowieckim (Warszawa – 9 wizyt, Tłuszcz – 1 wizyta), pomorskim (Gdańsk – 3 wizyty), wielkopolskim (Poznań – 2 wizyty), łódzkim (Łódź, Skierniewice, Łowicz, Tomaszów Mazowiecki), podlaskim (Białystok), małopolskim (Kraków) oraz warmińsko-mazurskim (Olsztyn). Podczas wizyt w każdej z organizacji zapoznano się z sytuacją materiałów archiwalnych na podstawie przeprowadzonych na miejscu pogłębionych wywiadów indywidualnych – badacz miał scenariusz wywiadu, ale nie zawsze pytania były zadawane według ustalonej kolejności. Scenariusz wywiadu zawierał 14 pytań dotyczących m.in.: charakterystyki materiałów archiwalnych i oceny ich wartości, stanu prawnego, stanu zachowania zbiorów, miejsca ich przechowywania, sposobu zabezpieczania, uporządkowania i opracowania, a także udostępnianie. W rozmowach poruszano także kwestie związane z rolą archiwum w strukturze organizacji oraz pytano o najpilniejsze potrzeby organizacji.

3.1 Charakterystyka 22 wizytowanych organizacji pozarządowych i ich zbiorów

Spośród wizytowanych organizacji, 8 (z 22) zostało założonych w okresie PRL (najstarsza z nich w 1947 roku), 5 (z 22) powstało w latach 90., a pozostałe utworzono po roku 2000. Tematyka materiałów archiwalnych dotyczy szerokiego zakresu – historii Polski XX wieku (m.in. II wojna światowa, działalność opozycji antykomunistycznej), historii i działalności organizacji (Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, Związku Strzeleckiego; organizacji o tematyce ekologicznej, społeczno-kościelnej, międzynarodowej), historii kolei, historii mniejszości narodowych (Ukraińcy, Żydzi), historii fotografii, historii lokalnej. Wśród najciekawszych zbiorów, na które trafili archiwiści podczas wizyt, wymienić należy między innymi: dokumentację osobistą pracowników kolei (np. maszynisty z 1916 roku); fotografie z działalności harcerstwa w latach 30.; korespondencję osobistą i fotografie z Afryki podróżnika i fotoreportera z lat 30.; listy i pamiętniki z nazistowskich obozów koncentracyjnych; fotografie z wieczorów artystycznych, spotkań w łódzkich teatrach z udziałem m.in. Kazimierza Dejmka; fotografie wielu znanych gdańskich autorów dokumentujących m.in. wydarzenia historyczne w Gdańsku lat 80.; nagrania posiedzeń I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność”, czy relacji z opozycjonistami: Ryszardem Bugajem, Heleną Łuczywo, Bogdanem Lisem, Zbigniewem Bujakiem, Adamem Kerstenem; nagrania ze strajku pracowników służby zdrowia, kultury i oświaty w listopadzie

1980, strajku kolejarzy na Dolnym Śląsku w 1980, strajku w Stoczni Gdańskiej w maju 1988; dokumentację z lat 90. związaną z „Solidarnością” nauczycielską (Zespół Oświaty Niezależnej) czy plakaty i fotografie z akcji dotyczących ochrony środowiska.

Podczas badania sytuacji zbiorów na miejscu – oprócz kwestii omawianych już w części pierwszej niniejszego rozdziału (tematyka, przechowywanie, zabezpieczanie, porządkowanie, opracowanie, udostępnianie zbiorów), zwrócono uwagę na kilka dodatkowych kwestii, które omówiono w punktach poniżej:

- **Geneza powstania zasobu archiwalnego / Procedura przekazania i stan prawny materiałów archiwalnych**

13 (z 22) wizytowanych organizacji pozarządowych gromadzi dokumentację związaną z historią organizacji, działalnością jej członków, a gromadzone zbiory pochodzą od członków organizacji lub ich rodzin, spadkobierców. Najwyraźniej widać to na przykładzie młodych organizacji – powstałych w latach 90. czy po roku 2000. Organizacje te często dokumentują swoje działania, ale nie zwracają uwagi na to, czy wytwarzana dokumentacja przez 20–30 lat ich istnienia (fotograficzna, dokumentowa) jest należycie zabezpieczana, uporządkowana i opracowana. Jeśli członkowie organizacji mają świadomość wagi tego problemu, ze względu na bieżącą działalność, prace archiwalne odkładają na potem. Z przeprowadzonych rozmów wynika, że przedstawiciele organizacji nie zastanawiają się, co stanie się z ich archiwum po zakończeniu działalności. Często organizacje nie mają w swoim statucie zapisu o tym, co w takiej sytuacji stanie się ze zbiorami. W jednym tylko przypadku zapis mówił, że sprawa zbiorów fundacji zostanie rozstrzygnięta na posiedzeniu członków zarządu, w innym, że zbiory zostaną przekazane do wyższej instancji – ogólnopolskiej. W trakcie wizyt niektóre organizacje zaczęły rozważać wprowadzenie takiego zapisu w swoich statutach.

9 (z 22) organizacji materiały archiwalne pozyskiwało i pozyskuje od osób prywatnych. W jednym przypadku część materiałów pozyskano od ZBOWiD-u, w innym przejęto od szkoły, po jej likwidacji. Niestety – jak wynika z przeprowadzonych rozmów – często przy okazji przyjmowania materiałów archiwalnych nie podpisywano protokołów przekazywania zbiorów. W tych przypadkach niejasny jest stan prawny gromadzonych materiałów archiwalnych. Zdarzało się jednak, że takie protokoły sporządzano – 4 (z 20), np. dla obu stron sporządzano spisy zdawczo-odbiorcze.

- **Wyposażenie archiwum**

Większość z wizytowanych organizacji posiada komputer i skaner (jeden przypadek – urządzenie wielofunkcyjne). Większość komputerów wyposażona jest w oprogramowanie podstawowe, w kilku organizacjach nie ma programów graficznych, brakuje stanowiska do digitalizacji oraz opracowywania zbiorów. Tylko

w niektórych są dodatkowe urządzenia, jak drukarka, maszyna do dziurkowania/zszywania materiałów. W 4 (z 22) organizacji nie ma ani komputera, ani skanera, członkowie organizacji korzystają z urządzeń prywatnych, zazwyczaj należących do prezesa lub członka zarządu danej organizacji.

Wyposażenie badanych organizacji pozarządowych w większości przypadków spełnia podstawowe założenia, jednak większości brakuje programu, który pomógłby w opracowaniu gromadzonej dokumentacji archiwalnej, a jednocześnie pozwoliłby na udostępnienie wybranych materiałów w sieci. W 2016 roku Fundacja Ośrodka KARTA stworzyła darmowy program do opracowania zbiorów archiwów społecznych – Otwarty System Archiwizacji (OSA), z którego korzysta już kilkadziesiąt organizacji pozarządowych. Program został udostępniony w wersji desktopowej, aktualnie trwają prace nad jego wersją webową. Większość badanych organizacji o programie OSA nie słyszała do czasu wizyty ekspertów z Fundacji Ośrodka KARTA. Część wyraziła zainteresowanie i chęć korzystania, ale zgłaszała też trudności związane z brakiem osób, czasu i wiedzy. Organizacje nie korzystają również z narzędzia stworzonego przez Narodowe Archiwum Cyfrowe – Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej (ZoSIA).

• Rola archiwum w strukturze organizacji

Większość wizytowanych organizacji pozarządowych koncentruje się na działalności statutowej, w której nie mieści się prowadzenie archiwum. Organizacje te prowadzą projekty lokalne (np. etnograficzne, historyczne, literackie), a także ogólnopolskie (np. na rzecz integracji europejskiej, na rzecz społeczeństwa obywatelskiego, na rzecz ochrony środowiska). Organizują konferencje, seminaria, warsztaty, dyskusje, wydarzenia kulturalno-artystyczne, wystawy, wydają publikacje.

Dokumentacja, w strukturze wyżej wymienionych organizacji, jest ściśle związana z ich działalnością i prowadzonymi przez nie projektami. Część materiałów gromadzona jest w archiwum zakładowym i przechowywana na potrzeby sprawozdawczości i kontroli sponsorów. Organizacje pozarządowe nie mają obowiązku tworzyć archiwów zakładowych. Obowiązek ten – zapisany w Ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁰⁵ – mają instytucje państwowe i samorządowe.

Prowadzenie archiwum nie jest celem organizacji, i tylko czasem zdają sobie sprawę z wagi gromadzonej dokumentacji, np. w zbliżającej się perspektywie 20. czy 30. rocznicy powstania. W jednej z odwiedzonych organizacji zbiory są stricte powiązane z pracami byłych redaktorów i choć aktualni członkowie zdają sobie

---

¹⁰⁵ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tekst jednolity Dz. U. 1983 nr 38, poz. 173).

sprawę z wartości historycznej zgromadzonych od lat 80. materiałów, obowiązki dnia codziennego spychają prace uporządkowania zbiorów na plan dalszy.

Zaledwie kilka z wizytowanych organizacji ma świadomość znaczenia gromadzonych materiałów archiwalnych. W jednym przypadku stowarzyszenie powstało w celu przejęcia zbiorów archiwum działającego nieformalnie w latach 80., w dwóch przypadkach z kolei fundacje zostały utworzone z inicjatywy osób zafascynowanych spuściznami osobistymi – w celu pielęgnacji pamięci i popularyzacji dorobku tych osób. W jeszcze innym przypadku celem fundacji jest zebranie relacji świadków i wydanie ich w publikacji wielotomowej, przy czym gromadzone przy okazji fotografie i dokumenty nie są już, niestety, archiwizowane. Jedna z organizacji powołała społeczne muzeum, w którym zgromadzona dokumentacja – tylko częściowo – została wystawiona w gablotach muzealnych, w salach wystawienniczych.

4. Wnioski – geneza zagrożenia materiałów archiwalnych

Do powstania zagrożenia przyczynia się przede wszystkim brak lub niewystarczająca wiedza archiwistyczna.. Członkowie badanych organizacji pozarządowych z jednej strony często nie mają świadomości, że materiały archiwalne, które gromadzą, należy porządkować, zabezpieczać, opracowywać, z drugiej zaś – jeśli są tego świadomi, nie wiedzą, jak prawidłowo przechowywać, opracowywać archiwalia, jak sporządzać inwentarze zbiorów.

Niewielki procent organizacji (zwłaszcza tych, które powstały po roku 1989) ma świadomość, że materiały archiwalne gromadzone i wytwarzane w trakcie ich działalności stanowią ważny zasób dziedzictwa narodowego i powinny zostać zarchiwizowane (na pewno część tych materiałów można potraktować jako archiwum zakładowe, ale duża część nowo wytwarzanych źródeł to już materiały archiwalne o pewnej wartości historycznej, np. fotografie ze zjazdów członków „Sokoła” datowane na lata 2000/2001).

Do zagrożenia zbiorów archiwalnych w organizacjach pozarządowych przyczynić może się również rozproszenie materiałów archiwalnych związane z miejscem ich przechowywania. Rozproszenia można uniknąć poprzez zgromadzenie archiwaliów w jednym miejscu. Niestety, w badanych przypadkach często mamy do czynienia z sytuacją, gdy zbiory są przechowywane u członków organizacji – w ich mieszkaniach prywatnych. Do rozproszenia materiałów dochodzi również w sytuacji, gdy organizacja nie ma stałej siedziby, a archiwalia zmieniają miejsce wraz ze zmianą adresu organizacji.

Kolejną przyczyną zagrożenia może być fakt, że materiały archiwalne są nieprawidłowo przechowywane i zabezpieczane. Gdy organizacja ma swój lokal, zbiory przechowywane są najczęściej w pomieszczeniach biurowych – w pudłach lub w szafach, na regałach (czasem na strychu lub w piwnicy). Gdy zbiory gromadzone są w mieszkaniach prywatnych, przechowywane są w pudełkach, plastikowych koszulkach, a nawet w łubiankach po truskawkach. Archiwalia nie są w żaden sposób zabezpieczone, często leżą nieuporządkowane, czasem porządkowane ze względu na typ materiałów (oddzielnie fotografie, oddzielnie dokumenty czy nagrania).

Większość badanych organizacji pozarządowych nie przywiązuje wagi do prawidłowego opracowywania archiwaliów. Podczas wizyt studyjnych często napotymano sytuację, gdy materiały archiwalne nie były opisane lub posiadały opisy szczątkowe, na podstawie których nie można odtworzyć historii ze zdjęcia, a którą w wielu przypadkach zna jedynie członek organizacji lub znał ofiarodawca, ale nie została spisana, gdy materiały trafiły do organizacji. W przypadku dokumentacji papierowej czy audiowizualnej archiwista opracuje dany materiał, ale w przypadku dokumentacji fotograficznej brak opisów może stanowić duże utrudnienie. W nielicznych przypadkach dokumentom zostały nadane sygnatury. Większość spośród badanych organizacji nie zna systemu hierarchizowania

opisów (zespół/zbiór – jednostka archiwalna – dokument), nie wie, jak – zgodnie z zasadami archiwistyki – porządkować zgromadzony zasób archiwalny.

Do zagrożenia materiałów archiwalnych przyczynić może się również nieuregulowany prawnie stan własności zbiorów. Gdy do organizacji trafiają zbiory od osób prywatnych, w większości przypadków brak jest podpisanych protokołów przekazania zbiorów, a także – co za tym idzie – brak danych czy kontaktu do ofiarodawcy.

Większość badanych organizacji nie prowadzi inwentaryzacji zbiorów archiwalnych ani nie tworzy pomocy archiwalnych. Brak inwentarzy, katalogów czy choćby spisów uniemożliwia przeprowadzenie kwerendy osobom z zewnątrz, a także utrudnia członkom organizacji rozeznanie się we własnym zasobie

Tylko niektóre z badanych organizacji digitalizują gromadzone zbiory. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest z jednej strony brak odpowiedniego sprzętu (skaner, komputer, dyski do przechowywania zdigitalizowanych plików), z drugiej zaś – braki w zasobach ludzkich (brak wykształconych w tym kierunku osób). Jeśli materiały zostały w organizacji zdigitalizowane, wówczas pojawia się inny problem – kopii zapasowych – organizacje społeczne rzadko je sporządzają, co grozi utratą plików w przypadku, gdyby doszło do awarii dysku, a danych nie udałoby się odzyskać. Taka sytuacja zdarza się również w przypadku tzw. plików born digital – zbiorów pierwotnie cyfrowych, a tego typu materiały – wraz z nastaniem ery cyfrowej (aparaty, telefony komórkowe) – wytwarzane są w organizacjach coraz częściej. Ponadto, nawet jeśli kopie zapasowe zostały już wykonane, z reguły znajdują się na tym dysku komputera, na którym są przechowywane również pliki macierzyste.

Na zagrożenie narażone są również materiały archiwalne, które zostały zapisane na dawnych nośnikach. Często w przypadku zbiorów audiowizualnych zostały one wytworzone na dawnych nośnikach w latach 90. (kasety magnetofonowe czy taśmy VHS), co może grozić uszkodzeniem i w miarę upływu czasu – niemożliwością odczytania zapisanych danych.

Jak wynika z przeprowadzonych ankiet i wizyt studyjnych, większość badanych organizacji nie posiada w statucie zapisu gwarantującego materiałom archiwalnym wieczyste przechowywanie, gdyby organizacja musiała zaprzestać działalności. Brak zapisu, że archiwalia zostaną przekazane do innego podmiotu (np. archiwum państwowego), powoduje, że w przypadku ustania działalności organizacji, gromadzone przez nią przez lata materiały archiwalne mogą ulec zniszczeniu.

W większości przypadków rozmowy o zbiorach prowadzone były z osobami zarządzającymi wizytowanych organizacji – prezesami, wiceprezesami. Sytuacja ta pokazuje, że w badanych organizacjach największe rozeznanie na temat zbiorów mają osoby, które zarządzają pracami organizacji, ale z racji innych ważnych obowiązków często brakuje im czasu na prowadzenie archiwum.

Jak czytamy w jednym z kwestionariuszy: „Oczekujemy uruchomienia mechanizmów (konkursów o dofinansowanie, dotacji celowych), które pomogą w zabezpieczeniu cennych zbiorów oraz wesprą organizacje pozarządowe

w ich opracowaniu (kosztami kwalifikowanymi powinny być roboty budowlane, konserwacja zbiorów, digitalizacja). Potrzebne są środki, które pozwolą na remont magazynów, na uporządkowanie, digitalizację i opracowanie zbiorów, czyli stworzenie archiwum od podstaw¹⁰⁶. W 2016 roku Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych po raz pierwszy uruchomił konkurs dla archiwów społecznych na realizację zadania „Wspieranie działań archiwalnych 2016”, w którym archiwa społeczne mogą ubiegać się o środki finansowe na ewidencjonowanie, przechowywanie, opracowanie i udostępnianie oraz zabezpieczanie materiałów archiwalnych. W roku 2017 ruszyła druga edycja konkursu. Jak się okazuje, tylko kilka spośród 22 wizytowanych organizacji miało świadomość, że taki konkurs istnieje. Jedna zgłaszała chęć wzięcia udziału, ale jednocześnie wskazywała na brak umiejętności w pisaniu wniosków dotacyjnych. Część organizacji zgłaszała problem z uzyskaniem wkładu własnego przy startowaniu w konkursach ministerialnych.

Podjęta w badaniach analiza zagrożonych zbiorów archiwalnych w organizacjach pozarządowych przyniosła szereg ważnych spostrzeżeń odnośnie do podmiotów sprawujących opiekę nad wspomnianymi zbiorami oraz pozwoliła zidentyfikować czynniki, które mogą negatywnie wpływać na stan zachowania archiwaliów. Kolejnym krokiem powinno być sformułowanie postulatów, których wdrożenie w życie, mogłoby w przyszłości zapobiec utracie – nie tylko w wymiarze społecznym, ale też państwowym – cennych zbiorów historycznych, stanowiących dziedzictwo kulturowe Polski.

---

¹⁰⁶ Kwestionariusz ankietowy nr 30.

Tomasz Czarnota
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

V. ARCHIWISTYKA SPOŁECZNA W NAUCE I DYDAKTYCE UNIWERSYTECKIEJ ORAZ ZMIANY W NAUCE ZACHODZĄCE POD JEJ WPŁYWEM W LATACH 2005–16

Objaśnienie celu i zakresu opracowania

Niniejsze opracowanie ma dwa podstawowe cele. Pierwszy z nich stanowi próbę zdiagnozowania obecności w archiwistycznej literaturze naukowej szeroko rozumianej tematyki archiwistyki społecznej. Chodzi o rozpoznanie dorobku naukowego i scharakteryzowanie aktualnego stanu badań dla tej dziedziny od strony ilościowej, rzeczowej i metodologicznej. Jego analiza ma w szczególności umożliwić orientację w tym, w jakich szczegółowych kwestiach i w jakim zakresie poczyniono dotychczas istotniejsze ustalenia, a także określić te problemy archiwistyki społecznej, które wciąż wymagają zbadania. Drugim celem jest dążenie do uchwycenia tego, gdzie – w jakich ośrodkach uniwersyteckich oraz w jakim wymiarze i w jakich formach treści związane z wyżej wymienionym zjawiskiem znajdują odbicie w aktualnych ofertach dydaktycznych studiów na wybranych uczelniach wyższych w Polsce. Celem tym została podporządkowana struktura niniejszego opracowania, które podzielono na dwie części, tj. sferę nauki i sferę dydaktyki.

Uzyskane informacje finalnie pozwolą sformułować odpowiedź na pytanie o to, w jakim zakresie archiwistyka społeczna wpłynęła na zmiany we współczesnej nauce o archiwach.

1. Sfera nauki

1.1. Metoda analizy

Pierwszym krokiem na drodze do przygotowania analizy obecności w literaturze archiwistycznej wyżej wymienionej tematyki było sporządzenie dla niej bibliograficznego wykazu opracowań. Po krótkim wahaniu zdecydowano o niewciąganiu do owego wykazu wyłącznie opracowań stricte naukowych. Po pierwsze dlatego, że część tekstów, którym ewentualnie można by zarzucić nienaukowość, jest poznawczo bardzo cenna, jako materiał nieodzowny do stwierdzenia zakresu ustaleń w przedmiocie archiwistyki społecznej i z tego powodu nie można ich było zignorować. Po drugie zaś dlatego, że w innym przypadku przygotowywana lista de facto fałszowałaby prawdziwy stan dorobku w zakresie ustaleń dotyczących wyżej wymienionej dziedziny. Przygotowane jako materiał pomocniczy zestawienie literatury do tematu archiwistyki społecznej nie jest jednak klasycznym stanem badań. Po tym ostatnim należałoby oczekiwać nie tylko przejrzystego zreferowania wszystkich ustaleń i poglądów poszczególnych autorów w wytyczonej materii, lecz także krytycznego ustosunkowania się do ich jakości. Piszącemu te słowa, który jest jednym z tych autorów, byłoby dalece niezręcznie występować w roli bezstronnego recenzenta cudzego i jednocześnie własnego dorobku. Dlatego ograniczyłem się jedynie do przedstawienia zawartości poszczególnych opracowań w formie sumarycznych uwag informacyjnych, pozostawiając innym na inną okazję dokonanie stanu badań w ścisłym tego słowa znaczeniu. Przygotowanie wykazu literatury archiwistycznej obejmującej wyżej wymienioną problematykę dostarczyło pewnej dawki rozterek. Po pierwsze dlatego, że definicje archiwistyki społecznej i społecznych archiwów dotychczas nie zostały ściśle określone, co powodowało wątpliwości dotyczące włączania do wspomnianego wykazu opracowań poświęconych podobnych do nich, choć nie identycznych z nimi inicjatywom. Ponadto z archiwistyką społeczną wiąże się kilka zarówno szerzej, jak i wężiej ujmowanych obszarów zagadnieniowych (np. zadania dokumentacyjne, niepaństwowy zasób archiwalny, organizacje pozarządowe, oral history, tzw. oddolna digitalizacja), które mogą być i są traktowane jako całkiem odrębne zagadnienia i pola badawcze. Z tego powodu włączanie ich do zestawu literatury poświęconej archiwistyce społecznej jawiło się jako co najmniej problematyczne. Dodatkowo wątpliwe wydawało się włączanie do niego opracowań, w których AS-y były zaledwie wzmiankowane (zwykle na zasadzie przytaczania cudzych ustaleń itp.). Wyżej opisane wątpliwości rozstrzygnąłem w duchu dochowania wierności koncepcji scharakteryzowania dorobku naukowego archiwistyki społecznej, nie zaś dziedzin jej pokrewnych czy różnych szczegółowych problemów, ewidentnie znajdujących się nie tylko w obszarze zainteresowań AS-ów. Dlatego poza roboczą bibliografią archiwistyki społecznej pozostawiłem opracowania, które nie odnoszą się do niej bezpośrednio

lub odnoszą się w minimalnym zakresie, a poświęcone są rozważaniom na inne tematy. Nie uwzględniłem w nim też wypowiedzi stricte publicystycznych zamieszczanych w popularnej prasie oraz lakonicznych komunikatów. Ograniczyłem się także do publikacji w języku polskim. Owo zestawienie obejmujące lata 2009–16 (dla okresu 2005–08 nie znalazłem opracowań spełniających kryteria pozwalające na ich uwzględnienie w bibliografii archiwistyki społecznej) liczy około 60 pozycji. To niezbyt precyzyjne określenie ich liczby jest związane z tym, że względem kilku opracowań do końca nie wyzbyłem się wątpliwości odnośnie do tego, czy należałoby je umieścić w tym wykazie czy też nie¹⁰⁷. Kolejnym krokiem było przeanalizowanie owego zestawienia pod kątem uchwycenia stanowisk i paradygmatów badawczych, w obrębie których poruszali się poszczególni autorzy. Ten przegląd pozwolił sklasyfikować ową literaturę na kilka głównych grup, odpowiadających różnym podejściom autorów i odmiennym zakresom ujmowania kręgu problemów zaliczanych do archiwistyki społecznej. Zrezygnowano przy tym z ujmowania owych opracowań przez pryzmat osiągnięć itp. poszczególnych autorów, z podobnych powodów, dla których nie podjęto się sporządzenia typowego stanu badań. Oprócz wspomnianej wyżej klasyfikacji stanowiącej podstawę rzeczowo-chronologicznej charakterystyki literatury tematu dokonano spostrzeżeń dotyczących zmian poziomu zainteresowania badawczego AS-ami oraz odnoszących się do preferencji towarzyszących sposobom urzeczywistniania poświęconych im publikacji (tzn. tego, gdzie publikowano teksty).

1.2. Charakterystyka literatury tematu

Jak wyżej wspomniano, opracowania odnoszące się do problematyki archiwistyki społecznej zostały podzielone na kilka grup. Oto one:

- opracowania typowo archiwoznawcze lub o wyraźnej przewadze wątków archiwoznawczych (tzn. prezentujące historię AS-ów i/lub ich zbiory);
- opracowania dotyczące rozmaitych aspektów i wymiarów bieżącej działalności oraz statusu AS-ów (projekty, kłopoty, pozycja prawna itd.);
- opracowania stanowiące rezultat dociekań natury, specyfiki i znaczenia AS-ów;
- opracowania poświęcone sposobom gromadzenia, opracowywania, przechowywania i udostępniania zbiorów AS-ów oraz efektom tych zadań;
- opracowania poświęcone relacjom zachodzącym między AS-ami, a archiwistyką państwową.

---

¹⁰⁷ W tym miejscu chciałbym zgłosić postulat dotyczący sporządzenia dokładnej bibliografii archiwistyki społecznej, najlepiej przy udziale większego grona współpracowników. Takie opracowanie następnie powinno być systematycznie aktualizowane.

Do pierwszej z tych grup należy zaliczyć artykuły autorstwa: Teresy Filipczak (poświęcony Fundacji Czynu Niepodległościowego)¹⁰⁸, Katarzyny Minczykowskiej (dotyczący Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej¹⁰⁹), Zbigniewa Gluzy (na temat uwarunkowań powstania i rozwoju oraz zawartości archiwów Ośrodka KARTA)¹¹⁰, Grzegorza Sołtysiaka (dotyczący Archiwum Dokumentacji Historycznej PRL)¹¹¹, Herberta Chudzio i Anny Hejczyk (na temat zbiorów Centrum Dokumentacji Zsyłek, Wypędzeń i Przesiedleń)¹¹², Eweliny Muszyńskiej (ogólna charakterystyka zbiorów Fundacji Generał Zawackiej ze szczególnym uwzględnieniem grup dokumentów przydatnych do badań nad historią Śląska)¹¹³, Anny Herby (opis form działalności dokumentacyjnej sejneńskiego Ośrodka „Pogranicze – Sztuk, Kultur, Narodów”)¹¹⁴, Bogumiły Kowal (dotyczy archiwum Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyślu)¹¹⁵, Mirosława Szumiło (opisuje strukturę i zawartość zbiorów)¹¹⁶, Roberta Derewendy (opis struktury, zawartości i metod opracowania Archiwum Głównego Ruchu Światło-Życie)¹¹⁷ i artykuł mojego autorstwa (stanowi opis zbiorów archiwalnych jednej z agend stowarzyszenia

-
- ¹⁰⁸ T. Filipczak, Zbiory Fundacji czynu niepodległościowego w Krakowie, „Archiwista Polski”, nr 3(55), 2009, s. 33-46.
- ¹⁰⁹ K. Minczykowska, Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej 1990–2012. Najważniejsze aspekty działalności, [w:] *Silva rerum. Opera historica, diplomatica archivistica continens, Andreae Tomczak dedicata*, red. W. Chorążyczewski i M. Hlebionek, Toruń – Warszawa 2012, s. 161-175.
- ¹¹⁰ Z. Gluza, *Archiwa Ośrodka KARTA*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 27-35.
- ¹¹¹ G. Sołtysiak, *Z doświadczeń pracy w Archiwum Dokumentacji Historycznej PRL*, „Archeion”, t. 114, 2013, s. 77-82.
- ¹¹² H. Chudzio, A. Hejczyk, *Zbiory Centrum Dokumentacji Zsyłek, Wypędzeń i Przesiedleń*, „Archeion”, t. 114, 2013, s. 83-94.
- ¹¹³ E. Muszyńska, *Rekonosans badawczy dotyczący Górnego Śląska w zbiorach Fundacji Generał Zawackiej „Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Kobiet”*, „Szkice Archiwalno-Historyczne”, nr 10, 2013, s. 231-242.
- ¹¹⁴ A. Herba, *Działalność dokumentacyjna Ośrodka „Pogranicze – Sztuk, Kultur, Narodów” w Sejnach*, „Archeion”, t. 114, 2013, s. 95-106.
- ¹¹⁵ B. Kowal, *Archiwum Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyślu*, w: *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, red. T. Czarnota i M. Konstankiewicz, Warszawa – Lublin 2015, s. 89-106.
- ¹¹⁶ M. Szumiło, *Zbiory Archiwum Dokumentacji Historycznej PRL i ich znaczenie w badaniach nad historią Polski Ludowej*, tamże, s. 107-116.
- ¹¹⁷ R. Derewenda, *Archiwum Głównego Ruchu Światło-Życie – charakterystyka zasobu oraz metody opracowania dokumentacji*, tamże, s. 143-152

kombatanckiego Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość)¹¹⁸. Również w tej grupie mieści się zasługująca na osobne potraktowanie obszerna książka Zbigniewa Gluzy omawiająca historię (z uwzględnieniem procesu kumulacji zbiorów) Ośrodka KARTA z lat 1982–2012¹¹⁹.

Z kolei w grupie artykułów omawiających status i różne wymiary współczesnej działalności AS-ów należy wymienić następujące teksty: artykuł Zbigniewa Gluzy dotyczący genezy i pierwszych doświadczeń Fundacji Ośrodka KARTA na drodze do konceptualizacji idei archiwistyki społecznej¹²⁰, dwa artykuły Marcina Wilkowskiego (poświęcone bliskim koncepcji archiwistyki społecznej Cyfrowym Archiwom Tradycji Lokalnej)¹²¹, teksty Katarzyny Ziętał, która przedstawia aktualne stadium rozwojowe archiwistyki społecznej na tle węzłowych problemów teoretycznych i wybranych egzemplifikacji funkcjonowania AS-ów¹²² oraz, w innym artykule, nawiązuje do kwestii terminologicznych związanych z AS-ami na tle uruchomionego projektu pod nazwą „Archiwa społeczne w Polsce”¹²³, dwa artykuły Joanny Łuby (opis wkładu i pomocy KARTY dla polskich inicjatyw dokumentacyjnych w Argentynie oraz charakterystyka działań tej fundacji na rzecz zachowania dziedzictwa dokumentacyjnego różnych organizacji polonijnych na tle ich ogólnej sytuacji)¹²⁴, artykuł Ingi B. Kuźmy (opis szeregu społecznych projektów dokumentacyjnych odnoszących się do miasta Łodzi)¹²⁵, artykuł Anny Kurpiel (ukazuje w kontekście paradygmatu badawczego public history szereg oddolnych inicjatyw dokumentacyjnych z obszaru Dolnego Śląska)¹²⁶, artykuł Marka Konstankiewicza (dotyczy aktualnej problematyki teoretyczno-prawnej odnoszącej

---

¹¹⁸ T. Czarnota, *Kancelaria i archiwum Zarządu Obszaru Wschodniego Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość*, tamże, s. 117-130.

¹¹⁹ Z. Gluza, *Odkrycie KARTY. Niezależna strategia pamięci*, oprac. A. Dębska, Warszawa 2012.

¹²⁰ Tenże, *Dekada przed archiwistyką społeczną*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 18-22.

¹²¹ M. Wilkowski, *Archiwa w bibliotekach*, „Karta”, nr 71, 2012, s. 144-146; tenże, *Cyfrowe archiwa tradycji lokalnej*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 36-39.

¹²² K. Ziętał, *Ustanowienie AS-ów*, „Karta”, nr 75, 2013, s. 138-142.

¹²³ Taż, *Wstęp*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 7-13.

¹²⁴ J. Łuba, *AS argentyński*, „Karta”, nr 75, 2013, s. 143-145; taż, *Społeczne archiwa polonijne*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 47-52.

¹²⁵ I.B. Kuźma, *Archiwum jako teren działalności społeczno-badawczej*, w: „Toruńskie Konfrontacje Archiwalne”, t. IV: *Nowa archiwistyka – archiwa i archiwistyka w późnonowoczesnym kontekście kulturowym*, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek i A. Rosa, Toruń 2014, s. 87-99.

¹²⁶ A. Kurpiel, *Public history w Polsce – spojrzenie z oddali i z bliska*, w: *Archiwa społeczne. Modele współpracy z państwem*, Warszawa 2015 [online] http://archiwa.org/as/as_img/uploaded/Archiwa%20spoleczne.%20Modele%20wspolpracy%20z%20panstwem.pdf, s. 182-205 [dostęp 15.12.2017]

się do organizacji pozarządowych, w tym także AS-ów, w Polsce)¹²⁷, artykuł Joanny Michałowskiej (ukazuje wybrane wymiary funkcjonowania Archiwum Ośrodka KARTA, w tym problemy organizacyjno-finansowe, z którymi musi się mierzyć)¹²⁸. Do tej grupy można również włączyć artykuły będące rezultatem dostrzegania przez otoczenie dokonań i wpływu oraz wynikającego z nich społecznego zasięgu AS-ów. W tej grupie widziałbym mój artykuł pt. Archiwa społeczne w badaniach i dydaktyce uniwersyteckiej w Polsce¹²⁹.

Wśród opracowań koncentrujących się na dociekanii specyfiki i roli AS-ów aktualnie odgrywanej na różnych płaszczyznach wymieniałbym artykuł mojego autorstwa pt. Komu są potrzebne społeczne archiwa?¹³⁰, artykuł Z. Gluzy z nr. 71 „Karty” poświęcony idei i możliwościom praktycznego rozwijania archiwistyki społecznej w Polsce¹³¹, dwa artykuły Magdaleny Wiśniewskiej – pierwszy ukazuje powiązania istniejące między AS-ami a postmodernizmem (w tym z kategoriami tj. pamięć i tożsamość)¹³², drugi zaś dotyczy w dużej mierze AS-ów jako specyficznych kreatorów pamięci (uwzględniający też szczególne uwarunkowania ich tworzenia się oraz gromadzenia ich zbiorów)¹³³, artykuł K. Ziętał dotyczący specyfiki AS-ów widocznej m.in. w sferze gromadzenia i opisywania archiwaliów oraz aktualnej „kondycji” AS-ów w Polsce¹³⁴, artykuł M. Wiśniewskiej (skoncentrowany na zagadnieniach warstwy emocjonalnej zbiorów AS-ów i doświadczaniu emocji w kontakcie z nimi)¹³⁵, artykuł Anny Sobczak (zawiera rozważania nad potrzebami, możliwościami i wyzwaniem towarzyszącymi prowadzeniu w internecie m.in. AS-ów)¹³⁶, mój artykuł poświęcony roli, jaką AS-y odgrywają w kształtowaniu polskiego narodowego dziedzictwa

---

¹²⁷ M. Konstankiewicz Marek, *Aspekty teoretyczne i prawne działalności archiwalnej organizacji pozarządowych*, w: *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, red. T. Czarnota i M. Konstankiewicz, Warszawa – Lublin 2015, s. 51-61.

¹²⁸ J. Michałowska, *Archiwum społeczne w organizacji pozarządowej – sytuacja obecna i szanse rozwoju na podstawie działalności Archiwum Ośrodka KARTA*, tamże, s. 71-75.

¹²⁹ T. Czarnota, *Archiwa społeczne w badaniach i dydaktyce uniwersyteckiej w Polsce*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 40-46.

¹³⁰ T. Czarnota, *Komu są potrzebne społeczne archiwa?*, „Archiwista Polski”, nr 4(64), 2011, s. 15-33.

¹³¹ Z. Gluza, *Szansa ruchu oddolnego*, „Karta”, nr 71, 2012, s. 140-143.

¹³² M. Wiśniewska, *Postmodernizm a archiwa społeczne*, „Archiwista Polski”, nr 2(70), 2013, s. 25-29.

¹³³ Taż, *Archiwum jako miejsce pamięci*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, nr 4(6), 2013, s. 137-148.

¹³⁴ K. Ziętał, *Archiwa społeczne w Polsce*, w: *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. IV: *Nowa archiwistyka – archiwa i archiwistyka w późnonowoczesnym kontekście kulturowym*, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek i A. Rosa, Toruń 2014, s. 71-76.

¹³⁵ M. Wiśniewska, *Archiwum społeczne – archiwum emocji*, tamże, s. 77-86.

¹³⁶ A. Sobczak, *Internet jako globalne archiwum społeczne – rozważania na temat roli Internetu w dokumentowaniu dziejów ludzkości*, tamże, s. 237-247.

i lokalnych tradycji¹³⁷, artykuł Waldemara Chorążyczewskiego podejmujący kwestię AS-ów jako formę realizacji społecznej potrzeby pamięci, ukazaną w szerokim kontekście rozwoju historiografii oraz archiwów¹³⁸ oraz kolejny artykuł M. Wiśniewskiej, w którym autorka opisuje metodę zwielokrotnionego studium przypadku jako narzędzia wybranego przez nią do zbadania próbki AS-ów obecnie działających w Polsce¹³⁹.

W grupie opracowań poświęconych sposobom gromadzenia, opracowywania, przechowywania i udostępniania zbiorów AS-ów oraz rezultatom tych zadań mieszczą się przede wszystkim artykuły zawarte w „podręcznikowej” części książki *Archiwistyka społeczna* (I wydanie, Warszawa 2012). Są to dwa teksty M. Wilkowskiego (pierwszy na temat różnych uwarunkowań obecności AS-ów w internecie, z uwzględnieniem kwestii selekcji i opisu ich zbiorów, drugi zaś zawiera zestaw praktycznych porad dotyczących tworzenia internetowego AS-ów)¹⁴⁰, artykuł autorstwa Moniki Lipki (zawiera opis sposobów pozyskiwania zbiorów przez AS-y)¹⁴¹, Dominika Czapigo (koncentruje się na udzielaniu praktycznych porad na temat sporządzania nagrań biograficznych)¹⁴², Joanny Michałowskiej (z regułami opracowywania dokumentacji aktowej spotykanej w zbiorach AS-ów)¹⁴³, Małgorzaty Pankowskiej-Dowgiało (opis zasad opracowywania zbiorów fotograficznych AS-ów)¹⁴⁴, Macieja Melona (opis zasad opracowywania materiałów audiowizualnych)¹⁴⁵, Joanny Łuby (zestaw porad dotyczących digitalizacji archiwaliów)¹⁴⁶, M. Lipki i M. Pankowskiej-Dowgiało (dotyczą przechowywania odpowiednio dokumentacji aktowej i fotografii)¹⁴⁷

---

¹³⁷ T. Czarnota, *O archiwach społecznych i ich znaczeniu dla polskiego dziedzictwa narodowego i tradycji lokalnej*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, nr 5(7), 2014, s. 125-143.

¹³⁸ W. Chorążyczewski, *Archiwa społeczne jako fenomen kulturowy*, w: *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, red. T. Czarnota i M. Konstankiewicz, Warszawa – Lublin 2015, s. 9-22.

¹³⁹ M. Wiśniewska, *Badanie archiwów społecznych metodą wielokrotnego studium przypadku – metodologia*, „Archiwista Polski”, nr 1(81), 2016, s. 39-53.

¹⁴⁰ M. Wilkowski, *Co się dzieje z archiwum w internecie?*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 53-57; tenże, *Archiwum społeczne w internecie*, tamże, s. 140-147.

¹⁴¹ M. Lipka, *Pozyskiwanie zbiorów*, tamże s. 61-68.

¹⁴² D. Czapigo, *Historia mówiona – realizacja nagrań*, tamże, s. 69-79.

¹⁴³ J. Michałowska, *Opracowanie dokumentacji aktowej*, tamże, s. 80-97

¹⁴⁴ M. Pankowska-Dowgiało, *Opracowanie zbiorów fotograficznych*, tamże, s. 98-107.

¹⁴⁵ M. Melon, *Opracowanie materiałów audiowizualnych*, tamże, s. 108-112.

¹⁴⁶ J. Łuba, *Digitalizacja materiałów archiwalnych*, tamże, s. 113-120.

¹⁴⁷ M. Lipka, *Przechowywanie dokumentacji aktowej*, tamże, s. 121-123; M. Pankowska-Dowgiało, *Przechowywanie fotografii*, tamże, s. 124-127

oraz K. Ziętał (zawiera uwagi na temat reguł udostępniania zbiorów AS-ów)¹⁴⁸. W tej kategorii opracowań należy też umieścić artykuły autorstwa Dariusza Magiera (pokazana w formie żartobliwego „oktalogu” egzemplifikacja nierzadko obserwowanej w postępowaniu kierowniczych organów organizacji społecznej niedostatecznej świadomości archiwalno-historycznej)¹⁴⁹, M. Wiśniewskiej (opis na przykładach wybranych AS-ów specyficznych dla nich sposobów realizacji podstawowych zadań archiwalnych tj. gromadzenie, opracowywanie itd.)¹⁵⁰, M. Lipki (opis okoliczności powstania i struktury zbiorów Archiwum Wschodniego Ośrodka KARTA, w tym sposobów ich gromadzenia, opracowania – wraz z wykorzystywanymi do tego narzędziami – i udostępniania)¹⁵¹, M. Wilkowskiego (artykuł łączy opis powstawania projektu Cyfrowe Archiwa Tradycji Lokalnej z uwagami na temat ich specyfiki uwidaczniającej się m.in. w zawartości, opisie i możliwościach jego przeszukiwania)¹⁵², M. Wiśniewskiej (opis struktury i elementów opisu zbiorów czterech wybranych AS-ów)¹⁵³ i Marcina Smoczyńskiego (obejmuje m.in. opis dwóch AS-ów: Bronowickiego Archiwum Społecznego i Fundacji Ośrodka KARTA jako charakterystycznych egzemplifikacji współczesnej działalności dokumentacyjnej w wydaniu AS-ów)¹⁵⁴.

Natomiast wśród opracowań zaliczonych do ostatniej grupy, odnoszących się do szeroko rozumianych relacji pomiędzy AS-ami a archiwami państwowymi, należy wymienić artykuł W. Stępniaka, który m.in. w nawiązaniu do idei archiwistyki społecznej pisał o potrzebie zagwarantowania przez państwo finansowego wsparcia kojarzonym z nią inicjatywom oraz o potrzebie przeprowadzenia zmian prawnych koniecznych dla urzeczywistnienia tego pomysłu¹⁵⁵, tekst Z. Gluzy łączący wypowiedź na temat zbiorów Ośrodka KARTA z uwagami i propozycjami dotyczącymi możliwych sposobów prowadzenia zadań dokumentacyjnych

---

¹⁴⁸ K. Ziętał, *Udostępnianie zbiorów archiwalnych*, tamże, s. 128-139.

¹⁴⁹ D. Magier, *Jak zaprzepaścić dorobek dokumentacyjny własnej organizacji społecznej?*, w: *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, red. T. Czarnota i M. Konstankiewicz, Warszawa – Lublin 2015, s. 23-28

¹⁵⁰ M. Wiśniewska, *Funkcje archiwów społecznych*, tamże, s. 63-69.

¹⁵¹ M. Lipka, *Archiwum Wschodnie Ośrodka KARTA – problemy gromadzenia i opracowywania zbiorów oraz ich udostępnianie i popularyzacja*, tamże, s. 77-82.

¹⁵² M. Wilkowski, *Wypracowując granice archiwum – oddolna digitalizacja w projekcie Cyfrowe Archiwa Tradycji Lokalnej*, tamże, s. 83-88.

¹⁵³ M. Wiśniewska, *Struktura zasobu archiwów społecznych*, w: *Zasada strukturalna jako podstawa opisu archiwaliów w zintegrowanych systemach informacji archiwalnej*, red. R. Leśkiewicz i A. Żeglińska, Warszawa 2015, s. 121-134.

¹⁵⁴ M. Smoczyński, *Różne drogi, jeden cel: collecting projects, documentation strategies, działalność dokumentacyjna*, „Archiwista Polski”, nr 1(81), 2016, s. 17-32.

¹⁵⁵ W. Stępnia, *Część zasobu narodowego*, [w:] *Archiwistyka społeczna...*, s. 14-17.

w ramach wspólnego projektu Archiwów Senatu i Prezydenta RP pod nazwą „Archiwa Przełomu 1989–1991”¹⁵⁶, mój artykuł zawierający uwagi nt. potrzeby rozgraniczenia uprawnień między państwowymi, a społecznymi archiwami w zakresie gromadzenia dokumentów powstających w niepaństwowym zasobie archiwalnym¹⁵⁷. Dużo do charakteryzowanej w tym punkcie problematyki wnosi wieloautorskie opracowanie z 2015 roku pt. *Archiwa społeczne. Modele współpracy z państwem*. Znajdują się w nim artykuły K. Ziętał (skupia się na charakterystyce przyjętych w wybranych państwach rozwiązań w dziedzinie współpracy pomiędzy państwowymi archiwami a AS-ami, ale uwzględniający też definicję, genezę i finansowanie działalności AS-ów oraz diagnozę obecnego stanu i perspektywy dla archiwistyki społecznej w Polsce)¹⁵⁸ i W. Stępnika (przedstawia problem współpracy m.in. AS-ów z państwem z perspektywy tego ostatniego, obejmuje też opis genezy tego typu działań, ich podstawowych założeń, form i zakresu oraz instrumentów umożliwiających ich realizację)¹⁵⁹, a także artykuły Gabrieli Pawluk-Kasprzak¹⁶⁰, Stefano Vitalego¹⁶¹, Joanny Newman¹⁶², Corneli Wenzel¹⁶³ i Julianne Nyhan¹⁶⁴, opisujące aktualny stan rozwoju archiwistyki społecznej odpowiednio w Kanadzie, Włoszech, Nowej Zelandii, Niemczech i Wielkiej Brytanii. Nieco podobny charakter ma artykuł M. Wilkowskiego z 2014 roku (koncentruje się na modelach funkcjonowania AS-ów w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Australii i Nowej Zelandii, uwzględnia też wynikające z poczynionych obserwacji rekomendacje

---

¹⁵⁶ Z. Gluza, *KARTA – mocne strony archiwów społecznych*, w: *Archiwa przełomu 1989–1991 w czasach przełomu*, Warszawa 2013, s. 62-64.

¹⁵⁷ T. Czarnota, *Problematyka działalności dokumentacyjnej współczesnych archiwów*, w: „Toruńskie Konfrontacje Archiwalne”, t. IV: *Nowa archiwistyka – archiwa i archiwistyka w późnonowoczesnym kontekście kulturowym*, red. W. Chorążyczewski, W. Piasek i A. Rosa, Toruń 2014, s. 53-70.

¹⁵⁸ K. Ziętał, *Archiwa społeczne na świecie i ich relacje z państwem. Budowanie polskiego modelu*, w: *Archiwa społeczne. Modele współpracy z państwem*, Warszawa 2015, s. 3-32.

¹⁵⁹ W. Stępnik, *Archiwa państwowe wobec wytwórców niepaństwowego zasobu archiwalnego w Polsce*, tamże, s. 62-70.

¹⁶⁰ G. Pawluk-Kasprzak, *Archiwa społeczne w Kanadzie: jarmark różnorodności dla historyków społecznych*, tamże, s. 79-93.

¹⁶¹ S. Vitali, „Archiwa społeczne” we Włoszech, tamże, s. 107-118.

¹⁶² J. Newman, *Archiwa społeczne na Antypodach: przekrojowy opis stanu dziedziny i problemów, które napotyka się w Nowej Zelandii*, tamże, s. 130-143.

¹⁶³ C. Wenzel, *Pamięć ruchów społecznych i politycznych – archiwa społeczne w Niemczech*, tamże, s. 156-168.

¹⁶⁴ J. Nyhan, *Archiwa społeczne w Wielkiej Brytanii: zarys problematyki*, tamże, s. 206-220.

dla AS-ów w Polsce)¹⁶⁵. W obrębie tej grupy można by również lokować artykuły dotyczące zaangażowania poszczególnych archiwów państwowych w zabezpieczenie w ich zasobach dokumentacji wytworzonej przez różne organizacje społeczne, autorstwa Mariusza Olczaka¹⁶⁶ i Alicji Jabłońskiej¹⁶⁷. Tego typu opracowań dałoby się uchwycić więcej, jednak dotyczą one nie tyle archiwistyki społecznej, lecz obrazują podejście państwowej służby archiwalnej do archiwów organizacji pozarządowych i/lub osób prywatnych, i z tego względu właściwie sytuują się poza zakresem rzeczowym niniejszego zestawienia.

1.3. Wnioski

Z powyższej charakterystyki literatury poświęconej archiwistyce społecznej wypływają określone wnioski. Spośród pięciu wyżej wymienionych grup problemowych, na jakie ją podzielono, aż w czterech (1–3 i 5) występuje bardzo zbliżona liczba opracowań, wahająca się od 10 do 12. Oznacza to, że zainteresowanie badaczy problemami takimi jak historia i zawartość zbiorów poszczególnych AS-ów, ich bieżąca działalność, specyficzna natura i znaczenie oraz relacje z archiwistyką państwową generalnie utrzymuje się na zbliżonym poziomie. Natomiast w przypadku grupy obejmującej artykuły poświęcone sposobom gromadzenia, opracowywania, przechowywania i udostępniania zbiorów AS-ów oraz rezultatom tych zadań uwidoczniła się nieznaczna przewaga (17) tego typu opracowań. To nieco bardziej widoczne niż w pozostałych przypadkach zainteresowanie tą problematyką mogłoby dowodzić istnienia relatywnie największego zapotrzebowania na jej podejmowanie.

Jak wcześniej wspomniałem, uchylam się od dokonywania analizy tego, jak w wymiarze personalnym kształtują się zainteresowania autorów określonymi zagadnieniami. Chciałbym jednak zwrócić uwagę na pewne prawidłowości dotyczące rozkładania się zainteresowania dwóch grup autorów: badaczy–teoretyków oraz autorów, których łatwiej powiązać z kręgiem praktyków spod znaku AS-ów. Otóż w większości wyżej wymienionych grup (1, 4, 5) odpowiadających określonym obszarom problemowym zaznacza się dominacja tej ostatniej grupy autorów, co wskazuje zarówno na ich zainteresowania, jak i swego rodzaju potencjał pozwalający na zajmowanie się właśnie tego rodzaju tematami. Badacze–teoretycy stanowią nieznaczną większość jako autorzy opracowań

---

¹⁶⁵ M. Wilkowski, *Historia, pamięć, emancypacja: archiwa społeczne w krajach anglosaskich*, [online] http://archiwa.org/as/as_img/uploaded/Wilkowski_portal.pdf [dostęp 20.12.2016].

¹⁶⁶ M. Olczak, *Archiwistyka społeczna w Archiwum Akt Nowych*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 23-26.

¹⁶⁷ A. Jabłońska, *Tak zwane archiwa społeczne w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, „Szczeciński Informator Archiwalny”, nr 21, 2012, s. 153-173.

ulokowanych w grupie 3, obejmującej opracowania stanowiące rezultat dociekań natury, specyfiki i znaczenia AS-ów. Zważywszy na jej charakter, wyraźnie wymagający przyjęcia zewnętrznej perspektywy, a także określonych umiejętności warsztatowych, łatwo tę prawidłowość zrozumieć. W przypadku 2 grupy, którą tworzą opracowania dotyczące rozmaitych aspektów i wymiarów bieżącej działalności oraz statusu AS-ów, wkład przedstawicieli obu wyżej wymienionych kategorii autorów jest porównywalny. Odnotowując fakt istnienia różnie rozkładającego się zainteresowania poszczególnymi kręgami zagadnień, co wydaje się być zjawiskiem całkiem naturalnym, należy wyraźnie stwierdzić, że praktycznie w każdym wymiarze funkcjonowania AS-ów poczyniono już dość istotne ustalenia.

Patrząc na kwestię podejmowania problematyki archiwistyki społecznej na przestrzeni ostatniej dekady, wypada poczynić podobne jak wyżej spostrzeżenie – także w ujęciu czasowym zainteresowanie nią w analizowanym przedziale chronologicznym rozkładało się niejednakowo. Aż do 2012 roku corocznie ukazywały się tylko pojedyncze opracowania jej poświęcone. Rok 2012 okazał się w pewnym sensie przełomowym: opublikowano wtedy przynajmniej pięć opracowań, w tym stanowiącą kombinację wspomnień z elementami monografii książkę Z. Gluzy dotyczącą pierwszych trzech dekad działalności Ośrodka KARTA. Między 2013 a 2015 rokiem liczba publikowanych artykułów (włączając do ogólnej liczby te, które znalazły się w pracach zbiorowych poświęconych problematyce AS-ów) oscylowała wokół 10 rocznie, ale w 2016 roku nieco zmalała¹⁶⁸. Można zaryzykować tezę, że nie miały wpływu na zauważalny w latach „boomu” wzrost liczby publikacji dotyczących AS-ów mają dedykowane tej tematyce (w całości lub w znacznej części) inicjatywy w rodzaju konferencji lub specjalnych projektów, owocujące m.in. wydawaniem wieloautorskich publikacji. Warto tu odnotować to, że opracowania dotyczące archiwistyki społecznej bodaj najczęściej pojawiają się pod dwiema postaciami: w formie stanowiących wieloautorskie prace zbiorowe książek skoncentrowanych na tematyce AS-ów (często o charakterze wydawnictw pokonferencyjnych) oraz jako artykuły indywidualnych autorów lokowane zwykle w „branżowych” czasopismach archiwalnych. Dotychczas nie powstała żadna monografia poświęcona wyłącznie archiwistyce społecznej.

1.4. Postulaty

Mimo że, jak wyżej wspomniano, praktycznie każdy ważniejszy aspekt archiwistyki społecznej doczekał się określonych ustaleń, bynajmniej nie równa się to gruntownemu przebadaniu tego dopiero rozwijającego się zjawiska. W związku

---

¹⁶⁸ Ten wynik może się nieco polepszyć dzięki temu, że pewna liczba opracowań dotyczących archiwistyki społecznej, które przewidziano do wydania w 2016 roku, lecz których publikacja uległa opóźnieniu, ukaże się w druku w pierwszych miesiącach 2017 roku.

z tym od analizy zawartej w literaturze problematyki wypada przejść do sformułowania pewnych postulatów badawczych dotyczących AS. Poczynione obserwacje nie potwierdzają dokładniejszego uwzględniania w dotychczasowych badaniach kwestii wartości źródłowej i poznawczej zbiorów AS-ów (tak indywidualnie, jak i z perspektywy całej ich grupy), w tym na tle zasobu archiwów państwowych – podjęcie badań nad tym problemem zgłosiłbym jako jeden z ważniejszych postulatów badawczych. Ponadto należałoby się zająć właściwymi tylko dla AS-ów sposobami opisywania ich zbiorów. Owa materia bywała sygnalizowana w literaturze, lecz pisano o niej w stopniu niewystarczającym i wciąż jeszcze pozostaje tu niejedno do odkrycia. Kolejne nadal dostatecznie nierozpoznane zagadnienie stanowią aktualnie stosowane oryginalne systemy informacyjne AS-ów, stopniowo w wielu miejscach zastępowane przez wdrażaną obecnie bardzo pożyteczną, lecz faktycznie uniformizującą tę sferę ich działalności OSE (Otwarty System Archiwizacji)¹⁶⁹. Poza tym należy się spodziewać samorzutnego kontynuowania dość popularnych badań nad zależnościami łączącymi AS-y i internet, a także dalszego zgłębiania dynamicznych relacji pomiędzy państwową a społeczną archiwistyką.

---

¹⁶⁹ Z realizacją tego postulatu należałoby się pośpieszyć, gdyż po wdrożeniu OSA – o ile nie będzie temu towarzyszyła dokładna diagnoza poprzedniego stanu opracowania i narzędzi informacji – będzie za późno na podjęcie badań nad poprzednio stosowanymi rozwiązaniami.

2. Sfera dydaktyki

2.1. Metoda analizy

Obszarem poszukiwań tematyki archiwistyki społecznej jako elementu uniwersyteckiej działalności dydaktycznej objęto przede wszystkim programy kierunków studiów tj. Archiwistyka i zarządzanie dokumentacją itp. oraz Historia ze specjalnością archiwistyczną/archiwalną (lub pokrewną, np. archiwistyka i zarządzanie dokumentacją). Jest to uzasadnione tym, że są one jeśli nie jedyną, to na pewno podstawową formą nauczania archiwistyki w ramach szkolnictwa wyższego. Ponadto dokonano przeglądu tematyki zajęć dydaktycznych opracowanych przez uczelnie dla studiów historycznych niespecjalizowanych (tzn. bez specjalności archiwalnej lub pokrewnej), gdyż nie można było z góry wykluczyć obecności w nich treści nawiązujących do wyżej wskazanej tematyki. Analizie poddano programy studiów stacjonarnych, z definicji najbardziej kompletnych i pogłębionych, jeśli chodzi o zakres realizowanych na nich treści. Informacje na temat treści programowych zaczerpnięto z dostępnych w internecie źródeł, czyli przede wszystkim z systemów tj. Uniwersytecki System Obsługi Studiów (USOS) lub jemu podobne (np. e-KUL), częściowo z serwisów z uniwersyteckich stron WWW dotyczących postępowania rekrutacyjnego dla kandydatów na studia i częściowo również z planów zajęć (zazwyczaj dostępne były tylko te na bieżący semestr). Dodatkowo sięgnięto do wydanych na przestrzeni ostatnich lat opracowań opisujących sposoby kształcenia archiwistów itp. na studiach wyższych¹⁷⁰. Notabene ich lektura nie pozwoliła na jednoznaczne stwierdzenie uwzględniania w opisanych programach studiów tematyki archiwistyki społecznej. Podobnie było w przypadku akademickich podręczników do nauczania archiwistyki. Poza jednym przypadkiem¹⁷¹ problematyka archiwów społecznych nie jest w nich uchwytna.

Analizą objęto programy nauczania realizowane przez publiczne uczelnie wyższe, ze względu na ich najszersze oddziaływanie dydaktyczne (w tym w obszarze archiwistyki) i największe prawdopodobieństwo znalezienia w nich odniesień do archiwistyki społecznej, a także z uwagi na możliwość poczy-

---

¹⁷⁰ Zob. zawarte w tomie 28 czasopisma „Res Historica” z 2009 opracowania autorstwa Waldemara Chorążyczewskiego i Wiesławy Kwiatkowskiej, Alicji Kuleckiej, Lucyny Harc, Wacława Gojniczka i Tomasza Nowickiego, a także artykuł W. Chorążyczewskiego *Kształcenie archiwistów na UMK w latach 2001–2011* („Archiwista Polski”, nr 2(66), 2012).

¹⁷¹ Zob. W. Chorążyczewski, *Archiwistyka dla początkujących* (wersja 1), Toruń 2014, s. 29, 33-34, 36, 37, 57; online <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/2191> (dostęp: 2016-12-30).

nienia bardziej miarodajnych porównań między poszczególnymi ośrodkami. Ogółem wzięto pod uwagę 21 wyższych uczelni, w tym 20 uniwersytetów¹⁷².

Sposoby realizowania przez nie treści dydaktycznych są, jak należało się spodziewać, bardzo różne, w zależności od rozwiązań, które z tych czy innych powodów przyjęły poszczególne ośrodki uniwersyteckie. Pod tym względem można je podzielić na:

- oferujące odrębne kierunki studiów archiwistycznych (zazwyczaj łączonych z zarządzaniem dokumentacją itp.), bądź na obu stopniach (I i II) kształcenia, tj. UMK w Toruniu i UMCS w Lublinie, bądź (według stanu na dzień 31 grudnia 2016 r.) tylko na I stopniu, tj. KUL im. Jana Pawła II w Lublinie i Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie;
- realizujące specjalności archiwistyczne/ archiwalne na I i II stopniu studiów historycznych, tj. UAM w Poznaniu, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Uniwersytet Wrocławski, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie;
- realizujące specjalności archiwistyczne/ archiwalne tylko na I stopniu studiów historycznych, tj. Uniwersytet Gdański, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytet Rzeszowski (jako fakultatywny moduł), Uniwersytet Szczeciński;
- realizujące specjalności archiwistyczne/ archiwalne tylko na II stopniu studiów historycznych, tj. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie i Uniwersytet Zielonogórski;
- oferujące studia historyczne bez specjalności archiwistycznej/ archiwalnej, tj. Uniwersytet Białostocki, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytet Warszawski.

Odmienne formuły i zakres (w tym zwłaszcza czas trwania studiów), w jakich odbywa się kształcenie, mają naturalnie przełożenie na określony dobór problematyki uwzględnianej w ofertach dydaktycznych. Rzecz jasna, dotyczy to również tematyki archiwistyki społecznej.

Wspomniane powyżej materiały źródłowe o podstawowym znaczeniu dla zobrazowania ewentualnej obecności treści związanych z archiwistyką społeczną, tj. programy studiów uniwersyteckich, generalnie odzwierciedlają

---

¹⁷² Uniwersytet Gdański, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytet Białostocki, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie, Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Uniwersytet Szczeciński, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Rzeszowski, Uniwersytet Zielonogórski, Uniwersytet Warszawski, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

obecnie dostępne (tzn. pod koniec 2016 roku) informacje na ten temat. Co nie oznacza, że egzemplifikacje, do których się tu odwołuję, odzwierciedlają wyłącznie cykle dydaktyczne realizowane w roku akademickim 2016/2017. Takie ujęcie, choć możliwe, stałoby w sprzeczności z przyjętym zakresem rzeczowo-czasowym niniejszego opracowania, w tym przypadku z dociekaniem obecności owych treści na przestrzeni circa ostatniej dekady. Poniekąd zmuszałoby też do abstrahowania od jednej z bardziej charakterystycznych cech dydaktyki uniwersyteckiej, która jest z wielu powodów (m.in. zainteresowań kandydatów na studia i studentów, oczekiwań rynku pracy, fluktuacji w obrębie kadry dydaktycznej) zjawiskiem bardziej dynamicznym niż statycznym, co objawia się m.in. tym, że pewne przedmioty, podobnie jak całe specjalności (a nawet kierunki), pojawiają się, znikają i bywają reaktywowane, w tej samej albo zmodyfikowanej formule. Poza tym dzięki temu jest łatwiej uzyskać walory tj. porównywalność i możliwość ocenienia poszczególnych ofert. Trzeba jednak przyznać, że nie jest ono tak dalece ścisłe i precyzyjne, jak mogłoby być zaplanowane z góry opracowanie stanowiące rezultat realizowanego przez szereg lat projektu, polegającego na regularnej obserwacji, opisywaniu i analizie pod tym kątem kolejnych cykli dydaktycznych w kilku wybranych ośrodkach.

Podstawową trudnością na drodze do dokonania analizy obecności problematyki archiwistyki społecznej w uniwersyteckich ofertach dydaktycznych była jakość opisów poszczególnych kierunków studiów, a zwłaszcza przedmiotów. Są one bardzo niejednolite pod względem ich szczegółowości i kompletności, z pełną rozpiętością: od dokładnych charakterystyk obejmujących m.in. wykazy tematów z literaturą przedmiotu, do nazw przedmiotów lub samych nazw kierunków i specjalności. O niektórych ośrodkach właściwie można powiedzieć tylko tyle, że oferują studia o danej nazwie i że deklaratywnie zapewniają swoim absolwentom określone kwalifikacje. Wszelkie niedostatki wspomnianych opisów oczywiście nie mogły nie wywrzeć wpływu na kształt i rozmiary przedstawionej niżej charakterystyki oraz ferowane wnioski – w odmiennej sytuacji mogłyby one wyglądać nieco inaczej. Wszakże brak ogólnodostępnych dokładnych informacji o poszczególnych ofertach dydaktycznych trzeba uznać za trudność natury obiektywnej.

2.2. Przegląd obecności treści dotyczących archiwistyki społecznej w programach kierunków studiów

Obecność treści dotyczących archiwistyki społecznej w uniwersyteckich programach nauczania to dosyć skomplikowane zagadnienie. Dla jasności wyводу uzyskane informacje na ten temat zdecydowano się przedstawić w formie przyporządkowania ich odpowiednio do jednego spośród trzech spotykanych wariantów sytuacyjnych, tzn.:

- umożliwiającego jednoznaczne stwierdzenie realizacji tych treści w ramach określonych ośrodków, kierunków, specjalności i przedmiotów;
- wskazującego na prawdopodobieństwo ich realizacji w ramach określonych ośrodków, kierunków, specjalności i przedmiotów;
- wskazującego na bardzo niskie prawdopodobieństwo ich realizacji w ramach określonych ośrodków, kierunków, specjalności i przedmiotów.

Pierwszeństwo w charakterystyce należy oddać ofertom dydaktycznym ośrodków zaliczonych do pierwszego z wyżej wymienionych wariantów. Program studiów na kierunku Archiwistyka i zarządzanie dokumentacją oferowanych przez UMK w Toruniu pozwala uchwycić przynajmniej dla dwóch przedmiotów obecność wyżej wymienionych treści. Na III roku studiów I stopnia (w V semestrze) występują obowiązkowe przedmioty pod nazwą (dalej: pn.) Instytucje archiwalne i dokumentacyjne (wykład, 30 godz.) i Metodyka udostępniania zasobu archiwalnego (laboratorium, 30 godz.). Wykład obejmuje m.in. tematy zajęć tj. Instytucje archiwalne i dokumentacyjne: definicje i typologie, Archiwa społeczne i archiwa instytucji pozarządowych, Archiwa prywatne¹⁷³. Przedmiot ten jest kontynuowany w następnym (VI) semestrze. Z kolei konwersatorium Metodyka udostępniania zasobu archiwalnego uwzględnia tematy tj. Procedury udostępniania – archiwa społeczne i ośrodki dokumentacyjne oraz Otoczenie archiwów – archiwa współpracujące z innymi instytucjami w regionie (inne archiwa, muzea, biblioteki, szkoły, uczelnie, stowarzyszenia, samorządy)¹⁷⁴.

W UMCS w Lublinie na I stopniu studiów kierunku Archiwistyka i nowoczesne zarządzanie zapisami informacyjnymi, na I roku jest przedmiot kursowy pn. Podstawy archiwistyki, który w semestrze 1 uwzględnia m.in. temat Archiwa i inne instytucje pamięci (biblioteki, muzea, ośrodki dokumentacyjne)¹⁷⁵. Na III roku na specjalności o nazwie Zarządzanie Dokumentacją jest przedmiot Komunikacja społeczna a zarządzanie dokumentacją (konwersatorium, 30 godz.), który,

¹⁷³ https://usosweb.umk.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=1202-A-IAiDz-S1&callback=g_47826863 [dostęp 20.12.2016].

¹⁷⁴ https://usosweb.umk.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=1202-A-MUZA-S1&callback=g_1b2c62a0 [dostęp 20.12.2016].

¹⁷⁵ https://usosweb.umcs.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazGrupyZajec&zaj_cyk_id=16924 [dostęp 30.12.2016].

jak sugeruje polecana literatura (m.in. Archiwistyka społeczna pod red. K. Ziętał, Warszawa 2012), uwzględnia zagadnienia związane z AS-ami¹⁷⁶. Natomiast na II stopniu tego samego kierunku na specjalności Archiwistyka Historyczna na I roku jest przedmiot pn. Organizacja działalności archiwalnej (wykład, 15 godz.) służący m.in. nabyciu i pogłębieniu wiedzy na temat aspektów organizacyjnych prowadzenia działalności archiwalnej m.in. w archiwach społecznych i prywatnych¹⁷⁷. Ten sam cykl obejmuje też przedmiot pn. Metodyka udostępniania archiwaliów (konwersatorium, 30 godz.), uwzględniający m.in. temat udostępniania archiwaliów w AS-ach¹⁷⁸. Natomiast na równoległej specjalności o nazwie Informatyka Biurowa jest na I roku przedmiot pod nazwą Problemy archiwistyki współczesnej (wykład i konwersatorium). Na wykładzie poruszana jest m.in. tematyka relacji organizacji z niepaństwowego ewidencjonowanego zasobu archiwalnego z państwową służbą archiwalną, zaś konwersatorium uwzględnia m.in. problematykę archiwów społecznych i prywatnych w internecie¹⁷⁹.

Kierunek studiów o nazwie Infobrokerstwo, zarządzanie dokumentacją i archiwistyka rozwijany w Uniwersytecie Pedagogicznym im. K.E.N. w Krakowie na I roku studiów I stopnia obejmuje, jako przedmiot fakultatywny pn. Ośrodki dokumentacyjne (konwersatorium, 30 godz.)¹⁸⁰.

W ślad za przypadkami rzeczywistego uwzględnienia tematyki archiwów społecznych należy zwrócić uwagę na składniki ofert dydaktycznych poszczególnych uczelni, wskazujące na istnienie sporego prawdopodobieństwa jej obecności. Podstawową przesłankę na to wskazującą stanowi brzmienie tytułów przedmiotów wraz z (niestety rzadziej uchwytnymi) opisami realizowanych w nich szczegółowych zagadnień, pozwalające na dopuszczenie nie tylko możliwości, lecz nawet rodzące przekonanie o zasadności lub wręcz konieczności włączenia do nich wyżej wymienionych treści. Na II roku studiów I stopnia kierunku Archiwistyka i zarządzanie dokumentacją oferowanym przez toruński UMK jest przedmiot (laboratorium) pn. Informacja archiwalna w internecie, którego niektóre

---

¹⁷⁶ https://usosweb.umcs.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=H-KSZD-ARW.ZDW-1S.5&callback=g_de928359 [dostęp 30.12.2016].

¹⁷⁷ https://usosweb.umcs.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=H-ODA-ARW.AH-2S.1&callback=g_44ece411 [dostęp 30.12.2016].

¹⁷⁸ https://usosweb.umcs.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazGrupyZajec&zaj_cyk_id=19073 [dostęp 30.12.2016].

¹⁷⁹ https://usosweb.umcs.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazGrupyZajec&zaj_cyk_id=19078; https://usosweb.umcs.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazGrupyZajec&zaj_cyk_id=19079 [dostęp 20.12.2016].

¹⁸⁰ Zob. plan zajęć dla I r. studiów <http://historia.up.krakow.pl/hia/index.php/dla-studentow/stacjonarne/plany-studiow/> [dostęp 29.12.2016].

tematy zdają się sugerować nawiązania do problematyki AS-ów¹⁸¹. Podobną uwagę można skierować pod adresem realizowanego w UŚ w Katowicach (na II stopniu kierunku Historia ze specjalnością archiwalną i zarządzaniem dokumentacją) przedmiotu Archiwistyka – wybrane zagadnienia, uwzględniającego problematykę archiwów w Internecie¹⁸². W programie oferowanego przez KUL kierunku studiów Zarządzanie dokumentacją i archiwistyka (studia I stopnia) na I roku jest m.in. obowiązkowy przedmiot pn. Polskie sieci archiwalne (konwersatorium, 15 godz.)¹⁸³. Nie wydaje się możliwe, aby zupełnie pomijał on najmłodszą tego rodzaju sieć – sieć AS-ów. Z kolei na studiach Historii II stopnia o specjalności Regionalna dokumentacja archiwalno-archeologiczna w Uniwersytecie Opolskim, na II roku występuje przedmiot pn. Archiwa organizacji politycznych i stowarzyszeń kulturalnych (ćwiczenia, 30 godz.)¹⁸⁴ – również jego nazwa sugeruje możliwość wystąpienia w nim treści dotyczących AS-ów. Natomiast na studiach historycznych II stopnia ze specjalnością archiwalną w UW-M w Olsztynie jest wykład pn. Oral history w Polsce i na świecie (15 godz.)¹⁸⁵. Mimo że podane w jego opisie zagadnienia i literatura wprost nie zawierają odniesień do AS-ów, z uwagi na ich dokonania na tym polu domniemanie obecności związanych z nimi treści wydaje się przynajmniej uzasadnione.

Po punktach dotyczących pewności lub sporego prawdopodobieństwa wystąpienia tematyki archiwistyki społecznej pora uzupełnić je o uwagi ze sfery nadziei i domysłów, odnoszące się do niskiego, choć niewykluczonego prawdopodobieństwa jej obecności w przedmiotach oferowanych w różnych ośrodkach i cyklach dydaktycznych. Jest kilka kategorii przedmiotów, po których można się spodziewać uwzględniania w nich treści dotyczących AS-ów. Tego rodzaju przedmiotem pojawiającym się w ofercie bodaj większości programów studiów, którego charakter i poniekąd zakres sugerowałby możliwość ich uwzględniania, są Dzieje/ Historia archiwów polskich itp. Występuje on np. ofercie studiów archiwistycznych w UMK w Toruniu (Historia archiwów polskich, wykład

---

¹⁸¹ Chodzi np. o tematy tj. Archiwa w Internecie – narzędzia wyszukiwania informacji (archiwalne bazy danych, portale, serwisy, wyszukiwarki itp.) i Przegląd i ocena stron internetowych instytucji archiwalnych polskich i zagranicznych (portale, serwisy, witryny). Zob. https://usosweb.umk.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=1202-A-I-Awl-S1&callback=g_e397d098 [dostęp 20.12.2016].

¹⁸² https://usosweb.us.edu.pl/kontroler.php_action=katalog2/przedmioty/pokazGrupyZajec&zaj_cyk_id=192318 [dostęp 30.12.2016].

¹⁸³ <https://e.kul.pl/qlprogram.html?ra=0&etap=0&kid=2986&op=2> [dostęp 30.12.2016].

¹⁸⁴ https://usosweb.uni.opole.pl/kontroler.php?_action=katalog2/programy/pokazEtapProgramu&prg_kod=2-KRK-H-D2&etp_kod=2-H-RD-D2-03 [dostęp 29.12.2016].

¹⁸⁵ https://usosweb.uwm.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/programy/pokazEtapProgramu&prg_kod=2604-SMU-AR_KRK&etp_kod=2604R1S1 [dostęp 24.11.2016].

na I studiów I stopnia, 12 godz.¹⁸⁶) i UMCS w Lublinie (Dzieje archiwów, wykład na I roku studiów I stopnia, 30 godz.¹⁸⁷) oraz w ofercie studiów historycznych ze specjalnością archiwalną w UAM w Poznaniu (Historia archiwów polskich, konwersatorium w 4 semestrze studiów I stopnia¹⁸⁸). Podobną uwagę kieruje pod adresem przedmiotów także dość powszechnie spotykanych w programach studiów archiwistycznych lub historycznych z takową specjalnością, omawiających problematykę archiwalnych baz danych, systemów informacji w archiwach itp. Obecności pewnych treści dotyczących AS-ów można by się spodziewać np. w obrębie Systemów informacyjnych w archiwach realizowanych przez Uniwersytet Gdański¹⁸⁹ i UMCS w Lublinie¹⁹⁰, w obrębie przedmiotów w rodzaju Informatycznych baz archiwalnych (realizowanych w Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach jako laboratorium na I roku II stopnia studiów historycznych archiwistyka i zarządzanie dokumentacją¹⁹¹), Archiwalnych i bibliotecznych baz danych (ćwiczenia na III roku Studiów historycznych I stopnia w Uniwersytecie Opolskim ze specjalnością Archiwistyka i zarządzanie dokumentacją współczesną¹⁹²) i im podobnych. Z kolei na II stopniu studiów na kierunku studiów Archiwistyka i zarządzanie dokumentacją w UMK w Toruniu są przedmioty tj. Wybrane problemy komunikacji społecznej i public relations w instytucji (wykład) oraz Praca publiczna archiwów (konwersatorium). Ponieważ pierwszy z nich uwzględnia temat otoczenia archiwów, drugi zaś jest skoncentrowany na zagadnieniach edukacyjnych archiwów, wolno przypuszczać, że w obrębie właściwych im zagadnień mogą pojawiać się wątki uwzględniające działalność AS-ów¹⁹³. Natomiast wśród przedmiotów obecnych w programie

---

¹⁸⁶ https://usosweb.umk.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=1202-A-HAP-S1&callback=g_a43f4dfb [dostęp 19.12.2016].

¹⁸⁷ https://usosweb.umcs.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazGrupyZajec&zaj_cyk_id=16922 [dostęp 30.12.2016].

¹⁸⁸ https://usosweb.amu.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=05-HAPL-24archdok&callback=g_c1788e44 [dostęp 16.12.2016].

¹⁸⁹ Wykład na III r. studiów historii I stopnia (http://historia.ug.edu.pl/studenci/plany_zajec/studia_i_stopnia) [dostęp 30.12.2016].

¹⁹⁰ Wykład i laboratorium na III r. studiów I stopnia kierunku AiNZZI. Zob. https://usosweb.umcs.pl/kontroler.php?_action=katalog2/programy/pokazEtapProgramu&prg_kod=H-ARW-LS&etp_kod=ARW.A-2%2F1 [dostęp 30.12.2016].

¹⁹¹ https://usosweb.uph.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=WH-HIS-SU-IBA&callback=g_cf2d313d [dostęp 30.12.2016].

¹⁹² https://usosweb.uni.opole.pl/kontroler.php?_action=katalog2/programy/pokazEtapProgramu&prg_kod=2-KRK-H-D3&etp_kod=2-HIST-AZWD-3D-06 [dostęp 27.12.2016].

¹⁹³ https://usosweb.umk.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=1202-A-WPK-S2&callback=g_3c9f0d99; https://usosweb.umk.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=1202-A-PPA-S2&callback=g_4e1d13c4 [dostęp 23.12.2016].

studiów archiwistycznych na KUL na II roku jest m.in. obowiązkowy przedmiot Wstęp do informatyki archiwalnej (wykład, 15 godz.)¹⁹⁴. Ewentualność wystąpienia pewnych odniesień do problematyki AS-ów można zakładać w przypadku przedmiotu pn. Zasoby archiwalne i biblioteczne występującego w planie zajęć II roku Historii studiów I stopnia realizowanych w Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy¹⁹⁵. Podobna uwaga odnosi się do Organizacji i zasobów archiwów oraz bibliotek polskich, przedmiotu realizowanego na studiach historycznych ze specjalnością Archiwistyka i zarządzanie dokumentacją współczesną w Uniwersytecie Opolskim¹⁹⁶. Analogiczna sytuacja może dotyczyć przedmiotów o nazwie Archiwoznawstwo realizowanych np. w UŚ w Katowicach na III roku kierunku Historia ze specjalnością Archiwistyka i zarządzanie dokumentacją (tu jako 30-godzinne wykłady i ćwiczenia)¹⁹⁷, w UP-H w Siedlcach na II roku kierunku Historia studiów I stopnia ze specjalnością m.in. archiwistyka i zarządzanie dokumentacją (wykład, 30 godzin)¹⁹⁸ i w Uniwersytecie Rzeszowskim na I roku studiów historycznych w ramach fakultatywnego modułu Archiwistyka i zarządzanie dokumentacją (wykład, 15 godz.)¹⁹⁹. Należy również dopuszczać możliwość uwzględniania odniesień do AS-ów odnośnie do przedmiotu realizowanego na I roku studiów historycznych ze specjalnością archiwistyka i zarządzanie dokumentacją w UAM w Poznaniu pn. Archiwa w społeczeństwie informacyjnym²⁰⁰. Z pewną dozą prawdopodobieństw można zakładać pojawienie się wątku dotyczącego AS-ów wśród zagadnień uwzględnianych w przedmiocie pn. Archiwa cyfrowe, obecnym w programie studiów Historia o specjalności Regionalna dokumentacja archiwalno-konserwatorska w Uniwersytecie Opolskim²⁰¹. Podobna uwaga tyczy się

¹⁹⁴ <https://e.kul.pl/qlprogram.html?ra=1&etap=0&kid=2986&op=2> [dostęp 30.12.2016].

¹⁹⁵ Zob. plan zajęć dla II roku studiów http://www.ihism.ukw.edu.pl//jednostka/instytut_historii_stosunkow/plany_zajec/ [dostęp 30.12.2016].

¹⁹⁶ https://usosweb.uni.opole.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=2.2.II-HK [dostęp 27.12.2016].

¹⁹⁷ https://usosweb.us.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazGrupyZajec&zaj_cyk_id=174790; https://usosweb.us.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazGrupyZajec&zaj_cyk_id=195565 [dostęp 30.12.2016]. Podane w opisie przedmiotu zagadnienia nie wskazują na uwzględnianie treści związanych z AS.

¹⁹⁸ https://usosweb.uph.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=WH-HIS-SL-ARCI-ARCH&callback=g_d011da0a [dostęp 30.12.2016].

¹⁹⁹ <http://www.ur.edu.pl/wydzialy/socjologiczno-historyczny/instytut-historii/plany-studiow/historija> [dostęp 29.12.2016].

²⁰⁰ https://usosweb.amu.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=05-AWSI-11&callback=g_8b3b65ea [dostęp 16.12.2016].

²⁰¹ https://usosweb.uni.opole.pl/kontroler.php?_action=katalog2/programy/pokazEtapProgramu&prg_kod=2-KRK-H-D2&etp_kod=2-H-D2-02rdak [dostęp 29.12.2016].

przedmiotu o nazwie Archiwa i biblioteki cyfrowe (30 godz.) uchwytnego w programie III roku studiów kierunku Infobrokerstwo, zarządzanie dokumentacją i archiwistyka w Uniwersytecie Pedagogicznym im. K.E.N. w Krakowie²⁰². Listę tego rodzaju supozycji można by jeszcze rozszerzyć. Jednakże ze względu na występujący przy tym punkcie duży zakres niepewności dotyczącej wystąpienia tematyki archiwistyki społecznej, wątek ten należy ograniczyć do powyższych przykładów.

2.3. Wnioski

W powyższym przeglądzie można uchwycić stosunkowo niewielką liczbę przedmiotów²⁰³, w których z całą pewnością występuje tematyka archiwistyki społecznej – przypada ich zaledwie 7 na trzy uniwersytety. Co charakterystyczne, wszystkie one występują w programie osobnych kierunków archiwistyki itp., natomiast wyraźnego powiązania z określonym, I lub II stopniem studiów nie udało się uchwycić. Nie ma też zbyt wielu przedmiotów, w których z dużym prawdopodobieństwem można spodziewać się tematów dotyczących AS-ów. W programach studiów historycznych o specjalności archiwistycznej i pokrewnej realizowanych przez pięć różnych uczelni występuje ich zaledwie 5. Więcej można doliczyć się tych, w których można by ich oczekiwać z niższym prawdopodobieństwem. Jednakże właśnie ze względu na tę ostatnią cechę wartość tych spostrzeżeń, graniczących niebezpiecznie z fantazjowaniem, nie jest zbyt wielka. Trzeba oczywiście założyć istnienie pewnego marginesu błędu, wynikającego z dysponowania niepełnymi danymi o ofercie dydaktycznej niektórych uniwersytetów. Lecz nawet uwzględniając tę okoliczność, i tak obecność tematyki archiwistyki społecznej w programach studiów archiwistycznych i studiów historycznych ze specjalnością archiwistyczną/archiwalną jest, delikatnie mówiąc, skromna.

Warto pokusić się o odpowiedź na pytanie, czym taka sytuacja może być spowodowana. Wydaje się, że odpowiadają za to przede wszystkim trzy czynniki. Pierwszym jest silny zewnętrzny i wewnętrzny nacisk na dostarczanie studentom przez uniwersytety wiedzy i umiejętności praktycznych i „wypuszczanie” z ich murów absolwentów możliwie optymalnie przygotowanych do szybkiego podjęcia pracy w zawodzie powiązanim z kierunkiem (lub specjalnością) ukończonych

---

²⁰² Zob. plan zajęć dla III roku studiów <http://historia.up.krakow.pl/hia/index.php/dla-studentow/stacjonarne/plany-studiow/> [dostęp 29.12.2016].

²⁰³ Charakter tych przedmiotów (wykład, konwersatorium ćwiczenia itd.) nie miał raczej wyraźnego przełożenia na częstotliwość uwzględniania w nich tematyki AS. Niewątpliwie formuła wykładu, nie wiążącego się z reakcją zwrotną słuchaczy, jest tą, która pozwala na najswobodniejsze przedstawianie, a także dobieranie i modyfikowanie przez wykładowcę określonych treści. Dlatego nadzieje na ewentualne rozszerzenie zakresu obecności wspomnianej tematyki pod tym względem można by wiązać w pierwszym rzędzie właśnie z wykładami.

studiów. Szczególnie zauważalne jest to w przypadku studiów o profilu praktycznym, ale w przypadku profilu ogólnouniwersyteckiego jest to widoczne w niewiele mniejszym stopniu. Przy takim założeniu trudno spodziewać się istnienia dużej podatności uczelni do lokowania z tego punktu widzenia praktycznie mało przydatnych treści dydaktycznych związanych z archiwistyką społeczną. Tym bardziej, że w ślad za tym musiałyby one wykazać gotowość do przeprowadzenia modyfikacji programów studiów, której procedura jest skomplikowana i żmudna (np. konieczność dostosowania się do systemu punktów ECTS) i muszą wystąpić rzeczywiście silne przesłanki przemawiające za jej zainicjowaniem²⁰⁴.

Drugim także istotnym czynnikiem jest wciąż niezbyt duży dorobek naukowy obejmujący ową dziedzinę, przekładający się na relatywnie skromną wiedzę o tym zjawisku wśród ogółu uniwersyteckich pracowników naukowo-dydaktycznych. Fakt, że tematyka archiwistyki społecznej jest wyraźniej obecna w programie odrębnych studiów archiwistycznych, musi wynikać także z faktu, że owa wiedza jest zapewne nieco większa wśród „archiwistów” (pracowników naukowo-dydaktycznych zajmujących się badaniem archiwistyki) uczestniczących w rozwijaniu tych kierunków i mających z tego tytułu nieco szersze spojrzenie i więcej doświadczeń od ich kolegów po fachu. Na pewno nie bez znaczenia jest też formuła studiów, przekładająca się na wynikający z określonego czasu ich trwania zakres rzeczowy ofert dydaktycznych. Relatywnie bardziej zrozumiałe może się wydawać pomijanie treści dotyczących archiwistyki społecznej w ośrodkach edukujących jedynie w ramach specjalności archiwistycznej (nie zaś na odrębnym kierunku archiwistyki) i tylko na studiach I stopnia. Pozostałe czynniki mają mniejsze znaczenie. Nie wydaje się, aby istotną rolę odgrywała np. dłuższa czy krótsza historia poszczególnych uczelni – wśród uwzględniających, jak i nie uwzględniających w swoich ofertach dydaktycznych tematykę archiwistyki społecznej pospołu znajdują się stare, renomowane uniwersytety, jak i młodsze, rozwijające skrzydła uczelnie. Ważne są natomiast zainteresowania badawcze występujące u konkretnych pracowników uniwersytetów, którzy ową tematyką, skądinąd będącą nowym zjawiskiem, siłą rzeczy zajmują się od niedawna i niejako „na surowym korzeniu”²⁰⁵. Tam, gdzie są takie osoby, prędzej można spodziewać się tego, że w ten czy inny sposób studentom będą podawane zagadnienia

---

²⁰⁴ Programy studiów nie są „z gumy” i łatwiej zastępować określone przedmioty innymi, o podobnym charakterze i wymiarze godzinowym, aniżeli wprowadzać zupełnie nowe. Lecz tego rodzaju zmiany wymagają uzasadnienia.

²⁰⁵ To znaczy, że akurat jeśli chodzi o problematykę archiwistyki społecznej właściwie jeszcze się nie wykształciły swego rodzaju tradycje badawcze poszczególnych katedr czy zakładów, polegające na „dziedziczeniu” i rozwijaniu zainteresowań właściwych naukowemu mistrzom przez ich uczniów i następców. Zaryzykowałbym przy tym tezę, że pewna część najbardziej doświadczonej kadry naukowej, przyzwyczajona do tradycyjnego postrzegania przedmiotu i zakresu archiwistyki, bez entuzjazmu traktuje nowinki według niej trącające – abstrahując od tego, czy słusznie czy nie w przypadku archiwów społecznych – podejściem postmodernistycznym.

wiążące się z archiwistyką społeczną, zaś tam, gdzie ich nie ma, będą im serwowane po prostu inne zagadnienia.

Wprowadzenie do dydaktyki uniwersyteckiej zagadnień związanych z archiwistyką społeczną jest naturalnie łatwiejsze tam, gdzie odbywa się kształcenie na obydwu stopniach studiów (I i II), zarówno na odrębnych kierunkach archiwistyki i zarządzania dokumentacją itp., jak i na specjalnościach archiwistycznych (i im pokrewnych) studiów historycznych. Z tego względu, że dysponując większym wymiarem godzin, można swobodniej kształtować warstwę merytoryczną ich programu. Podobna zależność, choć na innym poziomie, występuje w przypadku niektórych przedmiotów przewidzianych do prowadzenia przez dłuższy wymiar czasu, to jest nie w jednym, lecz np. w dwóch semestrach i nie w wymiarze np. 15 godzin, lecz 30.

Jeśli chodzi o dwustopniowe studia archiwistyczne i historyczne z takową specjalnością, realnie rzecz biorąc, wydaje się, że bardziej uzasadnione byłoby umiejscawianie owych treści w obrębie studiów uzupełniających (magisterskich), jako tych, które powinny znacząco rozwijać i pogłębiać problematykę archiwalną, ukazywaną w całym jej bogactwie i złożoności. I to niezależnie od tego, czy studenci studiów II stopnia są zarazem absolwentami archiwistyki itp. na studiach I stopnia bądź studiów historycznych. Jeśli jest sens lokowania tematyki archiwistyki społecznej w programie studiów I stopnia, to tym bardziej nie powinno jej zabraknąć na dalszym etapie edukacji.

Warto wskazać na pewne różnice dotyczące możliwości włączania do programu studiów tematyki archiwistyki społecznej, występujące odpowiednio po stronie studiów archiwistycznych (a także historycznych ze specjalnością archiwistyczną) oraz historycznych. Wydaje się, poniekąd paradoksalnie, że pod tym względem co najmniej równie obiecujące mogą się okazać studia historyczne, zwłaszcza dwustopniowe. Program tych studiów można kształtować bardziej elastycznie od studiów archiwistycznych, szczególnie jednostopniowych. Twierdzenie to opieram na tym, że w archiwistyce, nie wspominając o zarządzaniu dokumentacją, generalnie (i co do zasady słusznie) upatruje się jedną z dyscyplin stosowanych. Tym samym jest ona znacznie bardziej ukierunkowana na serwowanie treści – wiedzy i umiejętności – praktycznie przydatnych przyszłym adeptom tych studiów, z reguły poszukującym po ich skończeniu zatrudnienia w zawodzie archiwisty, z reguły w dość określonych instytucjach. Natomiast Historia jako taka nie ma tego waloru (tudzież „bagażu”), dodatkowo jest bardziej złożoną i treściowo bogatszą dyscypliną. Stąd sięganie po kolejne problemy wzbogacające ofertę dydaktyczną studiów historycznych może jawić się jako zasadne i naturalne. Przyjmuję tę konstatację bez entuzjazmu, żywiąc przekonanie, że archiwistyka społeczna jest niewątpliwie dziedziną, która może zainteresować młodych ludzi wybierających studia, na których (w tej czy innej formule) poznają rudymenty archiwistyki. Zwłaszcza może tych, którzy zbierają pierwsze doświadczenia jako studenci studiów I stopnia.

2.4. Postulaty

Aktualny stan obecności tematyki archiwistyki społecznej w uniwersyteckiej dydaktyce trudno uznać za zadowalający. Jeśli nawet jej rewolucyjna przebudowa przebiegająca pod znakiem rozszerzenia o nią treści programowych nie wydaje się możliwa, na pewno możliwe i warte podjęcia są działania, które na tym odcinku mogą przynajmniej przynieść pewną poprawę. Na pewno wartym uwzględnienia postulatem jest włączenie treści obejmujących archiwistykę społeczną do problematyki wykładanej w bardziej lub mniej „klasycznych” przedmiotach oferowanych w wielu ośrodkach uniwersyteckich w programach odrębnych kierunków studiów Archiwistyka i zarządzanie dokumentacją itp. bądź w programach takichże specjalności, realizowanych na kierunku Historia, takich jak: Dzieje/ Historia archiwów polskich, Teoria archiwistyczna/ Teoria i metodyka archiwalna, Systemy informacyjne w archiwach/ Informacja archiwalna, Archiwalne pomoce informacyjne/ Informatyczne bazy archiwalne, Archiwa cyfrowe. Wydaje się to wprost nieodzowne. Najprostszym i zarazem zupełnie wystarczającym uzasadnieniem takowej modyfikacji jest to, że powstanie i działalność archiwów społecznych oraz wyodrębnianie się archiwistyki społecznej są realnymi faktami z dziedziny archiwalnej, które – tak jak bywało to z innymi problemami, które w przeszłości włączano do kręgu problemów archiwistyki – powinny być uwzględnione w sposobie jej nauczania.

Ponadto jest szereg przedmiotów zajęć, w których, o ile ich nie ma – o czym, nie mając na ten temat wiedzy, nie przesądzam – to na pewno mogłyby się znaleźć treści dotyczące archiwów społecznych, naturalnie z pożytkiem dla kompletności i atrakcyjności podawanych zagadnień. Mam na myśli przedmioty pojawiające się głównie na kierunku Historia, niekoniecznie ze specjalnością archiwalną, znacznie rzadziej na osobnych kierunkach Archiwistyki itp.²⁰⁶, ewentualnie zgrupowane w osobnych tego rodzaju specjalnościach²⁰⁷. Dotyczą one zagadnień historii społecznej, mikrohistorii, historii regionalnej/ lokalnej, historii określonych grup społecznych, mniejszości etnicznych, religijnych itp. Można je uchwycić w ofercie

---

²⁰⁶ Rządziej, lecz nie bez wyjątków, w rodzaju przedmiotów Regionalistyka historyczna i Ruchy niepodległościowe, społeczne i ideowe w XIX w., realizowanych w KUL na II roku kierunku Zarządzanie dokumentacją i archiwistyka. Zob. <https://e.kul.pl/q/program.html?ra=1&etap=0&kid=2986&op=2> [dostęp 30.12.2016].

²⁰⁷ Przykładowo studia historyczne o specjalności regionalnej/ regionalistycznej oferują Uniwersytet Łódzki https://usoweb.uni.lodz.pl/kontroler.php?_action=katalog2/programy/pokazProgram&prg_kod=DLH_R%2802%29; dostęp: 2016-12-27) i Uniwersytet Wrocławski https://usoweb.uni.wroc.pl/kontroler.php?_action=katalog2/programy/pokazEtapProgramu&prg_kod=HI-S1&etp_kod=HI-R-S1-E06; dostęp: 2016-12-30). Uniwersytet Białostocki oferuje z kolei studia Historia ze specjalnością Historia kultury https://usoweb.uwb.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/programy/pokazEtapProgramu&prg_kod=His_S2_KRK&etp_kod=His1-Kul [dostęp 16.12.2016].

dydaktycznej Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy²⁰⁸, Uniwersytetu Białostockiego²⁰⁹, Uniwersytetu Opolskiego²¹⁰, Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach²¹¹, Uniwersytetu Rzeszowskiego²¹², Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach²¹³. Stanowczo wskazane byłoby rozszerzenie ich zakresu problemowego o informacje o zbiorach, działalności i środowiskowym zapleczu odpowiednio do nich dobranych (terenowo-tematycznie) AS-ów. W tym celu przedstawiciele tych ostatnich mogliby się skontaktować z osobami koordynującymi określony odcinek działalności dydaktycznej na danym uniwersytecie oraz uzgodnić formę i zakres tego typu współpracy (od jednorazowej prezentacji po cały cykl, warsztaty, praktyki). Inicjatywa powinna raczej leżeć po „stronie społecznej”, tej z natury rzeczy bardziej „aktywnej” i rzutkiej, której

---

²⁰⁸ Na II roku studiów historycznych II stopnia jest np. wykład pod nazwą Historia feminizmu i ruchu kobiecego. Zob. plan zajęć dla II roku I st., http://www.ihism.ukw.edu.pl/jednostka/institut_historii_stosunkow/plany_zajec/ [dostęp 30.12.2016].

²⁰⁹ Na I roku Historii studiów II stopnia, na specjalizacji Historia kultury są m.in. przedmioty tj. Antropologia historii; Historia rodziny i seksualności; Historia życia codziennego (https://usosweb.uwb.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/programy/pokazEtapProgramu&prg_kod=His_S2_KRK&etp_kod=His1-Kul [dostęp 16.12.2016]). Na tych samych studiach i tym samym stopniu są też oferowane specjalizacje pn. Ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego, w której programie jest przedmiot pn. Dziedzictwo kulturowe regionów Polski (<https://usosweb.uwb.edu.pl/kontroler.php?> [dostęp 16.12.2016]), oraz specjalizacja Historia społeczna. W jej programie na I roku są przedmioty obowiązkowe tj. Historia macierzyństwa i dziecka w rodzinie (ćwiczenia), Historia seksualności (wykład), Małżeństwo, rodzina i życie prywatne w perspektywie historycznej (ćwiczenia), Przedmiot historii społecznej (wykład). Zob. https://usosweb.uwb.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/programy/pokazEtapProgramu&prg_kod=His_S2_KRK&etp_kod=His1-Spo [dostęp 16.12.2016].

²¹⁰ Na I roku studiów historycznych jest przedmiot (wykład i ćwiczenia, odpowiednio po 15 godz.) pn. Historia kobiet. Zob. https://usosweb.uni.opole.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=2.2.II-HK [dostęp 27.12.2016].

²¹¹ Mam na myśli przedmiot (ćwiczenia) pod nazwą Urzędy, kancelarie i archiwa na Śląsku cz. 3 [XX wiek] realizowany w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach na II stopniu kierunku Historia ze specjalnością archiwalną i zarządzaniem dokumentacją. Zob. https://usosweb.us.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=05-HI-AD-S2-006&callback=g_22653eaa [dostęp 30.12.2016].

²¹² Chodzi o przedmiot (konwersatorium, 30 godz.) pn. Regionalistyka dla archiwistów, realizowany w ramach fakultatywnego modułu Archiwistyka i zarządzanie dokumentacją na I roku studiów historycznych I stopnia oraz przedmioty realizowane na II stopniu tych studiów, na I roku, tj. Kobieta na ziemiach polskich w XIX i XX w. (do 1939 r.) (wykład) i Mniejszości narodowe na ziemiach polskich w XIX i XX w. (wykład i konwersatorium). <http://www.ur.edu.pl/wydzialy/socjologiczno-historyczny/institut-historii/plany-studiow/historija> [dostęp 29.12.2016].

²¹³ Mam na myśli przedmiot pn. Historia terenów Mazowsza, Podlasia i Ziemi Łukowskiej w XIX–XX w. (wykład, 30 godz.) realizowany na II roku kierunku Historia ze specjalnością Archiwistyka i zarządzanie dokumentacją. Zob. https://usosweb.uph.edu.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&prz_kod=WH-HIS-SL-HTML2 [dostęp 30.12.2016].

chyba łatwiej byłoby nawiązać kontakt z daną uczelnią (z uwagi na łatwą do zlokalizowania siedzibę i dostępne dane kontaktowe) niż tejże uczelni z nią, choć obie strony powinny być na równi zainteresowane wzbogaceniem podstawy programowej na danym kierunku i uzupełnieniem wykładanych młodzieży treści o te, które wiążą się z działalnością odpowiednio dobranych AS-ów. Ewentualnym właściwym inicjatorem i pośrednikiem pomocnym w nawiązaniu tego rodzaju współpracy mogłoby być Obserwatorium Archiwistyki Społecznej przy Fundacji Ośrodka KARTA.

3. Podsumowanie

Przegląd publikacji dotyczących archiwistyki społecznej z ostatniej dekady, a także dostępnych programów studiów pod kątem uchwycenia odniesień do owej dziedziny pozwala na bardzo umiarkowany optymizm, jeśli chodzi o stopień jej przebadania i recepcji. W tej pierwszej sferze poczyniono już cały szereg ustaleń, lecz jeszcze sporo problemów badawczych wciąż oczekuje na swą kolej. Tym niemniej archiwistyka społeczna wyraźnie przebiła się już do świadomości sporych kręgów badaczy i trwale wkroczyła do sposobu myślenia o zakresie i przedmiocie archiwistyki–dyscypliny. Z kolei stwierdzeniu obecności treści dotyczących AS-ów towarzyszy niezbyt krzepiąca konstatacja o ograniczonym zakresie, w jakim są one serwowane. Niewątpliwie są możliwości poczynienia dalszego progresu na obu polach. Wymaga to jednak dalszego zaangażowania orędowników archiwistyki społecznej – zarówno interesujących się nią naukowców, jak i przedstawicieli AS-ów. W dziedzinie nauki uzyskanie większego postępu można by wiązać np. z uruchomieniem dedykowanych im projektów badawczych, do realizacji których należałoby się wystarać o środki spoza uczelnianych budżetów. Z kolei w obszarze dydaktyki zwiększenie zakresu, w jakim uwzględniana jest archiwistyka społeczna, wiązałbym z zainicjowaniem przez AS-y swoistej „ekspansji” na uniwersytety i przejęciem przez nie inicjatywy w działaniach na rzecz wzbogacenia uczelnianych ofert dydaktycznych o związane z wyżej wymienionym zjawiskiem treści. Z uwagi na różne uwarunkowania, w tym zwłaszcza na względy praktyczne, na które tak czułe są uczelnie, wydaje się to – jeśli nie jedyną – to chyba najbardziej obiecującą drogą.

